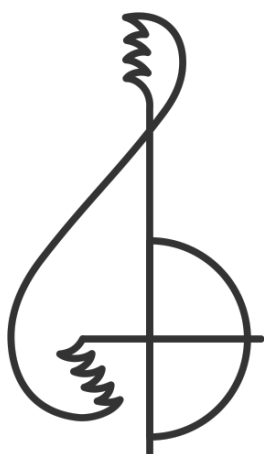

УАЛДЗÆГ

– Фидæнхæссæг,
фæлдисæг,
алы сыфтæрæн,
алы кæрдæгæн,
алы хиталæгæн,
алы æфсирæн
ратт
арвы арынгæй
фаг æртæхтæ,
афоныл
хурузæлд æййафæнт
тæгæр, хæрис,
бæрз, –
куывта
бур мæйы сыйæ,
хойраджы бур
ссывдæй,
куывта
рæстæг,
кусарты тугау сыгъдæг
истлæг скиф.

БИАЗЫРТЫ Кромвел

НАША ЭПОХА

ЕЖЕМЕСЯЧНЫЙ ЛИТЕРАТУРНО-ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ
И ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

Издается с мая 1934 года

Главный редактор
ХЕТАГУРОВА Оксана Нодаровна

Редакция
Заместитель главного редактора – Альбина КЕЛОЕВА
Редактор отдела прозы – Борис ГУСАЛОВ
Редактор отдела поэзии и драматургии – Батрадз КАСАЕВ
Редактор отдела критики и публицистики – Тамерлан ТЕХОВ

Редакционный совет
Гастан АГНАЕВ, Руслан БЗАРОВ,
Зелим БАТАЕВ, Клавдия ДЖУСОЕВА,
Станислав КАДЗАЕВ, Анатолий КУСПАЕВ,
Анжела КУДЗОЕВА

Владикавказ,
2022

MAX

4
2022

ДУГ

ЛИТЕРАТУРОН-АИВАДОН АЕМÆ АХСÆНАДОН-
ПОЛИТИКОН АРВЫЛМÆЙОН ЖУРНАЛ

Журнал мыхуыры цæуы 1934 азы майæ фæстæмæ

Сæйраг редактор
ХЕТÆГКАТЫ Оксанæ

Редакци

Сæйраг редакторы хæдивæг – КЪЕЛОЙТЫ Альбинаæ
Прозæйы хайады редактор – ГУСАЛТЫ Барис
Поэзи æмæ драматургийы хайады редактор – КАСАТЫ Батрадз
Критикæ æмæ публицистикæйы хайады редактор – ТЪЕХТЫ Тамерлан

Редакцион совет

АГЪНАТЫ Гæстæн, БЗАРТЫ Руслан,
УАТАТЫ Зелим, ДЖУСОЙТЫ Клавæ,
КЪАДЗАТЫ Станислав, КЪУСРАТЫ Анатоли,
КУЫДЗОЙТЫ Анжелæ

Дзæуджыхъæу,
2022

НОМЫРЫ ИС:

ÆГЪУЫЗАРТЫ ÆХСАРБЕГ: 100 АЗЫ .

ÆГЪУЫЗАРТЫ Æхсарбег. Авгау æрхауынаæй... <i>Радзырд</i>	6
МÆХÆМÆТТЫ Ахуырбег. Æхсарбеджы кадаг. <i>Мысинагтæ</i>	18
ДЗАСОХТЫ Музафер. <i>Мысинагтæ</i>	44

«МАХ ДУГ»-Ы РАВДЫСТ

ХЪОДЗАТЫ ÆХСАР: 85 АЗЫ

ХЪОДЗАТЫ Æхсар. Поэзийы цъайкъахæг. <i>Æмдзæвгæтæ</i>	48
КЪАДЗАТЫ Станислав. Фарны фидиуæг. <i>Уац</i>	57
БРЫТЪИАТЫ Анжелæ. Сфæлдыстадон удгоймаджы хъысмæт æмæ рæстæджы ныхмæдзыд фæлгонц Хъодзаты Æхсары поэзийы 1960 – 1980 азты. <i>Критикон уац</i>	65

ПОЭЗИ

БИАЗЫРТЫ Кромвел. Монхæссæг. <i>Æмдзæвгæтæ</i>	78
--	----

«МАХ ДУГ»-Ы ПРЕМИЙЫ ЛАУРЕАТТЫ СФÆЛДЫСТАД

УЫРТАТЫ Сæрмæт. Ног дуг – ног фæлтæрæн. Тугæй сæрст къонатæ. <i>Эссетæ</i>	86
--	----

АЛАНИЙЫЛ САРГЪУЫДЫ 1100 АЗЫ БОНМÆ

КУЫДЗОЙТЫ Анжелæ. Тæлмацы ахъаз æвзагзонынады фæрстытæ лыг кæнынаен. <i>Уац</i>	92
---	----

ПУБЛИЦИСТИКÆ

ГУСАЛТЫ Барис. <i>Уыгæрдтæ</i>	98
--------------------------------------	----

РОХУАТÆН ÆВГЪАУ

ЧЕЛÆХСАТЫ Михал. Зазхæссæн. <i>Радзырд</i>	112
--	-----

ХЪÆЛДЗÆГ ХАБÆРТТÆ

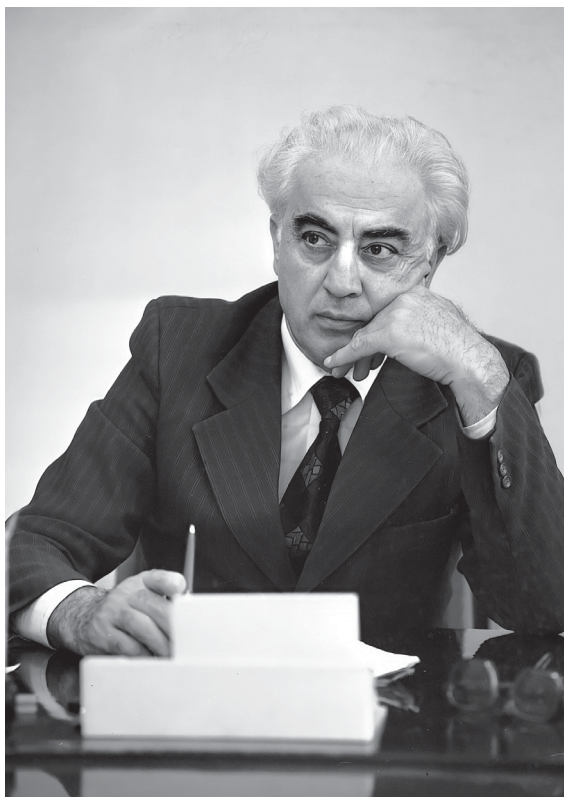
Хæларзæрдæ, цыргъзонд Дзибис	125
------------------------------------	-----

ФЫССÆГ ÆМÆ ЙÆ ДУГ

Уæрæсемæ æнхæлмæ кæсы райдзаст фидæн!.....	132
--	-----

МÆЙЫ ЦАУТЫЛ АФÆЛГÆСТ	143
----------------------------	-----

АЕГЪУЫЗАРТЫ АХСАРБЕГ: 100 АЗЫ

(1922 – 1994)

О, фыссæг хъуамæ адæмы тыхстыл тыхса, йæ кадыл нæ хъуыды кæнгæйæ. Мæ уд куы байдзаг вæййы, уæд сæ æнæ ныффысгæ хос нал вæййы. Мæ чингуытæ та сты мæ уды хъæр, мæ уды хъæрзын. Адæмы тыхстдзинæдтæ мæ куы нæ тыхсын кодтаиккой, уæд никуы ныффыстаин.

АВГАУ АРХАУЫН АЙ...

Радзырд

Мае халарттэй иуэн йæ райгуыраен бон уыди. Бадтыстæм уый фатеры. Фынгтæ дæлæмæ тасыдысты алы минас, алы бæрæчтæй. Фæлæ сæм нæма æрæвнæлдтам, кæмæдæрты ма æнхæлмæ кастыстæм. Нæ ныхас кæрæдзиуыл нæ бадти. Раст афтæ ваййы ногæндзæрст арт дæр. Адæймаг пецы зынгты уæлæ хус сугтæ æрæвæры, ссудзын æввонг ваййынц, уæддæр ма сæ чысыл æфсон фæхъæуы. Æмæ уæд артмæ иу æвнæлд фæкæн, истæмæй фесхъау артдзæст, зынгтæ цæхæр акалдзысты, æмæ сугтæ ныггуыпп ласдзысты. Ахæм фесхойæг ма хъуыди мах дæр. Гъе, æмæ уадидагæн не ‘мбæлттæй иу йæ къух хæрдмæ систа, стæй сыстад.

– Батырбег, Батырбег!

Мах не ‘ргом аздæхтам дуары ‘рдæм. Нæ акомкоммæ сындæггай æрбацæйцыди саулагъз бæзæрхыг лæг. Кæрæдзимæ гæсгæ иууылдæр сыстадыстæм. Ме ‘мбæлттæ æзфæраздæронæй дзырдтой:

– Батырбег, салам!..

– Батыр! Ома, хъæбатыр, бег! – ома, уæздан.

– Цыбыр дзырдæй, уæздан, хъæбатыр. Дæ ном – дæ уæлæ.

Æрбацæуæг чи уыди æмæ йын ахæм козбау митæ цæй тыххæй кодтой, уымæн ницы зыдтон æмæ æнцæд лæууыдтæн. Ме ‘мбæлттæ мае фембæрстой.

– Базонгæ ут... Ирон фæсивæдæн сæ тæккæ хуыздæртæй!

– Иу чызг дæр ын йæ цæстæнгасæн нæ быхсы. Кæмæ бакæсы, уымæн йæ зæрдæ бахъарм ваййы...

– Ха-ха-ха!

Батырбегимæ фемдзаст стæм. Йæ бакастæй мае зæрдæмæ фæцыди. Æлвæст адæймаг, аив цæсгом, æрвхуыз рæсугъд цæстытæ, тæнæг фындз. Сау-сауид сæрыхуынтæ уыдысты гæзæмæ къæбæлдзыгонд.

– Цæй, цы хабæрттæ ис? Куыдтæ цæрыс? – ныхæстæ кæрæдзи дзыхæй исгæйæ, фарстой Батырбеджы.

– Дзуринагтæ – бирæ. Цæмæй райдайон – нæ зонын. Куыст –

хъуырма. Æхсæв дæр ма ‘нцой нæ уадзынц, – йæхицæн аргъ кæнын чи зоны, ахæмау дзуапп лæвæрдта Батырбег.

Ме ‘мбæлттæй мæм иу æрбадзырдта:

– Дохтыр. Æмбисонды дæсны дохтыр. Бирæты мæрдтæй раздæхта.

– Бирæты та уырдаæм барвыста! – нæ хæд чъылдымæй райхъуыст. Ныхас чи æрбаппæрста, уый уыдис ме ‘рдхæрдты хуыздæртæй иу – Мамсыр. Ме ‘мбæлттæ йæм фæкастысты. Мæ рагон æрдхорд, зæгъгæ йæм йе ‘ргом раздæхта Батырбег дæр. Фæлæ Мамсыр æнцад лæууыдис йæ мидбынаты æмæ тарæрфыгæй касти Батырбегмæ. Æз бафиппайдтон: йæ къухтæ æрбатымбыл сты, йæ цæсгомы нуæрттæ мæстызмæлд кодтой. Афтæ ма иуцъус алæууыди, стæй, бахатыр кæнут, зæгъгæ, сдзырдта æмæ дуары ‘рдæм фездæхти. Æз ма йын уæддæр хынджылæг кæнын æнхъæл уыдтæн. Æмæ йын йæ цонг ацахстон. Уый мын афтæ:

– Ам куы баззайон, уæд фыддæр уыдзæни. Нæ ма фæнды искай циндзинад фехалын, – æмæ уæззау къахдæфтæй араст и.

Кæйдæр циндзинад кæй фенад ис, уый бамбæрстон. Хатыр ракуырдон æмæ Мамсыры фæдыл раивгъуыдтон. Бирæ фæрацу-бацу кодтам. Æрмæст мын æрæджиау радзырдта мæнæ ацы хабар.

– Цæвиттон, ис мын мадыхойы чызг, Анисæ ... Конд æмæ уындæй – æххæст. Чи йæ зыдта æмæ арæх кæимæ æмбæлд, уыдон æй йæ сабийы бонтæй фæстæмæ дæр бирæ уарзтой йе ‘нæхин, хъæлдзæг зæрдæйы тыххæй, – дæрдтыл дзурын райдыдта Мамсыр. – Нæ ирон æгъдæуттæ æнцон хæссæн кæм сты, фæлæ уыдоныл дæр иуæй-иутау се ‘ппæтыл йæ къух нæ ауыгъта. «Нæ фыдæлты æгъдæуттæй бирæтæ рæсугъд сты. Адæймаджы ном кадджын кæнынц», – хæрз æрыгон чызгæй дæр-иу афтæ дзырдта ас адæймагау. Цыбыр дзырдæй, хæдæфсарм, фæлæ æргомзæрдæ.

Ахуыр куы фæдæн æмæ мын куыстмæ ацæуыны тыххæй гæххæттытæ ма къухы куы ныссагътой, уый та уæд ссыди институтмæ. Зноны хуызæн ма хъуыды кæнын йæ фæзынд. Сынтæджы раз бадтæн æмæ æфснайдтон ма чингуытæ, скъуыдтон, чи нал хъуыди, ахæм гæххæттытæ. Чидæр дуар æрбахоста æмæ æрбайхъуысти: «Бацæуæн ис, æмбал дохтыр?»

Дуар байгом, æмæ къæсæрæй хъавгæ æрбахызт рæхснаг, хæрзконд чызг хуымæтæг, фæлæ хæрзаив хуыд дарæсы. Фæйнардæм акасти æмæ дзы мæхи йеддæмæ куы ничи уыд, уæд мыл йæхи æрбаппæрста, йæ цæнгтæ мыл æрбатыхта. Уый æнхъæл чи уыди, æмæ мыл ма чысыл хо искуы афтæ бацин кæндзæни.

– Уадæ... Мæ нудæсæм аз – мæ уæлæ, мæ паспорт – мæ дзыппы, – æмæ чысыл сывæллонау, цингæнгæ, йæ хуымæтæджы аслам хызынæй фелвæста, хæрз æрæджы йын кæй радтой, уыцы паспорт. Æз æм æркастæн, йæ цъæрттæ йын рафæлдæхтон.

– Æмæ дзы фыст куы ницыма ис... Чындзы куы ацæуынц, уæд ам æрфыссынц.

– Уым дæр æрфысдзысты, – сабыргай сдзырдта, ныххудт æмæ фæсырх и.

– Кæд, кæд, æз цæугæ куы кæнын, уæд ма кæд?

– Куыддæр мæ афон æрцæуа, æмæ...

– Æмæ искæй бауарзай, афтæ.

Чызг йæ сæр фæгуыбыр кодта. Ныхас нын бацайдагъ...

– Дыууæ азы фæкуыстон, нартхор бирæ райстон. Æрмæст мæ ‘хцайæ фæсайдтой. Сæ хъуыры фæбадæнт. О, мæнæ-ма кæс. Мæ къаба дæ зæрдæмæ нæ цæуы? Мæхи фæллойæ. Уадæ? Хуыйгæ дæр – мæхæдæг. Базыдтон. Нанайæн дæр ахуыйын. Бæппуйæн нæма. Цытæ ма нæм ис, уый дын радзурон. Иу хъуг, ныр дыккаг дæр æлхæнæм. Фæлæ семæ чи фыдæбон кæндзæни? Дæ мадыхойæн фæзын. Ирон хæдзар нæ зоныс? Æдзурхæр дæ уындмæ бæллы. Афæдз нæм нал уыдтæ. О, хæдæгай, ноджы ма нæм ис хъазтæ, гогызтæ. Кæрчытæ дæр бирæ... Замманай нард карк дын сластон. Фыхæй. Йæ хуылфы нурытæ нывгæдтон. Кæд ын ницы уайд. Уæлибæхтæ дæр, цæхæрадджын дæр... Æмæ... Цы ма, базон-базон? – дзырдта чызг, йæ хуын стъолыл æвæргæйæ.

– Мæгъа...

– Гъæ, магуыр дæ бон! Грелкæйы дзаг, балтæй ахуырст...

Æз махинымæры дисы бацыдтæн. Афæдзмæ бынтондæр аивта? Цыма мемæ институты ахуыр кодта, афтæ дардта йæхи. Æркастæн ын йæ гæххæттытæм. Астæуккаг скъола каст фæци хорз æмæ тынг хорз бæрæггæнæнтимæ, дыууæ азы бакуыста колхозы, уырдыгæй дæр æм – гæххæттытæ, æппæлынц дзы, ноджы фæскомцæдисы обкомæй – Кады гæххæтт. Бирæ ма фæбадтытæм. Фæныхас кодтам кинотыл, спектакльтыл, чингуытыл. Æз æм хæлæг кæнын райдыдтон. Мæнæн уыйбæрц бакæсын нæ бантысти.

Анисæ педагогон институтмæ фæстаг фæлварæн куы радта, уыцы бон æз та цыдтæн дард Цæгатмæ кусынмæ.

Лæууæм поезды раз цалдæрæй. Мæнæ æрдæбон афтæ зæрдиагæй

кауыл цинтæ кодтат, адамы ирвæзынгæнæг кæй хуыдтат, уыцы Батырбег дæр немæ. Медицинон институты иумæ ахуыр кодтам. Мæ зæрдæмæ цыди – цыргъзонд, ахуырмæ – рæвдз, бахъуаджы сахат йæхи равдисын базыдтаид. Мах нæ дыууæ дæр не ‘мбæлттæй хистæр уыдыстæм. Институтмæ куы бацыдыстæм, уæд ныл цыди фæйнæ фондз æмæ ссæдзæймæгтæ. Æз ме ‘мстуденттæй иу чызгимæ фæхæлар дæн, мæ уæгъд рæстæг фылдæр уымæ æрвыстон. Уый фæстæ йæ æрхастон. Ме ‘мбал та иу афтæ: «Мæ фыд мын фæдзæхста, къуырд дзыккутæй, дам, дæхи хъахъхъæн. Джыбийæ уæлдай не сты. Куы нынныхса – атонын нал фæкомы. Иудадзыг иу адæймагимæ уæвынæй тæрсын. Бинонтæ нæма курын». Æмæ-иу куы иуимæ фæлымæн, куы иннæимæ. Дыууæ-æртæ мæйæ фылдæр никæимæ хаста йæ хæлардзинад. «Йæ фыды фæдзæхст æххæст кæны æмæ йæхи хъахъхъæны» – хъуыды-иу кодтон æз. Æрмæст иу хабар не ‘мбæрстон. Раздæр-иу лымæн кæимæ уыди, уымæ-иу уадидагæн кæрæдзимæ дæр нал дзырдтой. Иухатт ма йын афтæ дæр загътон: «Фыр уарзтæй дæм уайсадын райдайынц, æви цы хабар у?» Уый мæм æрбакаст æмæ туагхудт бакодта. «Чызджытæй зæгъыс? Уыдысты...» – ныхситт кодта æмæ фæдæдуар. Нæ мæм бахъардтой йæ ныхæстæ. Адæймагæн йæхи æккой уаргъ куына уа, уæд нæ бамбардзæн, искæй уаргъ цас уæззау у, уый...

Ныр та, поезды цур лæугæйæ, иу къорд хатты йæ цæст æрхаста Анисæйыл, стæй мын афтæ:

– Дæ хоймæ дæр куына базонгæ стæм.

Нæ мæ фæндыди уый.

Уыцы рæстæг та Батырбег зонгæ уыди иу дзæбæх чызгимæ. «Нæ мын сæтты, æмæ йæ, æнхæлдæн, æрхæсдзынæн», – афтæ дзырдта иу-дыууæ къуырийы агъоммæ. Цалдæр боны размæ та ноджы бæлвырддæрæй: «Кæдæй-уæдæй ссардтон. Хъыгаг у, мæ чындзæхсæвы кæй нæ уыдзынæ, уый». Æз ын бафæдзæхстон, зæгъын, исты хабар куы уа, уæд-иу мæ мад, мæ фыдæн дæр фехъусын кæн. Æхсызгон сын уыдзæни, хуынимæ фæцæудзысты.

Уыдаттыл ахъуыды кæнгæйæ, сдзырдтон: «Табуафси».

Æндæр ныхæстыл та фестæм. Бирæ нал уыд поезды арастмæ. Мæ хойы цонгыл æрхæцыдтæн æмæ йемæ рацу-бацу систон. Цыдæртæ йын срæдзæхстон, амыдтон. «Уырны мæ, дæхи дарын базондзынæ. Уæлдай рауай-бауайæ бахиз... Фылдæр чингуытимæ архай».

– Дæ зæрдæ фидар уæд, – Анисæ фæхъус, стæй мæм æрбакаст. – Æмæ... Цына вæййы, миййаг... – æмæ ныххудти.

– Искæй куы бауарзай?..

Чызг фæсырх, йæ сæр батылдта. Поезд ныууасыд. Вагонмæ сгæпп кодтон, араст дæн. Мæ фæдыл сæ къухтæ тылдтой цалдæрæй, æз кастæн уыдонмæ æмæ дзы уыдтон мæ рæсугъд, хæларзæрдæ, æргомдзырд Анисæйы. Йæ фарсмæ лæууыди Батырбег.

...Цалдæр азы нал ссыдтæн мæ райгуыраг хъæумæ. Æмæ мæ цæргæ-цæрæн-бонты афтæ никуы ницауыл æрфæсмон кодтон. Цæуылна ссыдтæн раздæр, куыд нæ ныууагътон цыфæнды ахсджиаг куыст дæр? Мæхи æфхæрдтон, афтæмæй бадтæн мæ мадыхойы фарсмæ. Кастæн, мадау зынаргъ мын чи уыди, уымæ, йæхи хуызæнæй йæм ницыуал уыдтон. Йæ цæссыгтæ калгæ мын бирæ фæдзырдта, стæй сындæггай сыстади, ацыди æмæ æрбахаста гæххæттыты тыхтон. Æркастæн æм, уыд бæстыгæ æмæ ныхæст.

Адон, дам, æрмæстдæр дæумæ æвдисгæ сты. Йе ‘мбæлттæй, дам, иу афтæ дзырдта, дæуæй уый, дам, сты, бафснай, дам сæ йе ссыдмæ.

Æз хъуыды кодтон, цы уой, зæгъгæ, фæлæ мæ зæрдыл ницы æрæфтыди. Арæхстгай райхæлдтон тыхтон. Цалдæр тетрады. Иуы хуылфы – хицæн сыф: «Мамсыр, адон дæу кæсиаг сты, æрмæстдæр дæу. Ам ссардзынæ, мæ цард дын чи бамбарын кæндзæн, ахæм ныхæстæ. Ныххатыр кæн. Æргомзæрдæ уыдтæн, æнæхин, æмæ ацы уавæрмæ дæр уымæн æрхаудтæн. Фæлæ та мæ цард ногæй куы райдаин, уæддæр афтæ уайд. Гæды ми нæ зонын, сайын – иннæ ахæм. Мæ зæрдæйы фæдыл ацыдтæн. Уырны мæ, ды мæ бамбардзынæ. Хæрзбонтæ. Кæд ма искуы фениккам».

Иугай фæлдахын тетрады сыфтæ... Æмæ мæ цæстыты раз æрлæууыд мæ хойы сурæт. Æрымысыдтæн, цытæ йын фæдзæхстон, уый. Цы дзы райста йæ зæрдæмæ, цы дзы сæххæст кодта?

Куыд рæдийаг у адæймаг, уæлдайдæр æрыгонæй. Йæхи нæ фæзоны. Йæ сабийы бонты кæмæн нæ фæдзæхстой, царды фæндæгтыл куыд згъорын хъæуы, уый? Азтæ рауайынц. Ивгъуыд рæстæг мигъау æрæмбæрзы адæймаджы æрыгон бонтæ. Байрох вæййынц хистæрты уынаффæтæ. Æвзонг зæрдæ хивæнд у! Раздæры сабитæ хистæрты бынаты æрбадынц. Æмæ та уæд уыдон дæр райдайынц, кæддæр сын сæхицæн цы митæ кодтой, сæхицæн сын цы ныхæстæ дзырдтой, уыдон. Афтæ у цард. Æмæ хатгай йæ цаутæ зын бамбарæн уымæн вæййынц, нæ

сарыхъуын арц уымæн слæууы: адæймаджы цард, æгæр кæй айвазынц, ахæм телæу хатгай æнæнхæлæджы уымæн аскъуыйы... Вазыгджын у цард... Алыхуызон сты адæм...

Тетрады фыццаг фарсыл кæсын, чи нæма сфидар и, ахæм къухæй фыстытæ. «Абон фæндараст загътон Мамсырæн... Цыма мын поезд мæ зæрдæйы æмбис аласта... Фæндараст фæу, мæ уарзон æфсымæр! Тæккæ уарзондæр... Æнкъардæй раздæхтæн вагзалай. Мамсыры æмбал мæ киномæ хуыдта... Цыма ахæм зæрдæйы уагимæ æз уырдам цæуын?»

«Ахуыр кæнын райдыдтон. Абонай фæстæмæ дæн студенткæ... Мæнаы амондджындæр никуыма уыди... Хъæбысыздаг чингуытæ схастон. Кæсдзынæн æмæ кæсдзынæн. Мамсыр дæр мын афтæ фæдзæхста».

Мæ цæстытыл уайы, уыцы æрыгон, цардбæллон, дидинаг хæрдмæ йæхи куыд иваза, афтæ æдзухдæр чингуытыл йæхи куыд хъардзæни, уый. «Ахуыры азæн йе ‘мбис фæци. Радтон зачеттæ, фæлварæнтæ. Æртæ «тынг хорзы» æмæ иу «хорз»... Мамсыр куы зонид, мæ удæй арт куыд цæгъдын, уый, уæд мæ фæбузныг уайд». «Хæстæгæй-хæстæгдæр мæм кæны мæ рухс бæллиц. Ахуыр фæуыдзынæн, скьоламæ, нæхи хъæумæ, сывæллæттæм фыццаг бон бацæудзынæн. Ахуыргæнæг... Зондамонæг... Цы ма ис уымæй бæллиццагдæр».

Йæ боньджы фыссы алцæй тыххæй. Ракодта йæ мады кой. «Мой-мæ барвæндонæй нæ ацыди. Æндæр лæппуы уарзта. Мæ фыдæн æй радтой æвæндонæй. Нæ, æз афтæ нæ бакæндзынæн. Кæй бауарзон, уымæн мæ зæрдæйы уаг бамбарын кæнин. Худинаг у? Цæмæн? Æмæ нæлгоймагæн куы нæу. Мæ ныййарджытæн дæр æй зæгъин. Мама мæ бамбарид... Бæппу... Нæ... Æмæ уæддæр, мæхи цы фæнда, мæ зæрдæ мæм куыд сдзура, афтæ бакæнин». Чысыл дæлдæр хицæнæй ставдæр дамгъæтæй фыст: «Кæй бауарзон, уымæн мæ уд дæр ратдзынæн, ницы йын бавгъау кæндзынæн, худинаг дæр мæм ницы фæкæсдзæн».

О, æрыгон, æвæлтæрд адæймаг! Тагъд ма кæн, æгæр æрвонг зæрдæ ма у, сонт мийæ бахъахъхъæн дæхи! – афтæ ныхъхъæр кæнын мæм æрцыди, ацы рæнхъытæ куы кастæн, уæд. Фæлæ ма кæдæм æмæ цæмæн фæдис арæзтаин.

«Мамсыры æрдхорд Батырбеджы цасдæр нал федтон. Абон институтæй куы æрцыдтæн, уæд æнæнхæлæджы мæ размæ фæци. Цинтæ, фæрстытæ. Мæ фенд ын хуымæтæджы æхсызгон уыди! Кæдæмдæр мæ хуыдта, куына сразы дæн, уæд фæстæмæ раздæхти мæмæ. Нæ хæдзары

онг. Нæ хæд дуармæ йыл нæ фысымты ус хæрхæмбæлд фæци. Сылгоймаг мын уый фæстæ афтæ: «Æмбисонды дзæбæх у. Цыдæрхуызон цæстæй дæм касты». Уагæры цавæр каст уыдаид? Стæй цæмæн?»

Абон та мæм фæзынди Батыр. Афтæ мын: цом æмæ, дам, горæты кæрон нæ фæллад суадзæм. Мамсыримæ, дам-иу хуыцаубонты кæмыты уыдыстæм, уый дын фенын кæнон. Ахæм ран, дам, никуы ис. Нæ йын ацыдтæн. Уæд та, дам, горæты паркмæ кæнæ киномæ цом. Диссиджы æнувыд мыл у. Æвæццагæн, Мамсырмæ гæсгæ. Æрмæст мын афтæ: балымæн стæм, уый Мамсырмæ нæма хъæуы фыссын. Фæстæдæр, дисы куыд бафта, афтæ йын бакæндзыстæм. Цымæ, цæмæн? Фæссихор ацыдыстæм. Бирæ фæтæзгъо кодтам. Уæздан, æгъдауджын, иу уæлдай ныхас, иу æнæрхъуыды ми дæр цыма никуы бакæнид. Уымæ, зондджын, бирæ зоны, тынг бирæ. Касты мын, æз кæй никуыма æрыхъуыстон, ахæм æмдзæвгæтæ. Дзырдта музыкæйыл, аивадыл... Тæхуды, æз дæр уый бæрц куы зонин. Загъта мын: зындзынæн та... Цымæ, кæд уыдзæни»...

Ме уæнгтæ барызтысты, мæ буары цыма их уазал ахъардта, уыйау фæдæн. Мæ зæрдæ бамбæрста... Налдæр кæсын уыди мæ бон, налдæр сдзурын. Иудзæвгар гобийау фæбадтæн, стæй та иу иннæйы фæдыл фæлдахын райдыдтон, чи ныххус, уыцы гæххæтты сыфтæ. Сыфтæ, зæгъон... Мæнмæ кæсын райдыдтой цардæгас æвдисæйнагты хуызæн. Бирæ федтой, бирæ бавзæрстой, уыдысты мæ уарзон хойы къухты, уый сыл фыста, касты сæм... Алы дамгъæ дæр æвдисы æрыгон чызджы зæрдæйы цæф, алы рæнхъ дæр у цардбæллон зæрдæйы рæзгæ уидаг, алы сыф дæр у, уынд æмæ кондæй æххæст æрыгон адæймаджы зонд æмæ ныфс бонæй-бонмæ куыд ивтой, уый æвдисæн.

Мæнæ ног фыстытæ...

«Сæмбæлдыстæм Батыримæ. Цыдæр лæвæрттæ. Дидинджыты баст. Фыр æфсармæй цы фæуыдаин, уый нал зыдтон. Ныр та мæ фæсарæнтæм хоны. Каникулты рæстæг. Путевкæтæй йын зæрдæ бавæрдтой. Æз, ай-гъай, никуыдæм ацæудзынæн. Науæд мæ чи уадзы? Бæппу мын мæ къубал атонид, иучысыл дæр исты куы бамбарид, уæд. Кæддæрты Мамсырæн хъæбæрдзыхæй мæхи стыдтон: нæ фæтæрсин, комкоммæ бацæуин, æргом зæгъин... Кæм сты ныр уыцы тых, уыцы ныфс?.. О, мæ уарзон æфсымæр Мамсыр. Ацы зын рæстæг мæ цуры куы фестис, уæд дын радзурин мæ фæндтæ, мæ уынаффæтæ. Ныронг-иу ахуыртæй тарстæн, нæ профессортæй. Фæлæ мын цард цы ног урок радта, ныр

мæ цы дзуапп агурынц, уымæй та кæй бафæрсон? Уым мын чингуытæ дæр æмæ профессорæ дæр куынаæ баххуыс кæндзысты. Æрмæстдæр мæхæдæг, мæхи зонд, мæхи зæрдæ... Ноджы Мамсыр. Уый мæ бамбарид, бацамонид... Арвитин æм æмæ йæм куыд ныффыссон. Батыры дæр куынаæ фæнды...»

«Знон мын Батыр афтæ, æнæ дæу, дам, иу минут мæ бон нæу. Нал фæразын æнæ дæу цæрын. Тагъд, дам, хъуамæ æррадонмæ бахауон. Æз, æз мæхæдæг та? Мæхи хъæбатыр кæнын, фæлæ йæ иу бон куынаæ фенын, уæддæр зондхъуаджы хуызæн свæййын. Мæхиуыл худын райдыдтон. Ныронг мыл ахæм заман никуы скодта, æмæ бон æппынкъаддæр иу-сæдæ цъары ма бакæсон. Ныр та.... Мæ къух куыстмæ нал тасы, мæ цæстытæ чиныджы уындай риссынц. Мæ зæрдæ... Иууылдæр мæ уынгмæ сайы, мæ цæстытæ рудзгуыты æвгтыл баныхæстысты, мæ хъустæ дуары дзæнгæрæгыл ауыгъдæй баззадысты.

Мæ фысым ус цыма алцыдæр æмбарын райдыдта. Абон ыл иудыууæ хатты сæмбæлдтæн, æрбакаст-иу мæм, мидбылты-иу бахудти, цыдæр зæгъынмæ хъавыди, фæлæ-иу ницы сдзырдта, æрмæст-иу хатт зына-нæзына йæ сæр банкъуыста. Æз джихай баззадтæн, стæй кæсæнмæ фæкомкоммæ дæн. Мæ ныййарæг мад!

Куыд фендæрхуызон дæн дыууæ мæймæ! Фæстæдæр та ма цы уыдзынæн? Мæ зæрдæ цыма йæ бынатæй фæцух ваййы æмæ æрцæйхауы. Тæхуды, искуы куы æрсабыр уайд».

Фæлæ кæм сабыр кæны æрыгон зæрдæ, йæхимидæг судзын куы райдайы, уæд? Кæм æмæ кæд æрсабыр и цардхæссæг уалдзæджы бырст? Кæд чи баурæдта æрдзы змæлд, уый уалдзыгон хуры хъарммæ зæххы сойæ куы бафсæды, дидинаг æфтауын куы райдайы, уæд?

Афтæ у æрыгон рæзгæ уды æнæбасæтгæ хъару дæр. Афтæ сты рæзгæ уды къахдзæфтæ дæр царды æвæлтæрд фæндæгтыл...

Бæргæ, рæзгæ уд-иу халонау йе уæны куы кæсид: бæргæ, рæзгæ уд-иу рагацау куы ‘мбарид, царды гакъон-макъон фæндæгтыл йæ размæ цы бирæ зындзинадтæ сæвзæрдзæни, уыдон? Уалдзæджы æрцыдæй уæлдай нæу уарзондзинад дæр. Цыфæнды сæрыстыр, цыфæнды домбайæ куы февдисы адæймаг йæхи, уæддæр уарзондзинады раз йæ бæрзонд сæр йæ риуыл æруадзы. Раст афтæ сдары йæ къухтæ, тыхджындæр ныхмæлæууæджы раз саст чи æрцауы, уыцы салдат.

«Батыры цас хæстæгдæр исын мæ зæрдæмæ, уыйас мыл фылдæр

тас æфтауы. Абон та сæумæрайсом фæзынди... Ахæм фæлладуадзæн бон, дам, ам бадынаен æвгъау дæ... Сразы та дæн æнæ уæлдай раны-хас-баныхасæй. Ацыдыстæм горæты кæронмæ. Уым æцæг æмбисонд у. Дидинаг калынд бæлæстæ, зайæгхал. Сыгъдæг уæлдæф, фæлурс цъæх арв. Уалдзыгон æрдз адæймагыл ахады уæнгроггæнæг хосау. Батырбег та афтæ загъта, карз нозтау, дам, мыл фæзынди. Сывæллæттау разгъор-базгъор систем къахвæндæгтыл, бадтыстæм цъæх нæууыл. Æрдзы рæсугъддинад, уарзон адæймаджы уынд зæрдæйыл базыртæ ныссагътой... Рæсугъд хъуыдытæ, бæллиццаг сæнттæ. Куыд æмбисонд у уарзын! Уарзын... Ницы ис уымæй домбайдæр тых... Æз ныр Батырбеджы тыххæй мæхи Хъæриуы хохæй дæр расхоин, Терчы налат уылæнты балæгæрдин, судзгæ арты цæхæрмæ мæхи баппарин. Иу-дыууæ хатты мæ хъазæгау йæ хъæбысы æрбакодта. Стæй та-иу мын афтæ: мæнæй ма тæрс, æндæр искаммæй тæрс... Йæ бандзæвдæй-иу мæ зæрдæ хи риуы кълтыл ныххоста, мæхимидæг-иу ихæнризгæнæгау бакодтон, мæ сæр-иу цыма рацæйзылди. Мæгуыры бон... Афтæмæй?.. Ацы ныхас, цыма, цæмæн ныффыстон? Цы – афтæмæй?»

«Нырма æрдæбон æрбахызтæн нæ къæсæрæй. У æхсæвы дыккаг сахат... Фысымты усæй изæры æфсæрмытæгæнгæ дæгъæл райстон... Зæгъын, а изæр нæ къорд æмхуызонæй театрмæ цæуы. Æмæ дæ, зæгъын, куы райхъал кæнон. Цыма рæдийын. Бæппу уый куы базонид. Цыма, цæмæн нал фæхъусы зæрдæ хистæрты уынаффæмæ? Нал мæ уагъта... Дзырдта æмæ дзырдта йæ зæрдæйы сагъæстæ, йæ хъуыдытæ, йæ фæндтæ... Мæгуырæг... Худæгæй дæр амардтæн. Мæ зæрдæ, дам, лалымау ныддымсти фыр уарзтæй... Исты кæндзынæн, исты мыл цæудзæни – изæрсарæй æндæр ницы дзырдта. Дæу йеддæмæ, дам, никуы никæй бауарзтон. Йæ хъæбысы мæ æрбакодта, йæ уадултæ артау сыгъдысты, рызти йæ буар. Ныр дæр ма мын арауы мæ цæсгом йæ комы судзгæ тæф. Æвæццæгæн, афтæ вæййы, тынг бирæ куы фæуарзынц, уæд... Цыма, цы у уарзондзинад? Æдылы фарст. Цал æмæ йæ цал хатты дæттын мæхицæн. Уарзтой рагон Грекъ æмæ Ромы... Уарзтой Пушкины Татьяна æмæ Толстойы Наташа... Рæстæг рæстæджы ивы, революцитæ цæуынц, уарзондзинад та?.. Афтæмæй, дам, æрдзы æмæ адæмы царды алцыдæр ивгæ цæуы...

А дыууæ боны дам, ногæй ахуыр кæнын райдайдзынæн аспирантурæйы... Наукон кусæг суæвынвæнд æм ис. Æмæ иугæр куы сфæнд

каена, уæд суыздæни... Ахæм у. Ныридагæн дæр цыма профессортæй фылдæр зоны. Цæмæй йæ нæ бафæрсай – алцæй тыххæй дæр дын дзуапп ратдзæн. Куы йæм фæхъусын, уæд мыл базыртæ базайы, фыр цинæй мæ зæрдæ суынгæг вæййы. Æцæг мемæ наукон фарстатыл дзурын нæ уарзы. Дæу разы, дам мæм æрмæст нæхи цардыл дзурын цæуы. Бакой мын кодта чындзæхсæвы тыххæй. А сæрды, дам, æнæ кæнгæ нæй. Куыnnæ! Цалынмæ ахуыр фæуон, уæдмæ мур дæр ницы, мур... Ныр афтæ дзурын, фæлæ сæрды кæрæдзийæ куы фæхицæн уæм, уæд та? Уый фæстæ – фендзыстæм. Æниу æнæ Мамсыр... Удхæссæг. Куыд дард ранмæ афардæг и».

Дыууæ тетрады фесты. Уыйбæрц дзуринагтæ та кæцæй æрцыдаид ахæм æвзонг чызгмæ. Райдыдтон кæсын ног... «Æрмæстдæр æртыккаг мæй цæуы, Батыримæ кæрæдзи зæрдæ куы базыдтам, уæдæй нырмæ. Цас ног тых, ног хъуыдытæ, ног бæллицтæ мын æрхаста йæ уарзондзинад... Тæхуды... Базыртæ хъуаг ма дæн... Мæ хæдзары хицауттæ абон райсомæй æмхуызонæй сæ фæллад уадзынмæ ацыдысты. Хæдзаргæс мæн ныуагътой. Сылгоймаг мын æмбарæн ныхæстæ кодта, дæхи, дам, хъахъхъæн, дзæгъæл цæуæг æндæр ма уадз. Цыфæнды нæлгоймагмæ дæр сылгоймагæн иунæгæй баззайын тас у. Чызджы кад, дам, тæбæгъы донæй уæлдай нæу. Цыма, Батыримæ куы баззайккам, уæд мын цы уайд? Адæм æмхуызон не сты. Уымæ кæмфæнды дæр ныллæууин... Авгау мын æрхауынæй тæрсы... Мæ фысымтимæ вагзалы уыдзынæн, уый зыдта. Æмæ куыддæр раздæхтæн, афтæ мын æнæнхæлæджы мæ цонгыл фæхæцыди. Нæхимæ сфардæг стæм. Фыр цинæй зæххыл нал хæцыди. Ме ‘фсин дзæгъæлы дзырдта, – суанг æмбисæхсæвтæм иумæ фæбадтыстæм... Фыццаг хатт мын апъа кодта мæ былтæн. Иу, дыууæ, æртæ, дæс, фондзыссæдз хатты... Нал æфсæст. Мæ былтыл сауфæд баззади. Райсоммæ кæд ссæуид, науæд ма уынгмæ куыд ацæудзынæн.

Йæ зæрдæйы хабæрттæ мын фæдзырдта. Фæстаг æртæ æхсæвы, дам, æппындæр нæ бафынæй дæн. Æцæг, цыма йæ цæсгом фæлурсдæр фæци... Мæгуырæг... йæ къах æй нал хаста мæ цурæй. Ныр базыдтон, ныр бамбæрстон, уарзондзинад циу, уый... Æмбал ын нæй. Куыд амондджынаы ацыди Батыр... Мæ зæрдæ, мæ дунейы рухс, мæ хуыздæр хæлар... Мæ уд дæр, мæ цард дæр – иууылдæр дæу сты. Æнæ дæу мын рухс дуне талынг ингæн у.

О, ацы кыуыри уыдзæни йæ райгуырæн бон. Зæгъын, исты саразæм, де 'мбæлтты æрбахонам. Мамаæ мын пълтойагæн æхца радта æмæ уыдон дæр схардз кæниккам. Нæ разы кæны. Мæхимæ, дам, ныртæккæ ницы ис, дæу та, дам, нæ батыхсын кæндзынæн. Фæлтау иу авг сæн æрбахæсдзынæн, фæбаддзыстæм, фæныхæстæ кæндзыстæм, нæ фысымты патефонæй фæцæгъддзыстæм нæ уарзон зарджытæ. Уый дæр æвзæр хъуыды нæу. Фæлæ æз уæддæр исты дзæбæхæгтæ барабдз кæндзынæн, исты лæвар ын балхæндзынæн. Уадз, æмæ йын æхсызгон уа. Йæхæдæг та мын а изæр æрбахаста «Мишкæтæ» æмæ рæсугъд дидинджыты баст. Цыма афтæ ничи никæй уарзта).

Мæ хо, мæ уарзон æмхæрæфырт! Мæ цæстыты раз та февзæрди йæ рухс сурæт. Бæрз бæласау рæхснаг, хæрз сывæллонау хъæлдзæг. Цыдæр фæлмæн уыди йе сдзырд, йæ ныхас. Адæм зæдыкæлиу, æвæццагæн, ахæмы фæхонынц. Чи зоны, уæлдай фылдæр æй уарзтон, мæхицæн мадæй райгуыргæ хо кæй нæ уыди, уымæ гæсгæ. Æмæ цы уыдзæн, цымæ? Цы уыдзæн! Куыд рауайдзæн йæ хысмæт! Цавæрдæр змæст хъуыдытæ тæрк къæвдайы фæстæ раивылгæ донау гуылф-гуылф кодтой мæ сæрымагъзы. Æмæ мæм уыцы гуылфæнтæй хъуысти иугæндзон: «Цы уыдзæн, цы уыдзæн, цы уыдзæн?!» Зыр-зыр кодтой мæ къухты æнгуылдзтæ. Мæхи ныхъхъæбæр кодтон æмæ та ногæй фæлдахын райдыдтон тетрады сыфтæ. Сæ иуыл – фæллад къухы зæронд фæдтæ, æнæзонгæ адæймаг сæ схуыдтаид æндæр искæй фыстытæ.

«Уыцы æлгыстаг æхсæвæй нырма рацыди æртæ мæйы. Ме 'мбæлтæ та ахуыр кæнын райдыдтой. Æз та? Фæдæн мæ цард. Цы зæгъон, кæй æлгъитон, чи мын уыди? Мæхи, мæхæдæг. Æнæ мæн нæ нызта йæ райгуырæн бон йæхи тыххæй... Æрмæст, дам, демæ, фенон, цас мæ уарзыс, цас мын аргъ кæныс. Нозтæй... Сæнæй... Иу æмбæлд ма йыл фæкодтон. Мæхиуыл худын ныр дæр, мæ сæрмаæ йæм сдзурын кæй æрхастон, уый тыххæй. Зæгъын, цы фæци, дæ зæрдæ фæрчытæ кæмæй хауди, уыцы уарзондзинад? Цы фесты дæ ныхæстæ, дæ сомытæ. Цыма мыл халер ис, уыйау мæ дæхи дæрдты ласын куы райдыдтай. Уæд та дæ сывæллон мæ хуылфы куы сæвзæрди... Уый дæр ницыуал у? Æрæджиау мын афтæ, нæ, дам дыл æууæндын, мæнæн, дам, куыд бакуымдтай, æндæр искæмæн дæр афтæ... Зæгъын, уарзгæ дæ кодтон, уарзгæ... О, ме 'дылы сæр. Цæмæн ма йын загътон уыцы ныхæстæ та, уыцы... Цы йæ схонон?.. Адæймаг æй схонин, æмæ ме 'взаг нæ

тасы... Сырд, æмæ уæд адæмы ‘хсæн куыдæй цæры? Институт куыдæй фæци? Ныр та дзы фæстæмæ ахуыргонд цæмæн аразынц?.. Уыйбæрц хæлæрттæ йын цæмæн ис? Æви уыдон дæр ахæмтæ сты? Æви уыдоны хотæм нæма бахæццæ?..»

– Ныууагъта йæ ахуыр, – сдзырдта ма æрæджиау Мамсыр æмæ арф ныуулæфыд, – дард кæдæмдар ацыди, уым фæци каст институт! Кусын дæр уым райдыдта. Уæддæр та йæ зæрдæ нæ ныббыхсыдта. Хæрз æрæджы, фондз азы фæстæ сыздæхти... Къæбæлдзыгсæр удывага сывæллонимæ. Рынчынай, тархъæнджынай. Судзгæ маст æй бахсыдта. Ды уый куы фенис. Æхсæз æмæ йыл ссæдз азы йеддæмæ нæма цæуы... Афтамæй йæ цæсгом у фæнычы фых фæткъуыйау. Зæронд ус фестæди. Æвæццæгæн, афтæ ваййы æд сыф, æд дыргъ бæласæн йæ уидæгтæ сæ бындзарыл куы ахауын кæнынц, уæд. Сыфтæ сæхи æруадзынц, æрбампылынц, къалиутæ æрзæбул ваййынц. Уый та ныр дæр ма – æнæрцæф усгур лæппу... Лæппу... Кæд тæрхон нæй, уæд та ирон над, фæрскæст, дзæккорæй хостау...

ӘХСАРБЕДЖЫ КАДӘГ АХӘМ УЫД ӘХСАРБЕГ...

Әгъуызарты Әхсарбег райгуырдыс Уәлладжыргомы хәххон чысыл хәу 3джды 1922 азы. 1924 азы йә фыд Тәтәрхъан зәххы гәбаз самал кодта Ставд-Дурты. Йәхи хъарутәй дзы сарәзта рәстәмбис хәдзар. Амәлттә кодта, цәмәй бинонтә кәәбәр-хъуаг ма байәфтаиккой, се рагъ гом ма уыдаид. Куыстмә зивәг нә кодта, әмә йын уый фарн хаста. Ирыстоны колхозтә аразымә куы бавнәлдтой, әмә уыцы змәлд Ставд-Дуртәм куы бахәццә, уәд Тәтәрхъан йәхи хуызән иуәрддион фәллойдгәнджытимә бирә фәтухитә кодта сә хәубәсты иумәйаг хәдзарад саразынъл. Бынәттон зәхкусджыты цард райдзастдәр кәныны охыл әппәты хуыздәр әмә растдәр фәндәгтә чи арәзта, уыдонән сә фыццәг рәнхъыты цыдис. Хорз хуымгәнәджы әмә хортауәджы ном ыл сбадтис, кад ын кодтой.

Бинонтәй кәмәндәр Ставд-Дурты әрдзон уавәртә кәй нә бәззыдысты, уый аххосәй Тәтәрхъаны бахъуыдыс йә цәрән бынат ивын. «Иугәр афтә, – ахъуыды кодта, – уәд – Уәлладжыр-мә». Әмә 1935 азы Алагыры цәрджыты әхсән амондджын бон бындур сәвәрдтой Әгъуызарты бинонтә. Рәсугъд фидән сәм уәрәх байтыгъта йә хәббыс. Тәтәрхъан йә зәрдиаг куысты руаджы адамы әхсән әнәкъямдзәстыгәй цыдис. Әрмәст уый нә: фәллоы амондджын фәндагыл арәзта йә фырттә Әхсарбег әмә Кимы (Кимлены): «Ләппутә, уә зәрдыл дарут, адаймаг йә хъуыддәгтәй хъуамә кәна йәхицән бынат. Кусут зәрдиагәй, әмә уә әхсәнадон бынәттә сәхәдәг агурдзысты әмә домдзысты».

Фыд раст цыма йе уәны касты. Йә фырттә Әхсарбег әмә Ким бирә кадджын рәтты фәкуыстой. Хицауы бандон ләгдыхәй нукуы бацагуырдытой, бынәттә сә әцәгдәр иудадзыг сәхәдәг агуырдытой.

* * *

Хъæздыг удыхъæды хицау, зондджын, бæрзонд æмæ хæрзконд лæг. Чи йæ зыдта, уыдон, цумæ фембæлгæйæ, арæх, сæ кæрæдзи дзыхæй ныхас исгæйæ, цымыдисæй фæмысынц йæ хорздзинæдтæ. Йæ царды æмæ æхсæнадон архайды бирæ бæллиццаг хабæрттыл дзургæйæ, кæдæмты нæ ахæцца вæййынц! Кæй æвзаг куыд фæкæрды, афтæ – æппæлгæ. Алчи исты хорз хъуыддаг æрбаймысы Æхсарбегæй. Диссаг уый у, æмæ дзы, йæ амæлæты фæстæ уыйас рæстæг рацæугæйæ, адæм кæй æппæлынц. Нæ йæ рох кæнынц, стæй, мæнмæ гæсгæ, рох дæр нæ фæуыдзæн.

Агънайы-фырт йæ рæстæджы загъта:

«Æгъуызарты Æхсарбег... Цæгат Ирыстоны адæмон фыссæг, æхсæнадон кусæг, партион архайæг, ирон киноаивады бындурæвæрæг, сенаенцой, курдиатджын разамонæг. Йæ цардæй ахицæн 1994 азы 11 ноябры. Фæлæ баззæдысты йæ уацмыстæ, баззæдысты йæ сценаритæм гæсгæ ист кинонывтæ, баззæдысты, радиойæн æмæ телеуынынадæн цы пьесæтæ ныффыста, уыдон. Баззæдысты, йæ разамындæй паддзахад радиойæн æмæ телеуынынадæн цы бæстыхæйттæ сарæзта, уыдон. Цы сфæлдыстадон бынтæ ныуагъта, нæ аивады, нæ культурæйы цы сарæзта, уыдон разындæсты хуыздæр. Фыссæджы сфæлдыстад йæ фыццаг романæй фæстæмæ уымæй хицæн кодта æмæ кæны, æмæ æргомæй æвдыста царды, æхсæнады цы вазыгджын, сæнæлыггонд фарстæ уыд, уыдон. Хъыгагæн, уыцы тыхстаг фарстæн бирæтæ цыдысты сæ цуфарсты, нæ сæ æвдыстой».

Æгъуызарты Æхсарбеджы ном рох кæй нæу, стæй кæй нæ фæрох уыдзæн, уый æвдисæг ныхæстæ мæм бирæ æрæмбырд. Уыдон ныффысджытæ стыр арфæты аккаг сты. Се 'ппæты не 'рхæсдзынæн, фæлæ дзы мæнæ цалдæр.

ВАЗЫГДЖЫН, ФÆЛÆ ХУЫМÆТÆГ УАЦМЫСТÆ

Вазыгджын сæ уымæн хонын, æмæ автор суанг ма радзырдты æмæ очеркты гом кодта ахсджиаг, хъомысджын темæтæ. Хуымæтæг та уымæн сты, æмæ бирæвæрсыг æмæ æхсызгон фарстаты тыххæй

авторы хъуыдытæ сты æнцонамбарæн. Йæ хъайтартæ кæд алы хатт сæ ныхæстæ кæронмæ не скалынц, уæддæр дарддæр цы загътаиккой, уый цыма адæймаг бамбары, афтæ йæм фæкæсы.

Æхсарбегыл Фысджыты цæдисы уæнг суæвыны тыххæй кæмдæриддæр схæлæс кодтой æмхуызон иузæрдционæй. Æмæ цæргæ-цæрæнбонты нæ фæсайдта уыдоны æгæрон стыр æууæнк. Йæхи къухфыстытæн йæхæдæг уыд æппæты домагдæр, растдæр æмæ карздæр тæрхонгæнæг. Æз мæхæдæг уыцы хабар бирæ хæттыты бафиппайдтон. Цы фыста, уый тæвд-хæлофæй нукуы лæвæрдта мыхуырмæ, телеуынынадмæ, радиомæ. Лæмбынæг куыст уарзта. Къухфыст-иу иуварс сæвæрдта, цасдæр рæстæг-иу куы рацыд, уæд-иу æй ногæй райста, æмæ-иу æй, йæхи загъдау, ногæй «хуым кæнын» райдыдта. Иуæй-иу сыфтыл ма-иу фыццаджы фыстытæй æнæвнæлдæй баззад иу-дыууæ рæнхъы, иннæ рæнхъыты-иу æндæртæй (хуыздæртæй) аивта. «Куыд фыссæг, – дзырдта Чеджемты Æхсар, – афтæ нæ прозæйы ахста стыр бынат. Тынг зæрдиагæй-иу архайдта йæ чиныджы къухфыстыл, иу фондз-æхсæз хатты-иу æй рамышуыр кодта, цалымæ-иу йæ зæрдæмæ фæцыд, уæдмæ-иу æй касти æмæ раст кодта».

Афтæ кодта æрмæст йæ сæвджын уацмыстæн нæ, фæлæ радзырдтæн, очерктæн æмæ хуымæтæг уацхъуыдтæн дæр. Ноджы ма Æхсарбеджы иу миниуæг бафиппайдзынæн: афтæ-иу куы банымадта, къухфыстыл куыст фæцис, зæгъгæ, уæд-иу æй бакæсынмæ радта, йæхимæ хæстæгдæртыл кæй нымадта, уыцы фысджытæм, журналисттæм, чингуйтæ джиппы уадзджытæм. Йæхицæй бирæ кæстæр чи уыд, уыдонмæ дæр-иу байхъуыста лæмбынæг. Йæхицæн-иу хатдзæгтæ скодта, æрмæгыл дарддæр кусгæйæ. Цæимæ-иу нæ разы кодта, уыдон дæр-иу æргомæй загъта ахæм хуызы, цæмæй йыл фиппаинагтæ скæнæджы зæрдæ ма фæхудтаид. Ам мæ фидарæй зæгъын фæнды: «Рæстдзинад»-ы бæрнон редакторы бынаты кусгæйæ, телеуынынадæн æмæ радиойæн разамынд дæтгæйæ, афтæ бирæ домдта æппæт автортæй дæр, уæлдайдæр та, стыр уацмыстыл чи куыста, уыдонæй.

Æгъуызары-фырт йæ роман «Хурхæтæны» фыццаг сыфтæ куыд фыста, уымæн уыдтæн æвдисæн. Уыцы заман æз куыстон Цæгат Ирыстоны Министрты Советы телеуынынады æмæ радиомæхъуысынады Комитеты хистæр редакторæй, цасдæр рæстæг та – сæйраг редакторæй дæр. Радиойы куы куыстон, уæд бадтæн горæт Орджо-

никидзеи Горькийи уынджы 68-æм хæдзары 29-æм уаты. Кæд-иу кустæ бон райдыдта фараст сахатыл, уæддæр-иу æз астæй фæстæдæр никуы цыдтæн, ома афонæй иу сахат раздæр. Афтæ фæцахуыр дæн. Цалынмæ ничимæ ис иннæ кусджытæй æмæ хъыгдарæг нæй, уæдмæ истытæ ацаразынмæ уыцы иунæг сахат стыр пайда лæвæрдта. Уыцы лыстæг хабар цæмæн æрымысыдтæн? Уымæн æмæ радиойы хæдзармæ йæ куыстмæ мæнæй раздæр чи цыдис, ахæм лæг зыдтон – телеуынынады æмæ радиомæхъусынады Комитеты сæрдар Æгъуызарты Тæтæрхъаны фырт Æхсарбег. Уый-иу йе 'мкусджыты 'рбацыдмæ сахат – сахат æмæ 'рдæг куыста йæ романыл. Æз раджы цæуаг кæй уыдтæн мæ куыстмæ, уый зыдта, æмæ-иу мæ кæнæ йæхимæ бауайын кодта, кæнæ та-иу йæхæдæг, гæххæтты цалдæр сыфыл паракатæй хæцгæйæ, мæнмæ æрбауад. Цы ныффыста, уымæ-иу иумæ æркастыстæм. Ныр зæгъын: царды мидæг йæ геройты цы принциптæй фæхайджын кодта, уыдонæй бирæтæ йæхæдæг фидарæй фæхаста йæ фæстаг бонтæм.

ЦÆСТФÆЛИВÆГ ÆМВÆНДАГГОНТÆ

«...Кæй зæгъын æй хъæуы, æдылы митæ дæр кодтон æмæ рæдигæ дæр. Ноджы иу æмæ дыууæ хатты нæ. Мæхи удæн зианхæссæг чи уыд, ахæм миниуæг мæм уыди цæрæнбонты. Ме рагъмæ истон, пас æмбæлд, уымæй фылдæр уаргъ. Æмæ афтæмæй царды гуыргъахъхъ фæндагыл цæуын зын у. Царды ме 'мдзугæнджытæм та бирæтæм кæддæриддæр лæмбынæг кастæн. Æз цæуын, уый цæуы, æз цæрын, уый цæры. Æз мæ уаргъы бын тыхулафт кæнын, æмæ афтæмæй цæуын размæ, чидæр та æнцонæй згъоры мæ фарсмæ. Уæвгæ ахæм æмвæндаггонтæй бирæтæ сæхи афтæ февдисынц, цыма уыдоны уаргъ æгæр уæззау у, цыма уыдон сæ хæссинаг тыххаст кæнынц. Мæнмæ гæсгæ та тыххастгæнджытæ уыйбæрц бирæ не сты. Царды фæндагтыл æнцонæй чи цæуы, куыд фæзæгъынц, æхситтæй заргæ, уыдон дзæвгар фылдæр сты.

Цæсгом... Æгæр зын у ууыл дзурын. Æгæр бирæ ахадындынад ис уыцы дзырдæн. Æгæр бирæ амонæ адæймагæн. Фæлæ хъыгаг кæд у, уæддæр цæсгæмттæ æгæр алыхуызы сты. Адæм сæхæдæг куыд сты, уыдон дæр афтæ. Цæрæнбонты мæхицæй дæр æфсæрмы кодтон.

Цæрæнбонты дæр мæм афтæ касти: чысыл кусын. Фаг нæ арæхсын, фаг не сты мæ хъарутæ, цы бынат ахсын, уымæн. Иудадзыгдæр мæхи хæсджыныл нымæдтон адæмы раз. Уый охыл цæргæ-цæрæнбонты дыууæрдæм тох кодтон, дыууæ «фронты». Иуæй, мæхи æнæсæрæндзинæдты, мæхи хъæндзинæдты ныхмæ. Иннæмæй, – мæ алыварс кæй уыдтон, мæ куысты, мæ архайды мæ чи хъыгдардта, уыдоны ныхмæ.

Иу дзырдæй, мæхи бадомдтон, мæхи удхарæй фæмардтон», – фыста Æхсарбег.

ÆГАС ЦÆУÆД КИНОСТУДИ!

Орджоникидзейы Цæгат Кавказы телевизион кинонывтæ студи куыд райгуырд, уый фæдыл Æгъуызары-фырт йæхæдæг афтæ дзырдта: «1964 азы, зæгъæн ис, сæрра дæн. Уый уыдис кино. Куыд бамбæрстон, афтæмæй телеуынынады руаджы аразæн уыдис документалон æмæ аивадон кинонывтæ, фильмтæ-концерттæ. Фæлæ уый кæнын сæ бон уыд Мæскуыйы, Ленинграды, Киевы, Минскы телеуынынадтæн. Махмæ та уыдис æрмæстдæр бæллиц. Нæ студийы уыдис профессионалон кинооператор Темыраты Мирон. Фæлæ, иуæй, студийы техникæ нæ уыди, иннæмæй, та цæмæй уыдаид, ууыл архайæг нæ уыд».

Ирыстон сæрыстыр кæмæй у, ахæмтæ бирæ ис сфæлдыстадон кусджыты 'хсæн. Уыдоны номхыгъды æрттиваг дамгъæтæй раджы фыст æрцыди кинорежиссер Бырнацты Измаилы ном. Уый хæрз æрыгонæй бахызт Цæгат Ирыстоны телестудийы къæсæрыл. Æмæ йын уайтагъд цы йæ зондыл, цы йæ фендыл æмæ кондыл сæ цæст æрæвæрдтой йæ 'мкусджытæ. Комитеты сæрдар ахæм лæджы мыггаг уыдис, æмæ-иу уайтагъд рентгены акæсæгау рахатыдта, ног кусæг, цы джиппы уагъд у, уый.

Измаилы ныхас æмæ æнæзивæг къæхдæфтæ фæцыдысты Æхсарбеджы зæрдæмæ. Уайтагъд æй йæхимæ æрбаввахс кодта. Афоныл æм йæ къух кæй бадардта, уымæй нæ фæрæдыд. Ирыстоны йæ заманы кæд фæзынд æцæг профессионалон кино, уæд уый бындуравæрджытæй иу у курдиатджын режиссер Бырнацты Измаил. Ахæм уæззау зонды хицау йæ зæрдыл хорз бадардта Æгъуызары-фырты фыдæбæттæ уыцы хъуыддаджы. «Æхсайæм азты кæрон Цæгат Ирыстоны æрцыд æхсызгон цау, – фыссы Бырнацы-фырт. – Мæскуыйæ нæ республикæмæ цы

кинематографистты кьорд ссыдис, уый уынаффæ рахаста, цæмæй Цæгат Ирыстоны сæйраг горæт – уæды Орджоникидзеы – зæххыл арæст æрцыдаид Цæгат Кавказы телекинонывтæ исæн центр. Уыцы фарны хъуыддагмæ стыр æвæрæн бахаста нæ телерадиокомпанийы разамонæг Æгъуызарты Æхсарбег».

Мæскуыйаг къамисы уæнгтæ уый размæ æрзылдысты Цæгат Кавказы иннæ регионтыл. Уыдысты Налцыччы, Махачкалайы, Грознайы, Черкесскы, Майкьопы. Алы ран дæр сфæлдыстадон коллективтæ хорз æххæст кодтой сæ размæ æвæрд хæстæ, фæлæ ссæуæг бæрæггæнджыты зæрдæмæ уæлдай тынгдæр фæцыд Æгъуызарты Æхсарбеджы бæрзонд культурæйы уаг, йæ зæрдæхæлар ахастдзинад æмæ лымæндзинад æвдисæг цæстæнгас сыхаг адæмтæм, национ телеуынынады æмæ радиомæхъусынады разамонджытæм æмæ коллективтæм, æмæ æмхъæлæсæй рахастой ахæм хорз историон уынаффæ, цæмæй нæ республикæйы байгом уа телевизион аивадон æмæ документалон кинонывтæ аразæг студи. Къамисы уæнгтæ куыд бамбарын кодтой, афтæмæй нæ сыхаг республикæтæй кæмдæриддæр уыдысты, уым телеуынынады æмæ радиомæхъусынады комитетты сæрдартæ архайдтой ууыл, цæмæй æрмæстдæр уыдонмæ байгом кæной уыцы кинонывтæ исæн студи. Æгъуызары-фыртæй уæлдай иунæджы армы дæр нæ бафтыд афтæ зæгъын, киностуди æгас Цæгат Кавказæн иумæйаг кæй уыздæн...

Цæгат Кавказы телевизион кинонывты студийы сарæзт стыр фарн æрхаста æнæхъæн регионæн дæр. Кæй зæгъын æй хъæуы, уæлдай фылдæр ахадындынад ын уыди нæ республикæйы культурæйы æмæ аивады рæзты. Уымæй размæ телестудийы режиссертæй цалдæрмæ – Мерденты Юримæ, Бырнацты Измаилæ, Дзбойты Батырбегмæ, Рафаэль Гаспарянцмæ – уыдис цыбыр телевизион кинонывтæ исыны фæлтæрддзинад. Æхсарбеджы æрвылбоны æххуысæй. Раст йе уæны акæсгæйæ, бафиппайдта, искуы стыр студи кæй байгом уыздæн, æмæ киноисæг режиссертæ æхсызгон кæй хъæудзысты, уый. Ног уавæрты æппæты фыццаг систой киноныв «Город на Тереке», дыккаг та – киноныв-концерт «Песня моя – Иристон». Йæ режиссер – Уæрæсейы Федерацийы сгуыхт артист Мерденты Юри.

Ныр Æхсарбег стыр ныфсджынай бавнæлдта иттæг бæрнон фарстамæ – аивадон киноныв-опера «Возвращение Коста» саразынмæ. Уыцы хабар, чи зоны, абоны царды уыйас диссаг нал фæкæсдæн,

фæлæ йæм уæд та æгас республикæйы æхсæнад дардта йæ цæст. Куыст куыд цыдис, уый тыххæй партийы обкомы бюройы æмæ Цæгат Иры-стоны Министрты Советы раз къорд хатты дзуапп кæй лæвæрдта, уый хорз хъуыды кæнын. Уый нæ, фæлæ ма, ныр æм бавналдзысты, зæгъгæ, афтæ обкомы фыццаг секретарь Хъæбæлоты Билар йæ курдиатæй æрæмбырд кодта киноисджыты, республикæйы министрæй æмæ партийы райкомты секретарьтæй цалдæры. Æхсарбег йæ зæрдыл хорз бадардта, министрæн æмæ райкомты секретарьтæн куыд фæдзæхста, уый:

– Нырай фæстæмæ, цалынмæ кино ист фæуа, уæдмæ æххуыс кæнут Æгъуызары-фыртæн. Къостайы тыххæй кино сисын цас ахсджаг у, уый уын дзурын нæ хъæуы. Уæдæ нæхимæ аивадон кинонывтæ исын куы байдайой, уæд цас хорз хъуыддаг сараздыстæм, уый, кæй зæгъын æй хъæуы, хорз æмбарут.

Æхсарбег æмæ йе ‘мхъуыдыгæнджытæ сæ удуæлдай архайды руаджы ахызтысты бирæ зындзинаедты æмæ къуылымпыты сæрты, æмæ мæнæ хъуыддаг сæвдз.

Киноныв рауад иттæг зæрдæмæдзæугæ. Æппæтцæдисон конкурсы райста фыццаг бынæттæй иу æмæ фондз мин сомæ æхца. Уацмыс саразджытæ æмæ аивад уарзджытæ фыр цинæй æмæ фыр дисæй уæлæмæ куы хаудысты, уæд Æхсарбег та хъуыдытæ кодта дарддæры куыстыл.

БИРÆ КЪАДДÆРЫ ХОС НÆУ

Рæзыдис кинонывты нымæц. Иуахæмы Æхсарбег сæрыстырæй, ныфсджынай загъта: «Бирæ къаддæры хос нæу». Кинонывты хъазынмæ нæхи театры артистимæ хуыдта ССР Цæдисы театры æмæ киноы зындгонд актертæй бирæты. Спартак Мишулин, Сергей Филиппов, Сергей Филатов, Дагун Омаев, Сергей Крылов, Анатолий Кузнецов æмæ æндæртæ æхсызгонæй йæ курдиатмæ гæсгæ цыдысты Орджоникидзеæ Цæгат Кавказы телевизион кинонывты студимæ. Ацы хорз адæмæй иу – цæцæйнаг аивады зындгонд минавар Дагун Омаев – афтæ загъта: «Цы уа, уый раст æмæ æргомæй дзурын хъæуы: æз актер сдæн ирæтты фæрцы. О, о, уыдоны фæрцы мæ цæрдвæндаг рауад рæсугъд æмæ райдзаст». Омаевы æрмæст киноныв «Жизнь,

ставшая легендой»-ы Дзæрæххоты Хадзымураты фæлгонцы чи федта, уый сразы уыздæн йемæ.

Сæумæцъæхæй изæрдалынгтæм куыстæй хъуырмæ чи уыдис, уыцы Æхсарбег арæх бæрæг кодта, уазæг киноараджытæ махмæ фысымуаты цы уавæрты цардысты, уый. Хатгай-иу сын фæлладуадзæн бон сарæзта. Ахæм бон-иу сæ æнæхъæн къордæй аласта Ирыстоны æппæты хуыздæр рæттæм. Хаттæй-хатт-иу чындзæхсæвтæм æмæ куывдтæм бахаудтой. Æрмæст хæрды æмæ нозты фæдыл нæ, фæлæ ирон уагæвæрд хуыздæр базонинмæ. Иухатт Æгъуызары-фырт цалдæр мæскуыйаджы, мæн, алагирæгтæ Цæгæраты Гигойы, Фардзинты Барисы аласта Алагирмæ Цомайты мыггаджы куывдмæ. Уырдаæм ма Æхсарбеджы телефоны дзæнгæрагæй фæзынд Æрыдоны районы газеты редактор Толпарты Сослан дæр. Куывды адæм ныл тынг зæрдиагæй бацин кодтой, уæлдайдæр мæскуыйæгтыл. Нæ сæрдар уызджыты тынг æхсызгонæй базонгæ кодта Цæгат Ирыстоны фыццаг сылгоймаг фæскомцæдисонтæй иуимæ – Цомайты Оляимæ. Йемæ иууылдæр нæ къам системæ. Мæскуыйæгтæ уæлдай тынгдæр рæвдыд баййæфтой фынгыл. Сæ цæрæнбонты тыххæй сæрмагонд сидт, æмбæлæггæгтæ, кады нуазæнтæ, ивартæ, æппæты хæрзаддæр хæринагтæ – хуыздæр куыддæриддæр æмбæлы, афтæ рауад нæ фысымты уаг. Ахæм фембæлдтытæ æрмæст бахæрыны æмæ бануазыны фæдыл арæзт нæ цыдысты, фæлæ, цæмæй æрцауæггаг специалисттæ хуыздæр зыдтаиккой бынæттон адæмы национ æгъдауттæ, зонахаст æмæ зæрдæ.

Студийы куысты фыццаг бонæй фæстæмæ киносценаритæ иууылдæр æппæты разæй касти Æхсарбег. Исты фиппаинагтæ йæм фæзынд, зæгъгæ, уæд-иу фембæлди сценаристимæ, лæмбынæг-иу фæдзырдта уацмысы хорздзинадтыл, стæй-иу æрмæстдæр уый фæстæ рахызт уайдзæфтæм. Автортаен сæ фылдæр æнцонтæй разы кодтой Æгъуызары-фырты уайдзæфтимæ, фæлæ-иу дзы «тæргæйттæгæнджытæ» разынди. Раст зæгъын хъæуы, уыдон дæр-иу фæстагмæ уый хъуыдымæ æрцыдысты. Уый фæстæ-иу ралæууыд режиссеримæ кусыны рæстæг. Ахæм лæмбынæг архайды æмæ цæстуарзон æххуысы уавæрты райгуырд киноны «И оглянулся путник». Сценарийы автор Черчесы-фырт æй фыццаг хатт куы радта Æхсарбегмæ, уæд ын уый цалдæр ахсдзиаг уайдзæфы бакодта. Мах Черчесты Георгиимæ хорз цардыстæм, не сфæлдыстадон хъуыддæгты кæрæдзийæ ницы сусæг

кодтам. Уыцы рæстæг æй федтон сагъæсхуызæй. Цы у, зæгъгæ йæ куы афарстон, уæд мын афтæ: «Æхсарбег мын ме сценарий схуыдта хом...». Цасдæр рæстæджы фæстæ та фембæлдтæн Георгиимæ. Йæ уавæр схорз.

– Æхсарбеджы уайдзæфтыл лæмбынæгдæр куы ахъуыды кодтон, – загъта уый, – уæд бамбæрстон, рæстытæ мын кæй дзырдта... Тынг бирæ ма бакуыстон сценарийыл. Раздæр мæ зæрдæйы кæрон чи нæ уадис, ахæм ног нывтæ дæр дзы фæзынд.

Фæстæдæр, киноныв исынмæ куы бавнæлдтой, уæд мын Черчесы-фырты сценарийæ раппæлыди режиссер-æвæрæг Бырнацты Измаил: «Замманай æрмæг у... Йæ сисыныл куыст цæуы зæрдæрухсæй, къух рог у!» Измаилы разамындæй киноисджыты къорд, иудадзыг Æхсарбеджы æххуыс æнкъаргæйæ, æцагæйдæр куыста æмæ куыста. Сæ бирæ фæллæйттæ нæ фæдзæгъæл сты: киноныв «И оглянулся путник» рауадис уыйас хæрзхъæд, æмæ йæ балхæдтой суанг фæсарæйнаг аст паддзахады. Чи зоны, æмæ йын йæ рæстæджы Æгъуызары-фырт йæ бындурмæ – сценаримæ, афтæ лæмбынæгæй æмæ «тымæгæй» куы не 'ркастайд, йæ исыны рæстæг та сфæлдыстадон къордыл æмцег куы нæ кодтаид, уæд ахæм тынг зæрдæмæдзæугæ нæ рауадаид.

Æгъуызары-фырт, куыд идеологон куысты ахсджиаг къабазы сæргълаууæг æмæ сфæлдыстадон кусæг, афтæ бирæ мадзæлттæ арæзта нæ бирæнацион регион – Цæгат Кавказы адæмты культурон бынтæ уыцы рæстæджы домæнты, фадæтты æмæ гæнæнты хуыздæр æвдисынæн.

– Иудадзыг зæрдыл дарын хъæуы, – арæх-иу дзырдта киностудийы кусджытæн, – Цæгат Кавказы стырдæр хорздзинадтæй æмæ хъæздэг-дзинадтæй иу кæй у, бирæ адамыхæттытæ дзы кæй цæры, уый. Махæн, сфæлдыстадон кусджытæн, стыр амонд æмæ æцаг патриотон хæс у уыдон цард æмхуызон æмвæтæнæгæй ирдæй æвдисын.

Алыхуызон адæмты зындгонд минавæрттæй бирæты тыххæй йæ хъæппæрисæй арæзт æрцыдысты кинонывтæ. Зæрдæмæ арф чи хъардта, ахæм уацмысты архайдтой æнæхъæн дунейыл хъуыстгонд кафæг Махмуд Эсамбаев æмæ æрттивгæ курдиаты хицау – поэт æмæ æхсæнадон кусæг Расул Гамзатов, кæсгон курдиатджын фыссæг Алим Кешоков, дагестайнаг стыр композитор Мурад Кажлаев. Адон иууыл-

дæр, Кажлаевæй фастæмæ, хорз зыдтон, уæлдай хæстæгдæр та – Расулы æмæ Алимь.

Расул мæнæн мæхицæн афтæ дзырдта:

– Ацы студи сымахæн Хуыцауæй стыр лæвар у... Йæ саразджы цæрæнбон бирæ уæд! Йæ кусджытæ тынг æнувыд сты сæ хъуыддагыл... Цæмæ бавналой, уый æрдæгыл нæ ныууадзынц. Мæнæн мæхицæй цалынмæ артист сарæзтой æмæ мæ мæхи ролы ахъазын кодтой, уæдмæ мæ иу ран нæ ныууагътой. Ацы Æгъуызары-фырт та уæлдайдæр. Куына разы кодтон (кинокамерæйæ тæрсгæ кæнын!), уæд мыл ныццардыдта нæ партийы обкомы фыццаг секретары, Уæрæсейы фысджыты цæдисы разомонджыты, мæ ирыстойнаг хæлартты... Мæ сæр мын афтæ скодта, æмæ мæм кæсын райдыдта, цыма ныртæккæ дунейы бакæнинаг хъуыддæгтæй мæн тыххæй киноны саразынæй ахсдзиагдæр нал баззад. Æгъуызары-фыртмæ цыма гипнозы тæваг хæццæ кæны, афтæ мæм кæсы. Иугæр исты ныффæнд кодта, уæд ын кæронмæ æнæ кæнгæ нæй...

Радиомахъусынады æмæ телеуынынады Комитетæн разамынд куы лæвардта, уæд ист æрцыд бирæ кинонывтæ: «Возвращение Коста», «Костры на башнях», «Последний снег», «Ах, любовь», «В горах реки бурные», «Оглянись, найдешь друзей», «Кольцо старого шейха», «Во всем виновата Залина», «Горская новелла», «Буйный Терек». Дæс æмæ ссæдз аивадон кинонывы. Æдæппæт та уыцы рæстæг ист æрцыд 300 кинонывæй фылдæр. Уыдон баззадысты йæ номарæн цырты хуызæн йæ фæстæ.

АДÆМТЫ ХÆЛАРДЗИНАД – ЙÆ БÆЛЛИЦТЫ СÆР

Никуы мæ рох кæны ноджыдæр ма иу хъуыддаг, Æгъуызарты Æхсарбегимæ бирæ тыхтæ æмæ сфæлдыстадон цæхæр кæмæн радтам, ахæм. Советон дуджы Мæскуыйы куыста радиостанцæ «Родина». Йемæ хæстæгмæ куы базонгæ дæн, уæд бамбæрстон, ССР Цæдисы Æдасдзинады комитет (КГБ) йæм йæ цæст лæмбынаг кæй дардта. Радиостанцæ бакастытæ цæттæ кодта æмæ лæвардта, Советон Цæдисы адæмышæттытæн фæсарæнты цы диаспорæтæ цард, уыдонæн сæ мадæлон æвзæгтыл. Бакастытæ арæзт цыдысты бынæттон радиоты.

Ирыстонæн уым радих кодтой мæй сахаты бæрц дыууæ бакасты – фыццаг æмæ æртыккаг къуырисæртæ. Æгъуызары-фырт уыдон цæттæ кæнын бабар кодта лæгæй-лæгмæ мæнæн. Мæ размæ та сæ арæзта зындгонд журналист Токаты Иван.

Æхсарбег æй мæнæн куы лæвæрдта, уæд, æвæццæгæн, йæ зæрдыл дардта, æз, куыд журналист, афтæ, стыр æргом кæй здæхтон национ фарстамæ, адæмты 'хсæн ахастдзинадты æмæ советон адæмты хæлар-дзинад фидар кæныны фарстатæм. Бакаст цыдис мадæлон æвзагыл. Номыр-иу байгом «Симды фæз»-æй. Уый-иу ныллæгдæргæнгæ цыд, æмæ-иу райхъуыстысты дикторы ныхæстæ:

«Дзуры Орджоникидзе! Хъусын кæнæм радиобакаст нæ фæсарæйнаг æмзæххонтæн! Кæмфæнды стут – Турчы, Сирийы, Канадаейы æмæ иннæ бæстæты, уæддæр сымахæн нæ зæрдæты ис фидар æмæ арф бынат. Махæн стыр æхсызгондзинад дæтты сымахимæ ног фембæлд» æ. а. д.

Радиобакаст цæттæ кæныны рæстæг Æгъуызары-фырт иуварс никуы лæууыд. Фыццаджыдæр-иу журналы номырæн дыууæйæ сарæзтам бæлвырд пълан. Хорз æмбæрстам, ам æппындæр рæды-йæн нæй! Журнал-иу куы сцæттæ, уæд-иу æм, Мæскуымæ арвитыны размæ, сæрдары кусæн уаты байхъуыстой Комитеты аивадон советы уæнгтæ. Уымæй – тынг лæмбынæг, хаттæн-иу æм уыцы байхъуысты фæстæ исты ивддзинадтæ бахæссын бахъуыд, фæлæ æз уымæ никуы фæзивæг кодтон. Хорз æмбæрстон, журналыл цас фылдæр куыст цæуа, уыйас тынгдæр бахъардзæн нæ фæсарæйнаг радиомæхъусджытæм.

«Родина»-йы разамынд нæ Комитетмæ касти хорз цæстæй, бирæ хæттыты бафиппайдта, автономон республикæты æмæ облæстты 'хсæн мах сфæлдыстад уæлдай бæрæг кæй дардта. Æхсарбегимæ дыууæ хатты уыдыстæм иумæ радиостанцæйы æмбырдты. Бадты-стæм-иу фæрсæй-фæрстæм, æмæ-иу иу доклады дыууæ-æртæ хатты мах Комитетæй куы раппæлыдысты, уæд-иу мын мæ къух алхъывта зæрдиагæй. Дыккаг хатт куы бадтыстæм æмбырды, æмæ нæ кой хорзырдæм куы рауад, уæд ныллæууыди, радзур, радзур, зæгъгæ. Цы радзырдтон, уыдæттæй цыдæртæ фæцыдысты «Родина»-йы разамынды æмæ иннæ хъусджыты зæрдæтæм. Уый зын бамбарæн нæ уыд. Нæ куысты хъæдæн æппæты хуыздæр æвдисæн æмæ бæрæггæнæн та уыдысты, фæсарæйнаг диаспорæты уæнгтæй цы бирæ фыстæджытæ истам, уыдон. Фыстæджытæ цыдысты иронау, хаттæн та – англисагау.

Фәсарәйнаг авторты куырдиәттә әмә фәндәттә хынчыдтам нә дарддәры куысты.

КУРДИАТДЖЫН КӘСТӘРТӘН – УӘРӘХ ФӘНДАГ

Әгъуызары-фырт кинонывтә әмә концерттә исыны рәстәг уырзәй сгәрста театртә әмә иннә культурон-аивадон кусәндәтты сфәлдыстадон фәсивәды. Аивады арыгон кусәг йә курдиатмә, йә авналәнтәм, йә сәрәндзинадмә гәсгә йә зәрдәмә фәцыдис, зәгъгә, уәд-иу әй иу ран нал уагъта, телеуынынадмә йә тыхәй ласта.

Зәгъәм, стыр аргъ кодта Баскаты Уырымәджы сфәлдыстадән. Уәвгә та ма уәд уыди хәрз арыгон актер. Театры сценәйы арәзта йәхи карән ләппуты фәлгонцтә. Адәмы зәрдәмә цыдысты йә хъәбатыртә. Уырымәг телеуынынады стыр пайда кәй раттаид, уый афоныл хорз бамбәрста Әхсарбег. Уәлдай фидардәрәй ахәм хатдзәгмә әрцйд, Баскаты ләппу киноыв «Во всем виновата Залина»-йы диссаджы фырнымд, философау арф хъуыдыгәнаг, куыстадзагъд хъәуккаг ләппуйы ролы куы ахъазыд, уәд. Уый фәстә йәм Әгъуызары-фырт цалдәр хатты барвыста, зәгъәм, Дзбойты Батырбеджы, – уый кәддәр Уырымәгимә куыста иу сценәйыл. Әхсарбег цалдәр хатты дзырдта йәмә, телеуынынадмә рацу, зәгъгә. Уырымәг әртасыди. Әвәдза, уыцы куыстуарзон ләппу коллективы әхсән куы ферттывтә, уәд телеуынынады «цәджындзтә» бамбәрстой, ног кусәг ногдзинадтә хәссәг кәй у, уый. Уырымәг нә республикайы телеуынынадән цы бирә хәрзты бацйд, уый абон алчидәр бәлвырд зоны. Уәлдай диссаг уадысты йе спортивон равдыстытә.

Ноджыдәр ма иу дәнцәг. Иухатт цыдәр бәрәгбоны радио сарәзта стыр программә профессионалон-техникон ахуырады тыххәй. Уыцы заман уый кәуылты әхсәнад уыдис! Әхсарбег хъуыста радиобакастмә, әмә әвиппайды йә хъус ацахста цавәрдәр диссаджы нәлгоймаджы хәәләс. Уый разынди профтехахуырады кусәг Хуытыгаты Хъазыбеджы хәәләс. Дыккаг бон Комитеты сәрдар йәхимә фәдзырдта йә хәдивәг Дзугаты Савелимә әмә

йын загъта, цæмæй йæм æвæстиатæй æрбакодтаид Хуытыгаты лæппуйы. Уый йæ фыны дæр ахæм амонджын хабар кæм федтаид! Æхсарбег æмæ Хъазыбеджы 'хсæн цы ныхас цыд, уый нæ зонын, фæлæ рæстмæйаг кæй рауад, уый мын хорз зындгонд у. Мæнмæ, стæй ноджыдæр бирæтæм æрхаудтой уыцы диссаджы æргомзæрдæ Хъазыбегимæ радиойы хæдзары дзæвгар рæстæг бакусыны фадат æмæ амонд.

Райдыдта дикторы куыст иронау æмæ уырыссагау. Æмхуызон зæрдиагæй æмæ æнцонæмбарæн хъæлæсы уагæй Иры дзыллæтæм хæццæ кодта республикæйы хуыздæрты-хуыздæрты нæмттæ, хъазуат фæллойгæнджыты æрвылбоны æнтыстдзинæдтæ, бирæвæр-сыг царды дисы æфтауæг цаутæ, хабæрттæ. Хъазыбеджы фыццаг къæхдзæфтæм йæ цæст дардта Æхсарбег йæхæдæг, йæ зæрдæ дзы куы байрад, уæд æй бакодта Дзугаты Савелийы быгъдуан, стæй йæ чысыл фæстæдæр уымæй «ссæрибар» кодта. Цыбыр рæстæгмæ йыл сæ цæст æрæвæрдтой дæсны диктортæ Мамсыраты Тасолтан, Цæкулон Мария, Александр Лапис, Дауыраты Харитон. Хъуыддаг уымæй нæ ахицæн. Мах, радиойы алыхуызон редакциты редактортæ æмæ иннæ журналисттæ, уайтагъд бафиппайдтам, Хъазыбеджы туджы æрдзон курдиат арф æвæрд кæй у, уый, æмæ йæ цадаггай журналистикæмæ бакодтам. Хуытыджы-фырт чыныгкæсджытæн æмæ аивад уарзджытæн цы дзæвгар лæвæрттæ ракодта, уыдонмæ йæ разæнгард кодта уыцы бонты сфæлдыстад. Нæ республикæйы телеуынынадæн æмæ радиойæн цы лæггæдтæ фæкодта, уыдæттæ се 'гас зын банымайæн сты. Суанг ма Цæгат Кавказы конд иуæй-иу кинонывтæн директорæй дæр куыста. Уый нымад цыд стыр бæрнон хъуыддагыл, æмæ йæ æнæкъæмдзæстыгæй, æнæзивæгæй æххæст кодта.

РАЗАМОНÆГÆЙ – «РÆСТДЗИНАД»-МÆ

Иуахæмы Æгъуызары-фыртмæ фæдзырдтой партийы обкоммæ, фыццаг секретарь Хъулаты Хъуыбады дæ агуры, зæгъгæ. Цы дзы кодта, уымæн ницы зыдта. Æнæуый та уымæй размæ сæ кæрæдзи зыдтой. Уыцы фембæлдæй иу-æртæ мæйы раздæр Алагиры районы куыста обкомы къамис æхсæз адæймагæй ССР Цæдисы Сæйраг Со-

ветмæ æвзæрстытæм цæттæ кæныны уавæр, стæй партийы райкомы куысты иуæй-иу æндæр фарстатæ базоныны фæдыл. Уыцы хъуыддаджы тыххæй 1992 азы Æгъуызары-фырт йæ мысинæгты фыста:

«Къамис чысыл не сбæлвырд кодта районы организацион æмæ пропагандон куысты стыр хъæндзинадтæ. Партийы обкомы бюромæ махæй дзуапп дæттынмæ хъуамæ ацыдаид райкомы фыццаг секретарь Къодоты Валентин. Æз ын бацæттæ кодтон, цыдæриддæр хъуыд, уыдон. Фæлæ бюройæ дыууæ боны раздæр уый æваст «æрбарынчын». Æмæ уæд доклад кæнынмæ цæуын бахъуыди мæн. Бюройы мæ доклад уыди критикон æгъдауыл арæст. Æргомай радзырдтон нæ хъæндзинадты тыххæй, уымæ, нæ колхозты уавæры тыххæй дæр...»

Æгъуызары-фырты доклад фæцыди бюройы уæнгты зæрдæмæ. Йæхимæ куыд фæкасти, стæй партион кусджытæй кæмæйдæртæй куыд фехъуыста, афтæмай фыццаг секретарь Хъуыбады уыцы бонæй фæстæмæ докладгæнæджы йæ зæрдыл хорз бадардта. Æмæ йæм ныр йæхимæ куы фæдзырдта, уæддæр ма йын скодта бюройы кой.

– Дæ доклад мæ зæрдæмæ фæцыди. Афтæ дзурын хъæуы, æргомай, – райдыдта Хъуыбады. – Иууылдæр афтæ куы кæниккам, уæд æнæхъæн Советон Цæдисы зæгъай, Ирыстоны зæгъай, хъуыддæгтæ рæвдздæр цæуиккой. Партийы æрвылбоны куыстæн рæстдзинад у йæ тæккæ ахъаззагдæр хос... Ды, æмбал Æгъуызары-фырт, диссаджы раст партион разамонæгæй равдыстай дæхи. Бæрæг у, стырдыр хъуыддæгтæм дæр кæй сарæхсдзынæ, уый.

Æхсарбег нæ зыдта, ахæм уæлтæмæн ныхæсты фæстæ хи куыд дарын хъуыдис, уый. Исдуг ныссабыр, стæй афтæ бакодта:

– Æргомдырд æдылытæ вæййынц... Зонджынтæ, дам, зонынц се 'взæгтыл хæцын. Æргом дзырд кæмæндæрты сæ фæрсты ахизы, смæсты вæййынц уайдзæфгæнæгмæ. Цыфæнды раст куы уа, уæддæр.

Хъуыбады йæ бандонæй сыстад, Æгъуызары-фыртмæ комкомæ касти йæ бæзджын кæсæнцæстытæй. Мидбылты худгæйæ сдзырдта:

– Раст нæ дæ, æмбал Æгъуызары-фырт, раст нæ дæ. Æргомай фæдзурынц æдылытæ нæ, фæлæ ныфсджынтæ, рæстудтæ, тæригъæдтæ кæмæ нæй, сæ къæбуттæ сыгъдæг кæмæн вæййынц, ахæмтæ... Афтæ нæ ахуыр кæнынц Коммунистон парти æмæ æмбал Сталин!

Уыцы рæстæджы критикайы æмæ хикритикайы фарста коммунисты ахсæн æмæ партион мыхуыры фæрстыл нымæд цыд иттæг

ахсджиаг хъуыддагыл. Газетты разамонджытæй фылдæр-фылдæр нысан кодтой, журналисты курдиатæй æххæст чи уыдис æмæ æхсæнадон-политикон царды уыцы ахсджиаг къабазмæ аккаг æргом чи здæхта, ахæмты. Хъулы-фыртмæ Æхсарбег уыдонæй фæкасти.

– Æмбал Æгъуызары-фырт, газет «Рæстдзинад»-ы редактор Челæхсайы-фырты ахуырмæ æрвитæм Мæскуымæ, – Æхсарбеджы цæстытæм комкоммæ кæсгæйæ, райдыдта обкомы фыццаг секретарь. – Ам рауынаффæ-бауынаффæ фæкодтам, æмæ нæ зæрды ис уыцы бынаты дæу сæвæрын. Уæ районы газеты равдыстай дæ курдиат. Ныр дæм ис партион куысты фаг фæлтæрддзинад. Афтæ дæм ма фæкæсæд, æмæ дæу «Рæстдзинад»-мæ ракаеныны фæнд æвиппайды февзæрди. Кæимæ дзырдтон, дзургæ та бирæтимæ кодтон, уыдонæй никæмай фехъуыстон дæу тыххæй хыгдарæг, цæлхдур ныхас.

Стæй та йæ мидбылты бахудт:

– Фæлæ, чи зоны, æмæ уый бынтон хорз нæу... Цæмæй адæймаг йæхиуыл ма фервæсса, куыстмæ разæнгарддæрæй, ныфсджындæрæй æвнала, уый тыххæй уайдзæфгæнджытæ дæр хъæуынц... Æргомæй, лæгæй-лæгмæ чи уайдзæф кæна, ахæмтæ.

Æгъуызары-фырт æнæнхæлæджы хабармæ джихæй аздад, фæлæ хъуыдытæ кæнынæн бирæ рæстæг нæ уыд, æмæ уайтагъд, йæхи фæфидар кæнгæйæ, загъта:

– Кубади Дмитриевич, тынг зæрдиагæй курын, æмæ мæ районы ныууадзут. Куыд не 'мбæлы, афтæ зæрдиагæй курын! Фæнды мæ, уым исты пайда куы 'рхæссин, уый. Кæд мæ бон бауа, уæд. Уым сахуыр дæн. Адæмы зонын, уыдон та мæн зонынц. Стæй, бынтон рæстытæ куы дзурон, уæд мæ мæ ныййарджыты ныууадзын нæ фæнды...

Хъулы-фырт сыстад йæ бынатæй æмæ Æхсарбеджы раз æрлæууыд. Йæ кæсæнцæстытæ къухмæрзæнæй сæрфгæйæ, дисгæнæгау загъта:

– Иры зæххыл ахæм адæймаг фыццаг хатт уынын. Адæм горæтмæ тырнынц, бирæтæ мæм хъæутæй къахихсыд баисты, цæмæй сын ам исты бынæттæ скæнон, дæу та районæй ацæуын нæ фæнды. Ноджыдæр ма зæгъын, фыццаг хатт æмбæлын ахæм адæймагыл, бауырнæд дæ, фыццаг хатт. Ау, хъæуккаг районæй горæтмæ, уæлдайдæр ахæм кадджын куыстмæ нæ комыс? Дæ ныййарджыты тыххæй афтæ кæй зæгъыс, уый тыххæй дæ цæрæнбон бирæ. Ау, дæ кæстæр æфсымæр уым нæ уыдзæн?

Æхсарбег, йæхи растгæнæгау, афтæ бакодта:

– Æрдæбон мæ æргомдзырд куы схуыдтай. Уый, дам, хорз миниуæг у. Уæдæ ныртæккæ зæгъын, мæ зæрды цы ис, уый.

– Ногæй та æргомæй, зæгъыс? – Бафарста Хъуыбады. – Ацу уал уæдæ. Мах ма ахъуыды кæндзыстæм. Æрмæст зон, рæстæг бирæ кæй нæй...

Рацыдаид иу-мæйы бæрц, æмæ Æхсарбегмæ ногæй фæхабар кодтой, обкомы фыццаг секретарь дæм сиды, зæгъгæ. Кæй зæгъын æй хъæуы, уыцы хатт уайтагъд бамбæрста, цæй тыххæй йæ агуырдта республикæйы æппæты стырдæр хицау. Нæ фæрæдыд. Хъуыбады районы хъуыддæгтæй æмæ царды уагæй цæмæйдæрты афæрстытæ кодта, стæй загъта йæ фæсидты сæр:

– Фæнда дæ, нæ фæнда, уæддæр дæ редактор скæндзыстæм. Парти цы зæгъы, уый æнæмæнг аразинаг у. Мауал æй дзырддаг кæн... Уый, дæумæ куыд кæсы, афтæ хуымæтæг фарста нæу...Центрон Комитетæ ма баныхас хъæудзæни. Республикон партион газеты сæйраг редакторы кандидатурæмæ лæмбынæг фæкæсынц ЦК-йы цалдæр хайады кусджытæ...

«Мауал æй дзырддаг кæн», – афтæ йын загъта Тæтæрхъан, Æхсарбегмæ уымæй размæ куы фæсидтысты обкоммæ, æмæ йын йæ балцы сæр куы базыдта, уæд. Фыд хорз зыдта, лæппу фыссынмæ рæвдз кæй уыд, æмæ йын фæхъыг, горæтмæ, стыр газеты хицауы бынатмæ кæй нæ бакуымдта, уый. Бæргæ хъуыдис разыйы дзуапп раттын. Тæтæрхъан хинымæры хъуыдыты аныгъуылд: «Ацы кæстæртæ хивæнд сты, хивæнд. Куы сразы уыдаид, уæд мæхимæ ныууыдаин! Исчи дæ куы афæрса, хистæр лæппу цы кусы, зæгъгæ, уæд уыцы ныфсджынай зæгъ: «Хицауад æй стыр «Рæстдзинад»-ы разамонæгæй сæвæрдта!»

Æхсарбегмæ дыккаг хатт куы фæсидтысты партийы обкоммæ æмæ куы сразы «Рæстдзинад»-ы сæйраг редакторы бынатмæ, уæд кæуылты анхæвзтой фыды цин æмæ сæрыстырдзинад!

– Кæдæй-уæдæй, лæппу, æцæг лæджы ми бакодтай! – Тæтæрхъан йæ фырты уæхск æрхоста. – Хайыр хъуыддаг уæд. Газеты-иу къляузтæ-мляузтæ ма уадз... Искæй зæрдæ скъахынæй хъахъхъæн дæхи, кæимæ кусзынæ, уыдонимæ хæлар уаг сæвæрдзынæ. «Рæстдзинад» бирæ уарзынц адæм, æмæ дæ бацыдимæ уыцы уарзондзинад куыд нæ фæкæддæр уа, ууыл архай. Афтæ кус, цæмæй йæ дзыллæтæ ноджы тынгдæр бауарзой. Бамбæрстай?

Æхсарбегæн, кæй зæгъын æй хъæуы, æхсызгон уыд йæ фыды фæдзæхст. Хинымæры ахъуыды кодта: «Мæ фыд цыма обкомы дыккаг фыццаг секретарь у, уый хуызæн. Хъуыбадыйы ныхæстæ ныртæккæ мæ хъусты азæлынц, ныр та нæхимæ – обкомы ног фыццаг секретарь...»

Æхсарбегæн йæ мад Настя йæхицæй ныссæрыстыр, ныббуц. Уайтагъд арæвдз кодта дзаджджын æртæ чъирийы. Сыхæгтæ æмæ бинонтæ скуывтой Æхсарбеджы раст фæндаджы тыххæй.

НОГ БЫНАТ, НОГ НЫСАНТÆ...

Æхсарбег телеуынынады æмæ радиойы Комитеты сæргъы куы æрлæууыд, ууыл рацыдис афæдзы æрдæг, афтæ мæм иуизæр æрбацыди мæ куыстмæ Цæгат Ирыстоны чингуыты паддзахадон рауагъдадмæ. Уым уыдтæн политикон литературæйы редакцийы хистæр редактор. Сæрмагондæй мæнмæ æрбацыдис, уый куы базыдтон, уæд мæм тынг диссаг фæкасти.

– Демæ мæ аныхас кæнын фæнды. Æрмæст Дæгкайæн мацыма зæгъ.

Зæнджиаты Дæгка – разæгъды лæг – куыста Цæгат Ирыстоны паддзахадон чингуыты рауагъдад «Ир»-ы директорæй. Бирæ хæрзтæ дзы зыдтон.

Æз фæджих дæн:

– Уагæр дзы ахæм сусæггагæй цы ис?

– «Сусæггагæй» куы зæгъай, уæд дзы уый ис, æмæ дæ радио æмæ телеуынынады Комитетмæ куыстмæ хонын... Мыййаг мыл Дæгкайы зæрдæ куы фæхуда, мæ редакторы мын дæхимæ цы сайыс, зæгъгæ...

Æппæлыны хуызы ма рауайæд, фæлæ Æхсарбеджы зæрдæмæ рагæй цыдысты мæ фыст æрмæджытæй бирæтæ. Фæлæ мæ фезмæлдтытыл, мæ архайдыл уæлдай бæлвырддæр йæ цæст æрæвæрдта 1960 азы Мæскуыйы нæ литературæйы æмæ аивады декадæйы рæстæг. Йæ зæрдæмæ тынг фæцыд, бирæ зындгонд адæймæгтæй «къæйныхæй» интервьютæ кæй истон, уый:

– Хорз у, ирыстойнаг газеткæсджытæн ахæм хæрзхæд æрмæджытæ кæй æрвитыс нæ декадæйы тыххæй, уый, – хъуыды йын кæнын йæ уыцы ныхæстæ.

Æхсарбегимæ кусын куы райдыдтон, уæд уæлдай тынгдæр банкъардтон, царды фæндагтыл кæй тырныдта йæ дуджы домæнты аккаг лæг уæвынмæ. Уымæ, «лыстæг» хъуыддæгты дæр. Æрхæсдзынæн иунæг дæнцæг. Иузаман æм хардзау æркасти, машинæ тæрын кæй нæ зыдта, уый.

Кæддæр мын нæ комитеты шофыр дзырдарæхст Кæсæбиты Михал радзырдта:

– Иухатт Æхсарбеджы фæцæйластон Налцыкмæ. Цæугæ та акодтам паддзахы фæндагыл нæ, фæлæ Цыколайыл. Уым æй цыдæр хабæрттæ акæнын хъуыдис Æрæфы районы разамонджытимæ. Æрыдонæй Дигорайы 'рдæм куы ахызтыстæм, уæд мын афтæ: «Мишæ, рулыл куы фæхæцыс, уæд дæм тынг фæхæлæг кæнын».

Мишæ нæ куысты бæрæг дардта йæ цыргъзонддзинадæй. Æвиппайды афтæ фæкодта:

– Омæ, нæ бынæттæ баивæм, æмæ уæд ды баддзынæ рулыл, æз та – дæ бынаты, уыцы кæлæтджыны...

Æхсарбег æй цыма нæ бамбæрста, уыйау:

– Бауrom, æмæ æцæгдæр афтæ бакæнæм.

Мишæ машинæйы газ тынгдæр алхъывта. Дигорайæ Цыколайы 'рдæм куы ахызтысты, уæд ын Æхсарбег йæ цонгмæ бавнæлдта:

– Бауrom. Нæ бынæттæ баивæм... Ам машинæтæ бынтон стæм сты...

– Баивæм, – загъта Мишæ, – æз дæ бынатмæ рагæй бæллын.

Æхсарбег машинæйæ рахызт, йæ пиджак феппæрста æмæ шофыры бынаты бабадт. Кæсæбийы-фырт – йæ фарсмæ.

– Скусын æй кæн, – загъта Мишæ. – Сабыргай ахæц.

Машинæ йæ бынатæй фенкъуысыд. Уысмæй-уысмæ йæ цæлхыты зылд рæвдздæр кодта. Уыцы рæстæг Æгъуызары-фыртмæ бакæсын! Йæ цæстытæ сывæллоны цæстытау æрттывтой. Цæголты Георгийы номыл совхозы «Хъанцауы фермæ» кæй хуыдтой, уый раз фæндагыл цæхгæрмæ хызти фосы рæгъау. Æхсарбег хъомтæ куы ауыдта, уæд æвиппайды фæурæдта машинæ:

– Мишæ, нæ бынæттæ баивæм фæстæмæ.

Кæсæбийы-фырт цыма æцæгдæр зивæг кодта, уыцы хуызы афтæ бакодта:

– Дæу бынат хуыздæр у, бæргæ...

– Иу ран мæ мауал ныууадз «бынат-бынатæй!» – Æхсарбег бирæ фæхудтис.

Йæхицæн та йæ зæрдыл æрбалæууыд, Литературон институтæй сыздæхгæйæ, партийы обкомы фыццаг секретарь Хъæбæлоты Билармæ куысты фæдыл куы бацыдис, уыцы боны ныхас. Æхсарбег Биларæн загъта:

– Партион куыстмæ нал бацæудзынæн.

– Цæуылнæ?

– Мæ зæрдæ дзы фæцъæх. Уæвгæ ис иу бынат, кæдæм бацæуин æмæ кæм бакусин, ахæм. Фæлæ йæм, æнæ гæды ныхасæй, иуæй, мæ ныфс нæ бахæссин, иннæмæй та мын æй нæ ратдзысты.

Билар уыцы ныхæстæм байхуыста лæмбынæг, Æхсармæ худгæйæ бакасти, стæй афтæ:

– Цавæр бынат у уагæр?

– Мæнæ дæ бынат.

– Уыцы хъуыддаг æрмæст æз æмæ дæуæй аразгæ нæу.

– Æмæ уæдæ иннæ куыстытæм мæ зæрдæ нæ райы.

– Цæуылнæ? – афарста Хъæбæлойы-фырт.

Æхсарбег дзуапп радта:

– Режиссер Образцовы сфæлдыстад, æвæццæгæн, зоныс.

– Иучысыл æй æмбарын. Уымæн йæхиимæ дæр фембæлдтæн...

– Гъе уæдæ уый йæ куклатимæ куыд фæкусы, обкомы, райкомты фыццаг секретарьтæ афтæ архайынц, сæ дæлбар чи ис, уыдонимæ. Уымæ ма Образцов йæ 'нгуылдзтыл æндæхтæ уæддæр бабæтты, æмæ уый æххуысæй фезмæлын кæны куклаты. Ам та сæхæдæг змæлынц цæстæнгасмæ, æрфгуыты ахастмæ гæсгæ. Ныхасы руаджы та – бын-тондæр.

Уыцы ныхæстæм обкомы фыццаг секретарь цыдæр арф хъуыдыты ацыд. Фæлæ йын йæ хъуыдытæ аскъуыдта уатмæ æрбацæуæг партийы Орджоникидзеы горкомы фыццаг секретарь Дзарасаты Темболат. Дзарасы-фырты хорз зыдтой æрмæст горæты цæрджытæ нæ, фæлæ æгас республикæйы дæр. Горкомæй кусынмæ ивд æрцыд республикæйы партион-советон комитеты контролы разамонагæй, уырдыгæй та профцæдисты облæстон Советы сæрдарæй.

– Æвæдза, Темболат, Мæскуыйы адæймаг тынг зондджын кæны!

– Билар сбадын кодта æрбацæуæджы. – Мæнæ дын Æгъуызары-фырт уымæн бынтон бæлвырд æвдисæн, – йæхæдæг ын йæ ныхæстæ рафæзмыдта.

Темболат дын æнæ дæлæмæ-уæлæмæйæ куы фæрæвдз уайд:

– Уæллæгъи, Билар Емазæвич, мæнмæ гæсгæ, Æгъуызары-фырты ныхæстæн бындур ис. Искуы иуварсæй куы фенис, ды исты куы фæдзурис, уæд адæмæн сæ фылдæр куыд «атайынц», уый.

Билар хъæрæй ныххудтис:

– Ды дæр ахæм зондджын куы дæ...

Уыцы хабар Хъæбæлойы-фырт йæхæдæг худæджы хосæн радзырдта кæмæндæрты, Æгъуызарты Æхсар, дам, мын мæ бынат исывæнд скодта. Æхсарбеджы-иу хаттæн йæ хæстæгдæр æмбæлттæ нал æмæ нал ныууагътой, цалынмæ-иу сын æй радзырдта, уæдмæ. Зын бамбарæн нæу, йæ шофыр Кæсæбийы-фырт æй кæй зыдта, уый. Налцыкмæ фæндагыл Æхсарбегæн йæ бынаты кой цалдæр хатты уымæ гæсгæ скодта.

Бынат... Æхсарбегæн йæ бынат кадджын уыдис. Фæлæ йын йæхи ноджы кадджындæрыл нымадта æгас республикæ. Ахъуыды-ма кæнут, æрвылбон цалдæр сахаты дæргъы адæмимæ ныхас кæнын, уыдон фæллойы гуылфæнтæм хонын, ныфсджынай-ныфсджындæр кæнын, раст фæндæгтыл аразын, сæ сæрты æмæ сæ зæрдæты сын кæрæдзи фарсмæ лæууын æмæ рæстдзинад уарзын уадзын, сæ улæфты рæстæг рæсугъдæй, хъæлдзæгæй æрвитыны мадзæлттæ аразын. Æхсарбеджы заман фæзындис æцæг ерыс республикæйы дзыллон информацийы фæрæзты æхсæн. Газеттæ «Рæстдзинад», «Социалистическая Осетия», «Æрыгон коммунист», районы мыхуыры кусджытæ бынтон æндæр цæстæй ракастысты радиойы æмæ телеуынынады ахадындзинадмæ дзыллæты æрвылбоны царды.

СФÆЛДЫСТАДОН КУСДЖЫТÆ – ЙÆ ФÆДЗÆХСТ, ЙÆ УАЗÆГ

Æгъуызары-фырт рацыд «Рæстдзинад»-æй. Уæдмæ йæ куыст цæттæ уыдис – партийы обкомы пропагандæйы æмæ агитацийы хайады сæргълæууæджы хæдивæг. Кæй зæгъын æй хъæуы, сфæлдыстадон куыст йæ зæрдæмæ тынгдæр хъардта, фæлæ йын фидарæй загътой, уырдам цæуын хъæуы, зæгъгæ, æмæ ацыд. Ноджы ма дзы иу фæзилæн уыд: йæ хистæр æмбал Челæхсайы-фыртæн бынат раттын хъуыдис, æмæ афтæ бакодта. Ахæм уæздандзинад кæй равдыста, уый фæцыдис дыууæ лæджы хорз зонгæты зæрдæмæ.

Æхсарбег партийы обкомы куыддæр кусын райдыдта, афтæ дисы бацыдис: амæйразмæ йæм гæмæх цæстæй чи касти, уыдон сæхи афтæ дарын райдыдтой, цыма зæххыл уымæй стырдæр лæг нæй. Йæхæдæг-иу йæхицæй ныфсæрмы. Кæддæр мын афтæ дзырдта:

– Нæ партийæн йæ тæккæ уæззаудæр фыдбылыз уый у, æмæ дзы козбауæн, цæстмæ митæн æгæр егъау бынат кæй ис. Кæд ыл искуы исты фыдбылыз æрцауа, уæд уыцы дыууæ хъуыддаджы уыдзысты йæ сæфты сæйраг аххосæгтæ. – Исдуг цыдæр хъуыдыты ацъд, стæй ма бафтыдта: – Ахуырбег, хистæрæн балæггад кæнынмæ, æмгары фарсмæ балæууынмæ, кæстæры барæвдауынмæ тынг сæрæн дæ. Фæлæ дæм ис иу «стыр хъæндзинад» – козбау кæнын нæ зоныс...

Цасдæр рæстæг хайады хицауæй куыста ахуыргонд адæймаг – историон наукаы кандидат Гутнаты Харитон. Хорз архайдта, фæлæ йæ æндæр куыстмæ аивтой. Йæ бынаты та йын сæвæрдтой Цæгат Ирыстоны Хетæгкаты Къостайы номыл паддзахадон педагогон институты директор Цыбырты Тадиозы фырт Христофоры. Кæд сын Æхсарбегимæ цыфæнды хъарм ахастдзинадтæ уыд, уæддæр Æгъуызары-фырт, кæддæриддæр куыд уыдис, афтæ йæхи нымадта бынтон хæдбар адæймагыл, æмæ, кæй зæгъын æй хъæуы, хистæрты ныхасæн, партийы амынддзинадтæн аккаг аргъ кæнгæйæ, куыста, йæхи зонд æмæ зæрдæ куыд дзырдтой, афтæ.

Обкомы Æхсарбеджы быгъдуан бакодтой дуне ахсджиаг фарстатæ. Республикæйы мыхуыр, радио, сфæлдыстадон цæдистæ, уæлдæр, сæрмагонд астæуккаг æмæ иумæйаг ахуырады скъолатæ, æппæтцæдисон æхсæнад «Зонынад»-ы республикон хайад, журналтæ «Мах дуг» æмæ «Агитаторы блокнот», альманах «Литературон Ирыстон», драмон æмæ сывæллæтты театртæ, кафджыты æмæ зарæггæнджыты ансамбльтæ, хихъæппæрисадон аивад... Гъе афтæмæй сси сæдæгай адæймæгты хысмæттыл дзуапдæттæг. Хорз æмбæрста, уыдонæн цас фылдæр хæрзты цæуа, уыйас зæрдæрухсдæрæй кæй кусдысты иумæйаг хорздзинадыл. Зæгъæн ис, æмæ адæмæн лæггад кæныны хъуыддаджы йæ комкоммæ хицау Цыбыры-фыртимæ æмхуызон разындысты. Уый дæр партион разамонæг кусæджы æппæты бæр-нондæр хæсыл нымадта адæймаджы царды ахсджиаг бынат ахсæг фарстатæ раст æмæ тагъд лыг кæнын.

Æгъуызары-фырт бирæ рæстæг хардз кодта пропагандæйы æмæ агитацийы ахсджиагдæр къабæзты разамонджыты бынæтты куыстхъом адæймагтæ æвæрыныл. Зæгъæм, 1959 азы уалдзæджы «Рæстдзинад»-ы бæрнон редактор Челахсаты Аслæнджери партийы обкомы фыццаг секретарь Æгкацаты Владимиры фæндæй ацыд æндæр куыстмæ. Республикæйы партион разамынд «Рæстдзинад»-æн ног бæрнон редактор ссарын бабар кодта Æхсарбегæн. Газеты сæргъы æрлæууынмæ чи бæззыд, ахæмтæ, раст зæгъын хъæуы, уыдис Ирыстоны журналисты ахсæн. Æхсарбег сæ ацал-ауал азы дæргъы хорз базыдта, фæлæ ма сæ уæддæр алкæй сфæлдыстад, профессионалон цæттæдзинад, политикон къæрцхъусдзинад ноджыдæр æмæ ноджыдæр лæмбынæг басгæрста. Хорз зыдта газеты разамонæджы ахадындынад æрмæст йæхи комкоммæ куысты нæ, фæлæ республикæйы æппæт ахсæнадон царды дæр. Æппынфæстаг æрлæууыди Хъаныхъуаты Микъалайы фырт Владимирыл.

Æгъуызары-фырт ыл йæ цæст куы æрæвæрдта, уыцы заман та разамынд лæвæрдта нæ республикæйы фæсивæдон газет «Æрыгон коммунист»-ы редакцийæн. Æхсарбег уыдта, Валодяйы разамындæй газет бирæ диссагдæр кæй фæцис, уый æмæ партийы обкомы бюромæ бахаста фæндон æцæг курдиатджын журналисты æмæ арæхстджын разамонæджы «Рæстдзинад»-ы редакторæй савæрыны тыххæй. Бирæ радзур-бадзуртæ йæ нæ бахъуыд. Бюройы æмбырды æмхъæлæсæй Хъаныхъуайы-фырты сфидар кодтой газеты редакторæй. Уыцы уынаффæйыл никуы фæфæсмон кодтой партион разамонджытæ. Газеткæсджыты нымæц Валодяйы куысты фыццаг къахдæфтæй фæстæмæ рæзыди мæйгай нæ, фæлæ бонгай. Газеты хæрзхæддзинадæн уыцы рæстæг сæйраг бæрæггæнæн уыдис йæ тираж, æмæ уый уайтагъд мингæйттæ фылдæр фæцис.

Æхсарбеджы æнувыдæй кусын бахъуыдис журнал «Мах дуг»-æн редактор ссарыныл. Уым цалдæр азы дæргъы нал рæстмæ кодта разамонæджы хъуыддаг. Обкомы секретарь Хъæбæлоты Билар ын уыцы фарста банывыл кæнын куы фæдзæхста, уæд загъта:

– Дæхæдæг журналист æмæ фыссæг дæ æмæ зоны, журналы тыххæй фæстаг рæстæг бирæ радзур-бадзуртæ кæй цæуы, уый. Йæ кусджытæ армьдзаг не сты, афтæмæй та нæ фысджыты хаттæн æддæг-мидæг ауайын кæнынц... Уыцы фыдбылыз чи фесафа, нæ литературæйы рæзты

журналæн фидар бынат чи скæна, ахæм редактор дзы хъæуы, стæй ма литератортæн сæ кæстæр фæлтæрæй куыд уа...

Æхсарбеджы зæрдæмæ фæцыдысты Билары бафæдзæхст ныхæстæ. Райдыдта, журнал йæ къæхтыл чи слæууын кодтаид, ахæм агурын. Æмæ йæ ссардта: Мæрзойты Тимофейы фырт Сергей. Уый Цæгат Ирыстоны Хетæгкаты Къостайы номыл паддзахадон институт иттæг хорз бæрæггæнæнтимæ каст фæуыны фæстæ бакуыста республикæйы паддзахадон рауагъдады аивадон литературæйы хайады хистæр редакторæй, газет «Социалистическая Осетия»-йы культурæйы хайады сæргълæууæгæй. Хъæбæлойы-фырт æмæ Æхсарбег уыцы фарстайыл куы дзырдтой, уæд та уыдис «Мах дуджы» критикæ æмæ библиографийы хайады сæргълæууæг.

Уымæй размæ Сергейæн чысыл нæ бантыст наукон-иртасæн куысты. Уæлдай тынгдæр бафæллой кодта курдиатджын фыссæг Дзанайты Иваны (Нигеры) сфæлдыстад дзыллæты размæ парахатæй рахæссыныл. Мæрзойы-фырт кæмдæриддæр йæ бæрны хъуыддæгтæм сæрæнæй кæй æвнæлдта, уый бæрæг дардта. Хорз æмæ йæ раст адæймагыл нымадтой фысджытæн æмæ журналисттæн сæ фылдæр. Лымæн хаста æрмæст литературæйы минæвæрттимæ нæ, фæлæ аивады æмæ культурæйы архайджытимæ дæр. Цыбыр дзырдæй, йæ арф наукон зонындзинæдтæ, йе сфæлдыстад, йæ зонд, йæ удыхъæд æмæ æрвылбоны царды хабæрттæ иууылдæр дзырдтой, журналы редакторы бынаты кæй сфидаудзæн, ууыл.

Хъæбæлойы-фырт Сергейы гæххæттытæм лæмбынæг æркаст. Ногæй та Æхсарбегмæ фæдзырдта, æмæ бæстон фæтæрхæттæ кодтой журналы хъысмæтыл. Обкомы секретарь ацы фарстайы фæдыл фембæлд ноджыдæр республикæйы Фысджыты цæдисы сæрдар Цæгæраты Максимимæ. Уый стыр разæнгардæй бирæ æппæлæн ныхæстæ загъта Сергейы тыххæй. Максимимæ фембæлды фæстæ Билар фарста рахаста партийы обкомы бюройы æмбырдмæ. Уым бафиппайдта, Мæрзойы-фырты журналы редакторæй куы снысан кæной, уæд уый фæппайда уыдзæн ирон литературæйы рæзтæн, йæхицæн та йын стыр ныфсытæ бавæрдта. Хъызгæмхасæнты ма афтæ дæр бафтыдта, йæхæдæг дæр журнал кæй рафысдзæн æмæ кæй уыдзæн кæсджытæн сæ тæккæ æнувыддæртæй. Стæй бюройы уæнгтæм æмæ æмбырдмæ хуынд ирæттæм фæсидти, цæмæй йæ уыдон бафæзмой.

– Журнал уæ чи рафысса, уый-иу æй фехъусын кæнæд пропаганда æмæ агитацийы хайады сæргълаууæджы хæдивæг Æгъуызары-фыртæн, – загъта Билар. – Ды та, æмбал Æгъуызары-фырт, уыцы номхыгъд мæныл сæмбæлын кæндзынæ.

Бюройы æмбырды фæстæ Хъæбæлойы-фырт йæ кусæн уатмæ йемæ ахуыдта Æхсарбег æмæ Сергейы. Иу сахаты бæрц ма фæдзырдтой журналы уавæрыл, йæ дарддæры кæнинагтыл.

– Æхсарбег, – загъта обкомы секретарь, – ды бавдæл, æмæ журналæн, ног редакторæн иудадзыг æххуыс кæн ныхасæй æмæ хъуыддагæй. Мæнмæ куыд кæсы, афтæмæй æмбал Мæрзойы-фыртæн уымæй йæ кад нæ фæдæлдæр уыдзæн...

Æгъуызарты лæппу ма райдиан кълæсты куы ахуыр кодта, уæд базыдта æмæ бауарзта «Мах дуг». Сæхи хъæуккаг Зæнджиаты Бæбуйы фыстытæ дзы фыццаг хатт куы федта, уæд æй бынтон хæстæг райста йæ зæрдæмæ. Цинимæ æмбæлд Æмбалты Цоцкойы литературон куыстытимæ. Уæдæ йæ кары куы бацыд, уæд та йын фысджыты нæмттæ журналы фæрстыл хиуæттау уыдысты. Раджы бамбæрста, уымæн литературæйы рæзты æмæ ног фысджыты адæмы рæнхъмæ рахæныны хъуыддаджы цы егъау ахадындынад ис, уый.

Гъе æмæ партийы обкомы кусгæйæ, «Мах дуг»-мæ бæрнон бардарæг куы сси, уæд ын æххуыс кодта, йæ бон цас уыдис, уыйас. Изæрыгон-иу арæх бауади редакцимæ. Уырдаем-иу куы бафтыд, уæд-иу кæддæриддæр бæлвырд ныхас кодта редакцийы кусджытимæ, уым-иу автортæй кæй баййæфта, уыдонимæ. Уыцы заман фысджытæ, журналисттæ бирæ уарзтой изæрæй журналы редакцийы æмбырд кæнын æмæ уым литературæйы, журналистикæйы, аивады, культурæйы фарстатыл зæрдиагæй дзурын, сæ кæрæдзийы уацмысты къухфыстытæ иртасын. Æгъуызары-фырт-иу стыр æхсызгонæн разæнгардæй бацыдис уыцы ныхасы.

Бирæ азты дæргъы Æхсарбег уыди журналы редколлегийы уæнг. Уæды рæстæг уый тынг ахсджаг æхсæнадон куыстыл нымæдтой, æмæ Æгъуызары-фырт стыр аргъ кодта литературон æхсæнады æууæнкæн æмæ партион фæдзæхстæн. Йæ руаджы журналы фæрстыл бирæ хæттыты фæзындысты нæ фысджыты «дзырдтаг» уацмыстæ, ома, сæ рацыд алы хатт уæлдæр хицауадæн æхсызгондынад кæмæн нæ лæвæрдта, ахæмтæ. Уый тыххæй фысджыты уыцы заманы фæл-

тæрæй бирæтæ Æхсарбеджы нымадтой сæ хæрзгæнæгыл, арфæйаг дзы уыдысты.

Иухатт бацыдтæн Цæгат Ирыстоны фысджыты цæдисмæ ме 'рдхорд Цæрукъаты Валодямæ. Йæ кусæн уаты йемæ бадтысты поэт Балаты Тембол æмæ Цæгат Ирыстоны Хетæгкаты Къостайы номыл паддзахадон университеты доцент, литературон критик Девлет Гиреев. Æртæ къуыримæ уый, нæ республикæйы Фысджыты цæдисы сфæлдыстадон хæдзары цæргæйæ, бацæттæ кодта иукъорд æмдзæвгæйы æмæ сæ бахаста журнал «Мах дуг»-мæ. Уыцы заманы сæйраг редакторимæ сæ ахастдзинæдтæ хорз нæ уыдысты, æмæ йын уый цæлхдуртæ æвæрдта. Иу æфсон та дзы ахæм ссардта сæйраг редактор: «Æгъуызарты Æхсарбеджы романæй стыр скъуыддзæгтæ уадзæм, æмæ бынат нæ фаг кæны... Нæ журнал резинæйæ конд нæу». Куыд рабæрæг, афтæмæй сæйраг редактор автортæй кæмæндæртты дæр ма скодта уыцы æфсон.

Уый дын иуахæмы Æхсарбеджы хъустыл куы 'рцæуид. «Мах дуг»-мæ бацыдис æмæ сæйраг редакторæн бауайдзæф кодта, йæхи æгуыдзæгдзинад уымæ кæй æппæрста, уый тыххæй. Ноджы ма бавдæлд æмæ журналы радон номырæй йæ романы скъуыддзаг сисын кодта, æмæ «зын уадзæн» æмдзæвгæты авторты стыр къордæн фæндаг радта. Уымæй фæстæмæ, куыд редколлегийы уæнг, афтæ арæх дзурын райдыдта редакцийы кусджытæн, цæмæй автортæм лæмбынæгдæр дарой сæ хъус, йæхæдæг сын, йæ фадат æмæ рæстæг цас амьдтой, уыйас фылдæр кæсын райдыдта сæ къухфыстытæ. Йæ хъуыдытæ æргомæй дзырдта автортæн, журналы, газетты редакциты, чингуыты рауагъдады кусджытæн. Кæд Æхсарбегæн цыфæнды бирæ куыст уыд, кæд-иу æй хатгай боны дæргъы йæхимæ æппындæр нæ равдæлд, уæддæр арæх фыста рецензитæ рауагъдамæ бацæуæг прозаикон уацмысты къухфыстытыл. Гъе, ахæм уыд Æхсарбег...

ЦÆРЫН ЗОНЫН ХЪÆУЫ

Æгъуызарты Æхсарбеджы боньджы фыстытæй

■ Цыфæнды бæрзæндтæм куы схизай, цыфæнды бынат куы ахсай, уæддæр дæ зæрдыл дар: де 'ппæт хъуыддæгтæм кæс хуымæтæг адæмы цæстæй, алцыдæр бар уыдоны барæнæй, алцыдæр æвæр уыдоны тæразыл.

■ Дæ лæдзæгæй артмæ дыууæ кæронæй ма 'внал. Кæрæттæ басудздзысты, æмæ лæдзæг къухмæ райсынмæ нал бæздзæн.

■ Æргом ныхасæй хуыздæр ницы ис. Æрмæст æргом ныхас æмæ æдылы ныхас иу не сты. Хатгай та æргом ныхасы бæсты æдылы ныхас фæкæнæм.

■ Зарæг хъæлдзæгдзинады бæрæггæнæн у, фæлæ алы хатт хъæлдзæг зæрдæйæ нæ фæзарынц.

■ Иудадзыг худгæ чи кæны, уый кæнæ æдылы у, науæд та — фæлитой.

■ Принципиалон чи нæ уа, уый оцани кæнæ чыллипгæнаг бæхæй уæлдай нæу: кæнæ дзыхълæуд ныккæндзæн, кæнæ дæ асхойдзæн ихмæ.

■ Адæм цыфæнды зондджын лæгæй зондджындæр сты, фæлæ адæмы зонд баиу кæнынмæ зондджын лæг хъæуы.

■ Куынае зонай æмæ афтæмæй симды куы бацæуай, уæд кæс адæммæ, дæ къах уыдонимæ æмист кæн, æмæ дæ хъуыддаг фæрæвдз уызæн.

■ Дæхицæн дæ бон цас нæ уа, дæ дæлбар чи ис, уыдонæй фылдæр ма дом. Уыдоны бæрц дæ бон куынае уа, уæд та дæ куыст ныууадз. Тæрсгæ ма кæн: дæу чи раива, ахæмтæ дзы разындзæн.

■ Дæ кæстæрты куы æфхæрай, уæд дæ дæхи æрыгон бонтæ ма ферох уæнт.

■ Йæхæдæг йæхи зæрдæмæ чи фæцæуы, уыцы адæймаг тæссаг у.

■ Мах рæстæджы адæймаг йæ цардæн дирижер у, æмæ йын хæс у зонын, цæмæй йæ хъуамæ райдайа æмæ йæ цæмæй хъуамæ фæуа, уый. Æппын куынае уа, уæд та йыл хъуыды, сагъæс уæддæр хъуамæ акæна.

■ Цæрын зонын хъæуы. Чи цас сахуыр кодта, уымæй аразгæ нæу цард... Афтæ нæ фæнды, адæм иууылдæр æмхъæздыг, æмзонд куы уаиккой. Фæлæ афтæ никуы вæййы. Алчидæр йæ æрдзон зонд æмæ йæ курдиатмæ гæсгæ хъуамæ цæра.

*МÆХÆМÆТТЫ Ахуырбеджы чиныг
«Æхсарбеджы кадæг»-æй ист æрмæг*

КАДЫ АККАГ СÆДÆ АЗЫ

Ахæм адæймагтæ ис, æмæ сæ хорздзинад æрбайрох вæййы. Ис уыдонæй рафауинагдæр чи у, ахæмтæ дæр. Хорздзинад сын куы фæуай, уæд дын æй æнæмæнг æвзæрдзинадæй бафиддзысты. Нæ фыдæлтæ нын цы бирæ зонды ныхæстæ ныууагътой, уыдоны æхсæн ис ахæм дæр: хорз ма рахæн æмæ фыд ма ссарай. Хыгагæн, уыцы æмбисонд абон дæр нæма базæронд (уæвгæ æмбисæндтæй та зæронд кæцы кæны?!). Æз, уæлдæр цы адæмы кой ракодтон, уыдонмæ нæ хауын, уымæн æмæ мын чысыл хорздзинад чи фæци, уыдонæй мæ иу дæр рох нæу. Цалынмæ цæрон, уæдмæ сæ мысдзынæн, бузныг æмæ сæ цæрæнбонты арфæгонд уыдзынæн.

Хорздзинад мын чи фæци, уыдон иугæйттæ æмæ дыгæйттæ не сты. Æмæ се 'хсæн тæккæ кадджындæр бынæттæй иуы ис Æгъуызарты Æхсарбег. Цæмæн, уый уын куы радзурон, уæд мæ ныхæсты æцæгдзинад сымах дæр бауырндæн, æмæ мемæ сразы уыдзыстут.

Цæвиттон, æз ахуыр кодтон Цæгат Ирыстоны Хетæгкаты Къостайы номыл паддзахадон педагогон институты. Фæндæм курс кæронмæ куы фæцæйхæццæ кодта, уæд хъуыды кодтон, кæм æмæ цы кусдзынæн, ууыл. Мæ сагъæстæ радзырдтон мæ мадымады æфсымæры лæппу Хлойты Агуыбейæн. Уый уыди диссаджы хæларзæрдæ адæймаг. Хæстæгæй, æддагонæй – алкауыл дæр æмхуызон аудыдта. Ахуыргæнæджы куыстмæ дæр цæттæ уыдтæн, фæлæ мæ зæрдæ журналистикæмæ кæй æхсайы, уый куы бамбæрста, уæд цыма фæхæлдзæгдæр, афтæ мæм фæкаст.

Дыккаг бон куы фембæлдыстæм, уæд мын афтæ:

– Ныртæккæ цæуæм партийы Цæгат Ирыстоны обкоммæ. Уым пропаганда æмæ агитацийы хайады кусы ма мадыфсымæр (Агуыбе Æгъуызарты хæрæфырт уыди) Æгъуызарты Æхсарбег æмæ дæ йемæ базонгæ кæнон.

Æхсарбеджы кусæн уатмæ куы бахызтыстæм, уæд нæ размæ мидбылты худгæ рацыд бæрзонд, саджы фисынтыл амад нæлгоймаг. Бæрæг уыд, Агуыбейы фенд ын æхсызгон кæй уыд, уый. Мæныл дæр бацин кодта.

Хлойы-фырт нæ базонгæ кодта, загъта йын, куыд хæстæджытæ

стæм, уый дæр. Радзырдта йын мæ хабæрттæ. Æппæты фæстагмæ йын схъæр кодта, газеты кусын мæ кæй фæнды, уый дæр.

Æгъуызары-фырт æм кæронмæ дæр нал байхъуыста, фæлæ телефонæй дзурынмæ фæци. Раздæр ныхас кодта газет «Молодой коммунист»-ы редакторимæ, фæлæ дзы ницы райгондæй баззад. Хъаныхъуаты Валодиямæ цыдæр иумæйаг хъуыдымæ кæй æрцыд, уый æнцонæй бамбæрстон. Хæтæл куы æрæвæрдта, уæд мын загъта: «Газет «Рæстдзинад»-ы редактор Хъаныхъуаты Валодиямæ мæ номæй бацу æмæ дын цы зæгъа, уымæ байхъус. Цæуыл баныхас кæнат, уый-иу мын фехъусын кæн. Мæнæ дын мæ телефон».

Зæрдæхъæлдзæгæй куыннæ раздæхтаиккам. Ноджы фылдæр ныфс мæ бацыд, Валодиямæ куы фембæлдтæн, уæд. Редактор мæ иуцасдæр зыдта. Кæм мæ уацхъуыдтæ, кæм – ме 'мдæвгæтæм гæсгæ. Куы йæм бацыдтæн, уæд цыма рагæй зонгæ стæм, ахæм цæстæй мæм ракаст. Загъта мын, нæ кусджытæй, дам, иу æндæр ранмæ цæуы, ныртæккæ отпусчы ис, дыууæ къуырийы фæстæ 'рбаздæхдзæн æмæ дæ уæд райсдзыстæм.

Йæ ныхасæн хицау разынд. Æцæгæйдæр, дыууæ къуырийы фæстæ, ома 1960 азы 2 августы, æз кусын райдыдтон газет «Рæстдзинад»-ы. Афтæ райдыдта мæ фæллойы фæндаг Хлойты Агуыбе æмæ Æгъуызарты Æхсарбеджы фæрцы.

Абон дыууæйæ дæр немæ нал сты, фæлæ цы хорздзинадтæ сарæзтой, уыдон рох никуы уыдзысты.

Уый, Æхсарбегимæ куыд базонгæ дæн æмæ нæ зонгæдзинад цæуыл ахицæн, уый кой ракодтон, фæлæ фæстæдæр бирæ кæмдæрты фембæлдыстæм. Стæй канд æмбæлгæ нæ, фæлæ нын иумæ кусгæ дæр æрцыди.

Уæд телеуынынад æмæ радиохъуысынады комитеты сæрдарæй куыста, æз та – партийы Цæгат Ирыстоны обкомы. Цæвиттон, 1975 азы каст фæдæн Мæскуыйы ЦКП-йы ЦК-йы цур Уæлдæр партион скъола. Куы ссыдтæн, уæд мæ обкомы секретарь Антонина Мельникова хатыр ракуырда, кæм кусдзынæн, ууыл кæй нæ ахъуыды кодтой, уый тыххæй æмæ, дам уал рæстæгмæ партийы обкомы акус. Æз ахæм куыст никуы кодтон, фæлæ, рæстæгмæ, зæгъгæ, куы загътой, уæд сразы дæн. Уыцы рæстæгмæ куы фæци, уæд мæ арвыстой, Æхсарбег кæм куыста, уыцы комитеты сæрдары хæдивæгæй. Мæ бæрны мын бакодтой радио.

Афтæмæй Æгъуызары-фыртимæ бакуыстон æхсæз азæй фылдæр. Куыстыл æнувыддæр адæймаг зын ссарæн уыди. Йæ зæрдæ рысти

алы хъуыддагыл, аудыдта алы адæймагыл дæр. Йæхиуыл нæ ауæрдгæйæ, æхсæв-бон нæ зонгæйæ. Уымæ йын цас æнтысти! Ахæм стыр коллективæн разамынд дæттынаен канд зонындзинæдтæ нæ хъуыди, фæлæ хъарутæ æмæ арæхстдзинæдтæ дæр. Уыдонæй се 'ппæтæй дæр æххæст уыд æмæ сæ паракхатæй пайда кодта.

Уыди бирæвæрсыг курдиаты хицау. Хорз разамонæг æмæ хорз сфæлдыстадон кусæг арæх нæ баиу вæййынц, куы баиу вæййынц, уæд та раттынц бæркаджын тыллæг, адæмæн циндзинад æмæ фарнхæссæг чи басгуыхы. Уыд ма курдиатджын фыссæг дæр. Цалдæр романы чи ныффыста, ахæмтæ та ирон литературæйы афтæ бирæ нæ уыдысты, æмæ уыдоны 'хсæн аккаг бынат æрцахста Æгъуызарты Æхсарбег дæр. Уæдæ киноаивады цы æнтыстджын куыст бакодта, уый кæуылты бавæрæн у нæ аивад æмæ культурæмæ.

Хъуыды ма йæ кæнын: ног кино-иу куы истой, уæд-иу æнæхъæн комитеты дæр базмæлын кодта æмæ-иу нæ артисттæ рауад, бирæтæ-иу нæ архайдтой дзыллон сценæты.

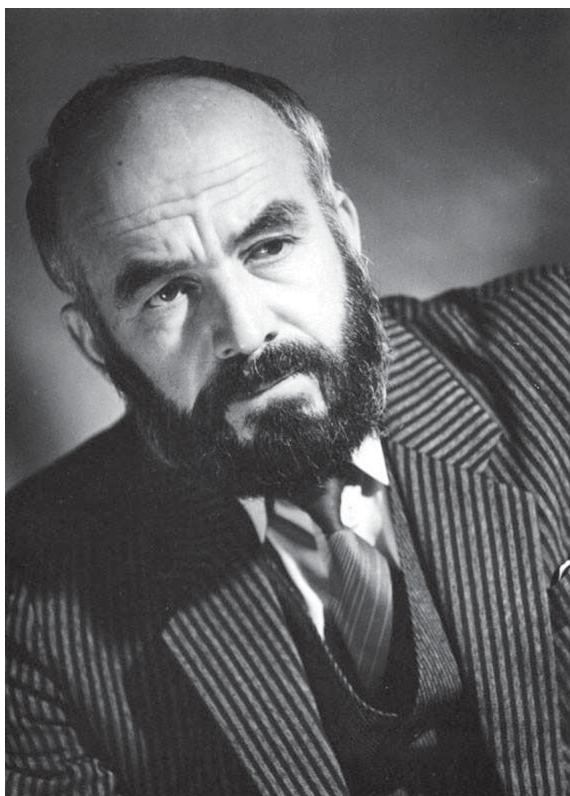
Уæлдæр куыд загътон, афтæмæй хæлар æмæ уарзон цæстæй каст алы кусæгмæ дæр. Йе 'ххуыс кæм хъуыд, уым йæхи æцæгæлонхуызæй никуы равдыста. Комитеты бирæ машинатæ уыд. Республикæйы хъæутæ æмæ горæттимæ бастдзинад дарынаен транспорт хорз æххуыс кодта. Зымæгон фæндагтыл цæуын æдас кæм вæййы. Мит æруарыд, уæд-иу гаражы хицаумæ æрдзырдта: «Иу машинæ дæр ма рауадз, фæндагтæ бырынцæг сты æмæ фыдбылыз æрцæуынаы тæссаг у». Йæ хъуыды-иу уымæй размæ бамбарын кодта йæ хæдивджытæн.

Æхсарæн хорз зыдтон йæ бинонты дæр. Уæ фарн бирæ, фæлæ мæ каистæ Алагыры сæ тæккæ бакомкоммæ цардысты, æмæ иу æмæ дыууæ хатты нæ фембæлдтæн йæ бинонтимæ. Зæнджиатимæ сæ цин дæр æмæ сæ хыг дæр иу уыди. Æхсары хуызæн адæмимæ цæрæг уыди йæ кæстæр æфсымæр Ким дæр. Зынгæ бынæтты куыста. Уыди партийы Алагыры райкомы секретарь, районы газеты редактор... Советон дуджы партион кусджытæн Ростовы арæзтой семинартæ. Иу ахæм семинары Кимимæ æнæхъæн мæй фестæм Ростовы.

Æгъуызарты бинонтæ Алагыры нымад уыдысты. Йæ ныййарджыты фарнæй хайджын фæци Æхсарбег дæр. Уымæн ын бæрæг кæны кадджынаы йæ райгуырды сæдæ азы бон Ирыстон.

ХЪОДЗАТЫ АХСАР: 85 АЗЫ

(1937 – 2021)

*Æз ацы зæхх Къостайы дзырдау уарзтон,
Йæ тар дæлвæзты дидинджыты тæф,
Бæрзонд æхсардзæн арвардынау тастæй
Æмæ цъæхдзаст ыстъалыты улæфт.*

*Тæрккæвдайы сыг туацъæйы хæристыл,
Уымæл къахвæндаг ададжы æмбæхст...
Ныр уыцы бонтæ мысынаг кæй систы,
Мае сусæг хъынцъым ууыл у æрмæст.*

ПОЭЗИЙЫ ЦЪАЙКЪАХÆГ

САГДАРЫ ДОН

Сагдары дон мадардæй
 касти цъити-саггомæй.
 Фефсæрмдзæстыг, адæргæй
 хи нывзылдта сау коммæ.
 Хъамайы æрра дзæхстау
 афаста хъуына къæдзæх.
 'Мбæхсынджыты хъазæгау
 цилты 'хсæн æрбадæлдзæх.
 Хæрисы хъуымбыл дзыкку
 байбынтæм æривæзта.
 'Ргæпп кодта тымбылцæгæй
 рох лæгæты иувæрсты.
 Уылæнты æхсонæрттывд...
 Доны кул... Кæри-цæндтæ...
 Сусæны мæй бонрæфты
 уым æрцыд æмбисæндтæ:
 Бады иу чызг мадардæй –
 цъитихуыз дæллагхъуыртæ...
 Сау дзыккуты сау артæй
 сурс ысты дзæнхъа дургæ.
 Залмы сыф – цæрдхуынчъытæ,
 гом уæрджытыл не 'ххæссы.
 Хур цыбæл цыхцырджытæй
 дойны риутæм фемæхсы.
 Æмæ – батæ, сонт митæ...
 Диссагдæр цы фендæуыд!
 Монцы гоби сомытæм
 чызг фæхаудта, фенæуд.
 Сыстади, тæрсгæ-кæсгæ,
 хъавы малмæ хизынмæ.
 Тасгæ астæу, карст уæнгтæ –

амад саджы фисынтыл.
 Атыхстысты уæрджытыл
 уылаентæ – тæхгæ ’ртытæ.
 Риутыл, цæнгтыл, уæхсчытыл
 ссыгъдысты дзындз-æртæхтæ.
 Сагдары дон цингæнгæ
 ’хсадта къæйты мил фæрстæ.
 Хинайæг æхсинæгмæ
 æрдз ныббæгъгæтт мин цæстæй...
 Ацы фын кæдыккон у!
 Агурын æй – нал арын.
 Охх, йæ сæфт зæдыскондыл
 Сагдары дон сау дары...

ÆРТТИГЪ

Æрттив, æртæтигъон æндон фат,
 æрттигъ, æртæ арты – дæ тигътæ:
 хæры æртæ арды нæртон мад, –
 йæ уарзт æртæ Нартыл фæдихтæ.
 Æрттигъ, æртæ арты – дæ тигътæ.
 Æрттивыс, мидагæй та их дæ.
 Æхсыст дæ сау марджы, сырх туджы.
 Дæу фехста иу æвдиу фыддуджы.
 Ныррыг и, басыджыт и де ’рдын,
 тæхыс дæхæдæг та ма ме ’рдæм.
 Тæхыс, мæ рохст зæрдæ – дæ мысан:
 дæ фыдæх – марг, дæ хорзæх – мысын.
 Æрттигъ, фыдæлты фат, алайнаг,
 дæ мысан – æз, ды мын – мысайнаг:
 æз дардмæ де ’ндон фидыц ласын –
 æрттив-иу фидæнаен йæ лагъзы.
 Æрттив... Æртæ арты, æрвонтæ.
 Æрттигъ... Æртæ арды, нæртонтæ:
 Фыдызæхх, Уарзт æмæ Рæстдзинад.
 Рæстдзинад,
 Уарзт
 æмæ Фыдызæхх.

ЦЪАЙКЪАХÆГ

Фыдаз ыскодта...

Сусæны мæй...

Зæххыл

сырхзынг цалхау куы рафæлдæхти хур,
куы тади арв йæ абухгæ цæхæры
æмæ бæзджынаы быдыртыл куы тагъд,
куы бадзæгæрæг зайæгхал уæлхæдæй,
хуыскъ бæласау куы бахус ысты дæттæ,
фыр дойныйæ куы арæдæфстæ, зæхх,
куы 'мбæхстысты æнуд аууæтты адæм,
æгас дуне куы кодта хъырды, уæд
æз къахтон цъай.

Еугæфы сау нæмгуытау

мæ цæхджын хид цæппузыртæй ызгъæлд,

уысмæн-иу айсæфт дойны хус сыджыты.

Уыд галы 'взагæй м 'армыдзыхъхъ дæрзæгдæр,

йæ уæзгуытæ ныцъцæлтæ сты, рыстысты,

куыд фæриссы къай-рæдзæгъды быраузылд

бындзарлыг тулдзы здыхтуидаг бындзæфхад.

Æз къахтон цъай.

Мæ сæрма сырæзт рагъ

Бæзнаг саумæр, лæхурæг бур æлыгæй,

Цъæх дойнаг дуртæй...

ХЪАРÆГ

Нет, тебя уж никто не заменит...

Къоста

Ызнон уыдис ыстыр бæстæн ыстыр бон,

Уæлахизы бон – хурæй байдзаг арв.

Мæнæн та абон – Састы бон, Рысты бон,

мæ хæдзар бахорз, бауазал и м' арт.

Ызнон дæр ма дын бонджын уыдтæн, исджын,

бæстыл мæ удæн ницы уыди зын.

Мæ рустæй ныр мæ къуыбар цæссыг исын,

уæнтæхъилæй, сæргуыбырæй лæууын.

Дæ ингæныл зæххон дурты уæззаудæр
æргуыпп ласта. О, бакæла дæ бон! –
дæ сау бæстæ дыл бассыдта йæ сау дуар,
мæ урс бæстæ та сафтид и бынтон.
Бынтондæр сафтид: арв лæууы быгъдæгæй,
мылазон сауæй, рухсы цъыртт дзы нæй...
Нырæй фæстæмæ цард ысси хæлæгæй:
мæлын хæлæгæй... маджынтæм... Уæууæй...

СИС

*..весь двор и усадьбу стали обносить
высоким забором из булыжников,
скрепленных известковым раствором.*

Б. Калоев

Нæ федтай ды сæры къуыдыртæй сис,
лæджы сæртæй: ныккодта сæ чъырымæст
иу иннæуыл – тыгуылдуртау – тыхныхæст,
иу иннæуыл æндондæвдæг ныццис.
Фæлæ уыдысты удмидæг, æгас:
фындзтæ, дзыхтæ сын, уадултæ, цæстытæ.
Фæйнардæм кодтой дзагъултæ, кæстытæ,
æууылдта сæ æбæрæг низау тас.
Сæ хъустæ – дзаг, æмырæхгæд ызмисæй,
æмæ сæм æрдзы, царды хъæр нæ хъуыст.
Сæ былæлгътæй та кувынау нæ хызт
æнахуыр зарæг (амардаис дисæй):
«Дæ зæд, дæ зæд, дæ фарныстæн, нæ фыд,
дæ фæрцы стæм æвдæд æмæ рæвдыд».
Æмдзыхæй афтæ азæлыд сæ зарæг.
Сæ сæрма арв æвирхъау хъулон уыд,
уым хуры бæсты иунæгæй лæууыд,
йæ рихи здухгæ, урс дарæсы сау лæг.
О, дирижерау арвастæуæй зынд,
йæ къухы – лулæ: цадæггай йæ сисы,
æмæ та зарæг раивылы сисæй:
«Дæ зæд, дæ зæд, дæ фарныстæн, нæ фыд...»

У кбулы фæстæ асæст æмæ тар,
 æмæ дзы хъуысы марой æмæ додой.
 Æнамонд удтæ... Чи сты 'мæ цы кодтой? –
 Тæхын æххуысмæ – сис нæ дæтты бар.
 Æрдзæ цæсты мæстæлгъæдæй кæсынц,
 æнæзмæлгæ сæ зарды кой кæнынц.
 Ыскъуыйы, оххай, адæргæй мæ зæрдæ:
 куыд асæттон, куыд акъæртт кæнон сис! –
 æнгом рæнхъытæй – дойнаг дуртау – сæртæ,
 иу иннæуыл æндондæвдæг ныццис.

ХЪÆР МÆРДТÆМ

*Æртæ Хазбийæн – Алыккаты,
 Калоты, Дзаболаты.
 Хъæр мæрдтæм дæр хъуысы.
 Къоста*

«Ой, Хазби!» – æрфæнды мæ ныззарын,
 фæлæ – оххай! – нал мæ хауы мыр:
 ахгæны мæ цæссыгтæй мæ хъуыр,
 заргæ нæ – мæ кæуынхъæлæс марын.
 Ой, замана! Иу царды бæрц не сты
 уе 'ртæ царды... Нæй амал, фæрæз...
 Тугæрхæм, цæссыгæхсад хъæлæс
 нал фæразы – цины зæлтæ фесты.
 «Ой, Хазби!..» Куы нæ цæуы мæ зарæг,
 уæд цы уон, кæмæн дзурон мæ рис?
 Риуæй хъуысы ниуды хъæр, фæдис,
 риуæй хъуысы зарæджы 'фсон хъарæг.
 «Ой, Хазби!» – æрфæнды мæ ныззарын,
 фæлæ галау райхъуысы мæ богъ.
 «Ой Хазби!..» Кæнæм сымахау тох,
 агураем рæстдзинад, фæлæ н' арæм.
 Агураем æвдадзы хос – нæ арæм,
 агураем гæнæн æмæ амал,
 агураем адзалæн дæр мадзал...
 Ой Хазбитæ! Систут æмæ – ЗАРÆМ!

КЪОСТАЙЫ ХÆДЗАР

*...уыцы хæдзар, Къостайы хæдзар...
Æз йæ рæзты цæссыг калгæ 'рцæуын...
Хуыгаты Сергей*

Уый абон æмæ сомбонæн куыста,
мæ Иры фидæн бацыдис йæ хуызы.
Мæ хурыскаст, мæ хурныгуылд – Къоста.
Йæ фарны хъæр мæм скифты дугæй хъуысы.
Æрра уыд уый: нæ зыдта, циу тæрсын.
Æрра уыд, о, ысчынди йын кæлæнтæ:
сæ хорз бындарæн чи не скодта бын,
куыста сæ бæсты уыдонæн: алантæн.
Æнцой нæ зыдта: бонæй уа, æхсæвæй
йæ уарзты хурæй арæзта хæдзар.
Уыдаид хъуамæ бонвæрнон йæ цар,
йæ бын – цъæх авг, йæ къултæ та – æргъæуæй.
Хæдзар... Хæдзар – йæ ис æмæ йæ низ.
Йæ уд цырагъау Иры дзыхъхъы батад,
æрхуыссыдис æнафоны, фæцис.
Йæ хæдзар, охх, æрдæгарæзтæй баззад.
Æрцæуын æм. Сæрныллæгæй лæууын,
табугæнгæ: нæ кувæндон у, н' аргъуан.
Æрцæуын æм. Къæмдзæстыгæй кæсын.
О, хъуамæ махæн аргъуанау зынаргъ уа.
О ме 'фсымæртæ, цырд фæлæууæм, цæй,
о ме 'фсымæртæ, равдисæм нæ хъазуат:
йæ хæдзарæн æнæ саразгæ нæй,
йæ хæдзар хъуамæ ма фæуа хæдзаруат.
Къостайы бындар ма фæуæд æвæд,
Къостайы къона мин азты цæрæд!
Цæй, бахсидæм ын ахæм рæхыс, ахæм,
сæрмæттаг арвæй чи 'рæххæсса махмæ.
Нæхицæн, цæй, æнусмæ скæнæм ном:
кæд ацы хæхты нал фаг кæна дуртæ,
уæд фестын кæнæм урс дуртæ нæ удтæ,
æндон къулты сæ бавæрæм æнгом.

МÆ СУРÆТ

Фæрсдæни искæд иу æрра мæнæй дæр:
 «Цы лæг уыди? Цы нæ уарзта? Цы уарзта?
 Зæгъут ын-иу: фыд-зыкъуыр лæг уыди,
 мæстыгæр æмæ мадзура, куыстæмхиц,
 æфсæрмдзæстыг, фæлурсдзæсгом, æрхæндæг,
 уæзвæд, æнарæхст, узгæ-узгæ цыд
 нæл бабызау. Хуыдтой-иу æй хуырым дæр.
 Хуырым уыд, о: сывæллонау æй сайдтой
 ХÆЛÆГÆЙ ГУЫРДТÆ – хинæйдзаг хæлæрттæ,
 тыдтой сындзытæ уый къухтæй, йæ фæстæ
 æмбæхсынджытæй хъазыдысты арæх.
 Нæ уыд йæ фыдау гутондар, йе хосдзау,
 нæ зылди фосмæ, кусарт дæр нæ кодта,
 нæ ласта суг, нæ быдта къуту, каутæ.
 Быдта... Сæлхæрау хъазыди ныхæстæй,
 кæрæдзиуыл сæ рифмæтæй ныхæста.
 Йæ мулк, йæ исбон? Зонды муртæ иуцъус,
 æгъдау, хъолай, четар æмæ джелбетт.
 Цы нæ уарзта? Фырдырд æмæ дзæнгæда,
 цæстмæ митæ, гадзрахат æмæ давын.
 Йæ цæстысындз – æздæнонæг, ысхъæл,
 цæрæгойтæй та – хуы æмæ гиенæ.
 Цы уарзта, цы? «Чермены цæссыг» уарзта,
 æмгæртты фынгыл цал хатты фæрасыг,
 уæ байзæддæгты уал хорзæхы уæд!
 Сылгоймæгтæ... Йæ уд, йæ дзæцц уыдысты,
 о, уарзта сæ, хæрæджы куыст сын кодта.
 Цы ма уарзта? Дзæгъæлдзу куыйты. Семæ
 ыстыр сахары стыр уынджы иронау
 ныхæстæ кодта, фарста сæ хабæрттæй.
 Фæлæ сæ алкæд не 'вдæлди: тындзыдта
 чи стæнмæ, чи йæ гадзамæ. Цæвиттон,
 нæ йæ кодтой куыдзы хъуыды дæр куыйтæ.
 Ай-гъай, æдзух æй не 'мбæрстой. Уæд-иу
 йæхæдæг дæр ысфæлвæрдта рæйыныл.

ПОСТСКРИПТУМ

О, тугай дæр, ыстагæй дæр ирон уыд,
дзырдта, ай-гъай, иронимæ иронау,
фæлæ – бæллæх! – нæ йæ 'мбæрста ирон,
æмæ-иу уæд ныуулафыд бындзарæй,
ныккæрзыдта-иу адæргæй, дзынæзта,
æмæ-иу уæд дзæгъæлдзу куыйты ссардта,
ныхæстæ кодта куыйтимæ иронау,
æмæ йæм хъуыстой куыйтæ дæр æнцад,
сæ къæдзилтæ-иу батылдтой хæларæй,
нæ рыст æрдхорд, æмбарæм, дам дæ мах,
дæ зæрдæ дар: дæ фарс ыстæм æдзухдæр,
цауыл, дам, тыхсыс, мах, дам дын ирæттæ.

КЪÆВДАБОН

Сты дæттæ стонг куыдзау ызнæт.
Лæбырынц сагъæстæ 'мæ хæхтæ.
Кæд арвмæ дзыллæйæн йæ мæт
у ауыгъд мин лыстæг æндæхтæй.

Сæ цæрæнтæ сын ласы зæй –
дзыназынц мæргътæ æмæ сырдтæ.
Кæм хæтыс гобийæ, куырмæй,
о хур! Цы хъылма дæ фæсырдта?

Лæдæрсынц мигътæ... Зæрдæ – дур.
Фæсус хъæлæсæй арв ысхуыфы...
Æрцыд та уаллæттæн сæ дуг
æмæ кæнынц бæгъдулæг цъыфы...

ФАНТАЗИ

Сæударæй арвыл иу ыстæлалы сыгъд,
 йæ тын-базыр мæ зæрдæмæ æххæсти,
 æмæ йыл цин зырзыргæнгæ æрлæсти,
 æмæ æваст æз фестадтæн æвзыгъд.
 Æрцыди Уарзт. Цæй тох ма и, цæй хæст и!
 Æрцыди удхар а дунейæ сырд.
 Ысраст и цард, æгъдауы рад æрзылд,
 æмæ лæджы уд амондыл фæхæст и.
 Мæн арвмæ систа ме стæлалы-цæдисон.
 Йæ тын-базырыл слæууыдтæн уырдыг.
 Æркастæн Зæхмæ: алчи дзы – фæрныг,
 æххæст æппæтæй, никæйуал хъуыд исбон.
 Зæхх фести Цыкурайы фæрдыг,
 рæвдаугæ йæ мæ армьдзыгъхъы систон.

РЦИ-Аланийы Сæргълæууæг Битарты Вячеслав Хъодзаты Æхсары схорзæхджын кодта Цæгат Ирыстоны адæмон поэты кадджын номæй, 2017 аз

ФАРНЫ ФИДИУÆГ

*Адаймаг куыд цæра,
Ахæм у йæ кад –
Стъалы фест, æндæра
Арвыл ис бынат.*

УÆЛТÆМÆНЫ ЛÆВАР

Поэзи у кувæндон, поэзи у æвзаджы уæвынады уæлдæр къæпхæн, йæ диссаджы æвдисæн. Поэзи кæй нæ хъæуы, уый нæ хъæуынц йæ уд, йæ мадæлон æвзаг, йæ адæм. Гъе уымæн загътой дыууæ æнусы размæ: «Поэзи чи нæ уарзы, уый хъæддаг у». Æмæ цас и уæд ныр хъæддæгтæ!

Хъæд хъæды нал ис, фæлæ бырсы адаймаджы æхсæнадмæ, нæ цардмæ. Уымæн наем фылдæр кæны лæгсырдты нымæц. Тæрккъæвдайы рæстæг арвы хъæр алчидæр фæхъусы, фæлæ арвы сабыр ныхас, йæ райст-бавæрд дзырдтæ фехъусына æнæ зæрдæйы хъустæ хъæуы. Арв йæ ахсджиагдæр, йæ диссагдæр зæгъинагтæ баууæнды, зæххонтæй растдæр, къæрцхъусдæр, курдиатджындæр чи у, ууыл. Поэт фæхъусы уæлæрвты ныхас æмæ йæ рахæссы нæ размæ.

*Йæ дзырды аргъ дæр нæу нæ цард,
Фæлæ у царды аргъ Поэты дзырд уæддæр.
Æгайтма ис зæххыл уæларвон арт
Æмæ кæны зæххон цинтæ уæлдæр.*

*Поэт уырдыг лæууы æнустæн,
Тыгъдаæн, фарна æмæ рухсæн.
Поэзи зиутæн у сæ хуыздæр,
Йæ æрвон зынгæй у æгъуыстаг.*

РАГСÆУУОН

*Лæууын æз мæйдары бæстастæу.
Ныннæры арв, æмæ йæ фæттæ*

*ысхъауынц дунейы кæрæттæ,
ысгарынц, агурынц зынгдзастæй
фæндæгтæ сау æхсæвæй бонмæ, –
кæлынц тæгæлсæстытæй коммæ...
Ызгъорынц фæндæгтæ фæйнæрдæм
мæнуылты – Царцумæ, уæлæрвтæм.*

*Лæууын тъымы-тъыматæн с 'астæу.
Амранау дун-дунетæм баст дæн.*

«Мæйдары бæстастæу» – афтæ схуыдта ацы 'мдзæвгæ Хъодзаты Æхсар. Цас тæлмæнтæ, цас дистæ-тæмæстæ! Цыма ног цæстытæй, ног хуызы федтам ацы дуне æмæ адæймаджы ацы гом арвы бын. О, хуыцауысконд адæймаг кæд дунейы фидауц у, уæд хъуамæ дзуапп дæтта алцæмæн дæр. Уæд хъуамæ Нарты Батрадзау æвзæрдзинад йæхæдæг дæр ма араза æмæ йæ йæ цуры кæнын дæр ма уадза.

Мадæлон æвзаг. Къоста. Рæстдзинад. Уыцы æртæ диссагдæр хъомысæй уыд Хъодзайы-фырты рæз. Цæргæбонты йын уыдон уыдысты табуйаг. Цы йæ кодта афтæ бæрнон? Фыдæлты фарн, Ирыстонмæ уарзт, нæртон лæджы ном.

«Фыдæлты фарн мæрдтæм нæ цауы. Фыдæлты стырдар фарн у не 'взаг. Ирон нуазæнау нæм рæсугъдæй æрхæццæ. Хъуамæ йæ кад æмæ радæй адæттæм кæстæртæм. Уый у мæ царды нысан», – гъе ахæм хæс æвæрдта йæ размæ Хъодзаты поэт.

РÆСТДЗИНАДЫ ФАТЫЛ

Цæмæй сси зынаргъ мæнæн Æхсар? Уды сæрибар æвæрдта æппæты бæрзонддæр. Уыдис иугъæдон – ауæдзы æфсирау ратас-батас нæ кодта. Равдыста нын: ирон дзырды арв æнæбын у, арф. Равдыста нын:

*Поэт – йæ адæмсарыл тохæй,
Поэт йæ лæгдзинадæй – хохау.*

Дзырдвидыцы бардуаг ницы бавгъау кодта Æхсарæн йæ æвæджи-ауы мадзæлттæй. Нывæфтыд ныхас йæ рæнхъыты куы æрвæрдынау алы хуызтæй дзир-дзур кæны, куы та æрвæрттывдау цæхæр акалы.

20-æм æнусы кæрон миназонты арæн адæмтæн сси фæлварæн.

Нæ бæстæмæ ныгуылæнæй æрбагуылф кодта мæнг культурæ. Хьодзайы-фырт басгуыхти рæстдзинады хæстон, системæ йæ нæ басаста, хицæуттæн цурон никуы уыд, лæгæрста размæ. Хъахъхъæдта нæ астæу-арт, адæм адæм цæмæй сты, уыцы удхъомысы хæрзтæ, систа апп-уппы нæ дзыллæйы низтæ. Кæд уыцы рæстæг цыфæнды сæрзилæдждын уыд, уæддæр Æхсармæ уыд æвронг цæстæнгас æмæ дуджы цæсгом æвдыста æргом.

Æвæдза, иу рæнхъæй дæр цастæ и зæгъæн æцæг поэтæн:

«Зæхх карды комыл саугуырмæй фæтулы...».

«Ирон аргъуан кæд ысдзурдзæн иронау?...»

«Кæндзæн æдзух дæ Хорхæссæг фæдисхъæр...»

«Нæры зындоны артау хъæд...»

БУЗНЫГ, МЕЛИТОН

Арт кæм судзы, фарн дæр уым ис. Фæлæ рæстдзинады зынг, сæрибары рухс фæйлауæн кæй уацмысты фæкæнынц, уыдон арæх аууоны баззайынц. Уымæн æмæ хицæуттæн мамм ваййы се 'ргом ныхас. Хатт критиктæм уыцы ныфс дæр нæ разыны, æмæ афтæ зæгъой: «Ацы поэт рæстдзинад дзуры хъæрæй».

Гъемæ Хъазиты Мелитон æгайтма Æхсарыл ахæм монографи ныффыста: «Поэзийы суадон». О, Хъодзайы-фырты поэзи у æвдадзы хос удæн, дзæм-дзæмау – ноггæнæг. Мелитон цыма йæ удæй Æхсары удмæ бандзæвыд, афтæ бирæвæрсыг æмæ æххæстæй нын равдыста йе сфæлдыстад. Мæнæ уын цалдæр йæ хатдзæгтæй: «Æхсар иу жанрыл дæр йæ зæрдæ никуы сивта. Йæ зæрдæйы тæлфынц Ирыстон æмæ ирон адæмы судзагдæр фарстытæ. Алы хатт дæр йæ хъуыды ваййы рæстаг æмæ комкоммæ.

Нæ поэт дзырдтæн уарзы сæ иууыл æхсарджындæрты. Уымæн æмæ Æхсар йæхæдæг у Ирыстоны æхсарджындæр фырттæй иу.

Мах, ирон адæм, сæрыстыр хъуамæ уæм, Хъодзаты Æхсары хуызæн, Хуыцауы комулæфт кæмæ хæццæ кæны, ахæм фысджытæ нæм кæй ис, уымæй».

НАЛХЪУЫТ-НАЛМАСТÆ

Цал æмæ нын цал чиныджы балæвар кодта Æхсар! Айдагъ «Хорзæй баззай, Ир» дæр кæуылты у, кæ! Мыдгай-тæпгай фембырд кодта зынгхуыст фысджыты уацмыстæ æмæ сæ рауад æрдхæрæны чиныг – æгъуыстаг цыртдзæвæн. Уый уыди Æхсары уалдзыгон зæрдæйы лæвар. Æмæ та мæнæ, Уырымæджы фæстаг балцау, йæ зæры боны ног егъау æнтыст – мыдыбындз иууыл дидинтыл къусбар куыд фæзины, афтæ фембырд кодта альманах «Ирыстоны поэзи».

*«О байрай, ба, нæ маделон æвзаг –
Фыдызæххæн йæ диссагдæр хæзна!» –*

Æхсар нын цыма æдзух афтæ арфæ кæны. Мæнæ уын 3 рæнхъы йæ чиныг «Нæ хуыздæртæ»-йæ:

*«Ирон дзырд дæр Хуыцаумæ уыд фыццаг,
Фæлæ йæ радта уарзонæй йæ фыртæн:
Ирон дзырдæн йæ Хуыцау ныр – Къоста».*

Хъодзайы-фырт æппæты стырдæр аргъ кæмæн кæны, уымæй бæрæг у йæхи æмвæзад дæр. Мæнæ цы зыронæйзылд рæнхытæ сфæлдыста нæ фарны лæгыл:

*«Фæзæгъын æз фыды номау æхцонæй,
нæхи Уасо, нæ уаз хистæр, дæ ном.
Ды нæм æрцыдтæ Ивгъуыдæй, Ызнонæй,
Æрхастай нын æрвон хæзна – нæ Сом.*

*О, Нарты хур дæ хи хъæбулау тавта,
дæ бонæй уай, куыд ирд уыди дæ бон!
Нæртон дунейы аныгъуылдтæ афтæ,
æмæ дзы сдæ дæхæдæг дæр нæртон.*

*Нæ Иры Фарон, фарны лæг, – дæ авдæн,
Нæ Иры Фидæн, фарны лæг, – дæ бадæн».*

*Гъе афтæ:
Æрдхæрæны хæрдæ,
Алæмæты рухс
Æрцардтой мæ зæрдæ,
Æвзаг дæр сæ – буц.*

ЦЪУППЫТÆН СÆ РУХСДÆР

Ацы æнæуынон дуджы дæр стыр хорз æрцæуы адæймагыл. 4 азы размæ мын рауагъдад «Ир»-ы редактор Дзанайты Ирæ балæвар кодта Æхсары ног чиныг «Исчи». О, кусы чиныгуадзæн «Ир» æмæ ахæм æмбырдгонд 10 размæ иу хатт куы уадза, уæддæр æртывæрæй æххæст кæндзæн йæ хæстæ. Мæнæ йыл ацы цыппаррæнхъон дæр уымæн ныффыстон:

*Дун-дунейы ристæ
Чи фæразы афтæ –
Уды ризгæ хъистæй
Фарны зарæг уафгæ?!*

Фæлæ уый цæй фæрцы? Хъодзайы-фыртæн æрми сты не ’взаджы æвæрæнтæ. Алы дзырдæн дæр зоны йæ мидисы фæлгъуызтæ, алы ны-хасæн дæр уыны йæ байбынтæ æмæ цъæх рындзтæ. Афтамæй цыма йæ хъуыды зæриндагæй æлвисы, ноджы-ма скæны æнæнхæлæджы фæзилæн, æмæ йæ ног абарстытæ, эпитеттæ, метафорæтæ ныццавынц зæрдæйы кæрон. Мæнæ ацы ’мдзæвгæйы 8 рæнхъы йеддæмæ нæй. Æхсар æм эпиграфæн райста æмбисонд: «Ивгъуыд бонтыл хур нæ кæсы»:

*Фыдаел фæрæдыд. Ивгъуыд бонтæ, знонтæ –
мæ царæнхостæ. Ирвæзын сæ тавсæй.
О Фарны рухс. Ды дард æмæ бæрзонд дæ,
цауын дæуæй уырдыг балцы фæлмасæй.
Мæ абон – Гоби: хурсыгъд ызмис, дуртæ,
Мæ гоби уд æрымысы йæ фынтæ:
Мæныл æркæсынц ивгъуыдæй дæ хуртæ –
дæ дыууæ цæсты – ирвæзын сæ тынтæй.*

Цы ма хъæуы зæгъын? Æхсары чиныг «Исчи»-йæн йæ фылдæр хай сты тæлмацтæ. Æмæ цавæртæ, цæ! Ирон ныхас цыма сæ мадæлон æвзаг у, афтæ нын æвæджиауы хуызы сдзурын кодта дунейы зынгæдæр поэтты. Йæ бирæ азты фæллой – тæлмацтæ абхазаг, австриаг, амери-каг, англисаг, араббаг, аргентинаг, балхъайраг, белоруссаг, испайнаг, персайнаг, туркаг, уырыссаг поэзийæ – схонæн ис налхъуыт-налмасты хуртуан. Зады хуртуан-иу хъахъхъæнын хъуыдис, Æхсары алæмæты хуртуан та йæхæдæг хъахъхъæны нæ удтæ æмæ æнусон хæзнатæ.

*Æнахъæн дуне бацыд ам –
Йæ рухс, йæ бæллицтæ, йæ хъарм.*

ФÆЛÆ, ФÆЛÆ

Цард, дам, тох у. Фæлæ уыцы тохæн – алы æфсæнттæ, нысæнттæ. Фылдæр нæм кæны Хъæцонты – Къæбицонты мыггаг – уыдоны цæсгом алцыдæр хъæцы æмæ алцыдæр ссивынц сæ къæбицмæ. Уыдоны тох – æрмæстдæр хъарм бынæттыл, кадджын нæмттыл, хæрзиуджытыл, бухъцардыл, Хъодзаты æхсар та цал æмæ цал азы цагъта фæдисы дзæнгæрæг! Фæлæ æхсины лæгтæм, бæрзонд хицауттæм фылдæрхатт

йæ ныхас нæ хъуыст. Кæй хъæуы рæстдзинад Хуыцау æмæ магуырты йеддæмæ? Нæ адамæн сæ фылдæр хæлæф кодтой цивилизацийы маст дыргътыл, ассимиляцийы лæгæрстой разæй, Интернеты æрмæджытæй сæ бирæтæ арæзтой бардз. Хъодзайы-фырт йæ удæй арт цагъта, цæмæй нæм уой национ æнкъарæн æмæ дзыллон нысан, иудзинад æмæ зиуон зондахаст. Адæмы фæндиаг поэт вæййы, фæлæ поэты фæндиаг адæм – тынг стæмхатт.

*Поэтæй хъæздыгдæр
Нæ дунетыл нæй –
Цъæх арвы æрфытæй
Рухс исы фæрнæй.*

*Поэтæй магуырдаер
Нæ дунетыл нæй –
Зæххонтæ йæ фынгæй
Куы лидзынц, уæууæй!*

Æхсар æппæты тынгдæр тыхсти, рысти йе 'мтугонты деградацийæ:

*«Ирон лæг райхæлдта йæ рон,
бынтон ыссæрибар ирон.
Иронæн дун-дуне фысым:
иронау нал хъæуы кæсын,
нæдæр фыссын, нæдæр зæгъын,
нæдæр цæрын, нæдæр мæлын.
Иронмæ ницы ис æвгъау,*

*Фæуæрста фарн æмæ æгъдау.
Фæуæрста къона æмæ арт,
Йæ кафт, йæ хъæзтытæ, йæ зард,
Йæ салам, й 'арфæтæ, йæ куывд.
Йæ цыт, йæ дзырд æмæ йæ куыд,
Уæрст ысты ном æмæ цæсгом,
истори, ивгъуыд бонтæ, сом...*

*Дуртула уæлкъуыппæй фæхудт:
«Æгъи-гъо-гъи, гаффутт, гаффутт...»*

УÆДДÆР, УÆДДÆР

Ивгъуыд азы 13 ноябры нынкъуысыд Хъодзаты Æхсары зæхх, ныннаæрыд йæ арв æмæ ныййах кодта Ирыстоны уд – банцад кусынай йæ тæккæ хуыздæр хъæбултæй иуы нæрæмон зæрдæ.

Стыр бузныг, Æхсар! Æгайтма ахæм дзырды зæрингуырдимæ, ахæм классикимæ мах дæр уыдыстæм æмдугонтæ!

*Дæ рæнхъытæ диссаг –
Цыкура-фæрдыг:
Æхсардзæны хъистау –
Сыгъдæгзæл, æрвыг.*

Ехх-æвæдза, ахæм поэт стыр адамæй куы уыдаид, уæд йæ ном нæрыдаид æгас дунейы!

Нæ фыдæлты хуыздæр арфæтæй иу – лæвархъом у! Хъодзайы-фырт махæн ракодта ахъазæг лæвар. Гъемæ мах та лæвар исынхъом куыд уæм, уыцы хъару нæм разынад, цæмæй поэты фæндиаг зиуцæдисæй аразæм рæсугъд цард.

Диссаг ма цы у?..

*Цæмæй йæ уæлтæмæн æхсида,
Поэтæн судзгæ маст – æххуыс, –
Зæххонтæм ахæм зонд ныффидар
Æмæ йын алы бон – рæхуыст.*

*Гъе афтæмæй цæхæр фæкалы
Æмæ та фесты хаугæ стъалы...*

Уæддæр нын ныфс цы дæтты? Æрдхæрæны курдиатæн мæлæт нæй. Æхсар ирон дзырды ныуулафыд йæ уд, æмæ æнусбонтæм уыдзæн рæсугъд. Йæ зæрдæйыл цæстытæ кæмæн уа, уыцы ног фæлтæртæ йæ кæсдысты æмæ сын поэзийы суадон сæ дойны сæтдзæн нæртон æлутонæй.

КЪАДЗАТЫ Станислав

СФÆЛДЫСТАДОН УДГОЙМАДЖЫ ХЪЫСМÆТ ÆМÆ РÆСТÆДЖЫ НЫХМÆДЗЫД ФÆЛГОНЦ ХЪОДЗАТЫ ÆХСАРЫ ПОЭЗИЙЫ 1960 – 1980 АЗТЫ

Критикон уац

*Æгъуыз афон – сæлфынæг
æмæ асæст...
Хъодзаты Æ.*

Сфæлдыстадон удгоймаджы хъысмæт, поэт æмæ поэзийы æхсæнадон нысаниуæг, нывгæнæджы уды хъызæмар æмæ уæлтамæнадимæ баст фæрстытæ æппæт заманты æмæ æппæт адæмты литературæты дæр уыдысты рæбинаг æмæ ахсджиаг. Уымæн дунеон дзырдаивады, уымæ уырыссаг классикæйы дæр, арæм бирæ æвдисæнтæ.

Ирон адæмы генион хъæбул Хетæгкаты Къоста дæр уыдис уырыссаг классикты хъуыдыйыл хæст æмæ сын сæ традицитæ дарддæр йе сфæлдыстады æххæст кодта. Поэтæй Къоста фыццаджыдæр домдта аивадон курдиат – æнæ уый нæй уæвæн сфæлдыстадæн. Фæлæ æрмæст курдиат фаг нæу, Хетæджы-фырт поэты раз æвæрдта æндæр хæстæ дæр: йæ адæмæн истæмæй балæггад кæнын, йе `мбæстагон хæс бафидын. Йæ уарзон ахуыргæнæг Некрасовы хъуыды: «Поэтом можешь ты не быть, Но гражданином быть обязан!» – Къоста фидар кодта куыд йæ поэтикон уацмысты («Ныфс», «Ныстуан» æмæ æнд.), афтæ йæ публицистон уацты дæр.

Цæмæй æххæстæй нæ цæстытыл ауайа, Къоста поэт-æмбæстаджы идеал цы хуыдта, чи уыди уымæ гæстæ æцæг поэт, уый тыххæй бакæсын хъæуы, зындгонд уырыссаг фысджытыл, аивады дæснытыл кæй ныффыста, уыцы номарæн æмдзæвгæтæ. Æнæмæнг, ирон поэзийы Къостайæ рацыдис дуджы хъайтартæн аргъ кæныны фæтк. Зындгонд классикты Къоста равдыста куыд Нывгæнæджы идеал, куыд социалон рæстдзинадыл фæндфидар тохгæнджыты. Къоста йæхæдæг дæр уыд сæ иузæрдион фæдон. Хетæджы-фыртæн йе сфæлдыстады аивадон æмæ идейон миниуджытæ ирон литературæйы систы традици.

Алы ацаг нывганагау, йа дуджы хъабул ама йа дуджы фидиуаг уыд поэт Хьодзаты Ахсар дэр. Официалон эстетика поэзийы цы фандагма здæхта, ууыл Ахсар никуы бакуымдта цауын. Уый тырныдта поэзийы ацаг ама анусон нысаниуаг æххæст кæныныл. Поэты хъуыдыма гæсгæ, уый та у рæстæджытæн, дугтæн рæсттæрхон хæссын.

Къостайæ нын баззæди, загътам, Иры хæрзгæнджытæн кад кæныны традици. Ацы фæрнæйдзæг хъуыддаджы иувæрсты нæ ахызт Хьодзаты Ахсар дэр. Йе ‘мдзæвгæты дæсны ныв кæны нæ литературæ ама нæ аивады номдзыддæр архайджыты, ануштæм сæрыстыр кæмæй уыдзыстæм, уыцы Къоста, Брытъиаты Елбыздыхъо, Хъаныхъуаты Инал, Илас Аргонгон, Дзесты Куыдзæг, Бестауы Гиуæрги, скульптор Едзиты Сосланбег, стыр дæсны кафæг Адырхаты Светланæ ама ирон адамы андæр сæрангуырды сурæттæ. Уыдон сты æмдзæвгæ-рухс мысинæгтæ. Поэт йа литературон хъайтартæй-«арт-лæгтæй» алкай дæр схайджын кодта индивидуалон миниуджытæй. Нæ разы сыстынц удæгæстау. Ахсары поэт-тохгæнæг йа амæлæтмæ цырагъау судзы, йа райгуыраен Ирыстонæн лæггад кæнгæйæ. Циклы сæйрагдæр у социалон-æхсæнадон конфликт поэт ама «æхсины лæгты» ‘хсæн. Авыдсты цæуы сфæлдыстадон удгоймаджы хъысмæты драматизм: фæфæнды йа «тауын цинтæ ама уарзт», фæлæ хъыг ама масты уæзæй рафты. Поэты зарæг – «иронвæндаджы зæй», фæдисы хæр.

«Къостайы рухс ном сæ уацмысты бирæ фысджытæ ссардтой, фæлæ уыдоны æхсæн бæлвырд бæрæг дарынц сæ арф хъуыдытæ ама сæ аивадон дæсныадай Хьодзаты Ахсары æмдзæвгæтæ: «Дзырдæуыди Къостайæн», «Дзырдта Къоста», «Къостайы хъæлæс», «Къостайы зарæг», «Къостайы уынг», – фыста литературæиртасæг Сабайты Сулейман [1, 51]. Ранымад уацмысты авдыст цæуы ирон адамы иуæрдион хъæбулы цард ама сфæлдыстадон фандаг.

Хьодзаты Ахсар Къостайы поэзийы мидис, йа хæс, йа нысæнттыл дзуры уымæн йæхи ныхæстæй, пайда кæны йа генион фæлгонцтæ ама тохмæ сидыны идейæтæй. Ахсар ссардта æвæджиауы мидисджын ама хуызджын удфæлгонц – Къостайы фæндыр:

*Бæрз бызычыйæ скъахтон æз фæндыр,
Тæгты ‘фсон ын – нæ сидæргæс дзыццатæн
сæ урс хилтæ. Уым талайæ – æрдын.
Æндон æрттигътæ агуырдытон мæ цагъдæн.
[2, 25].*

Æмдзæвгæтæ «Дзырдæуыди Къостайæн» æмæ «Дзырдта Къоста» сæ мидисмæ гæстæ сты иу уацмысы дыууæ хайы, ныхæй-ныхмæ дзы æвæрд цæуынц адæмы сæрхъуызой Къоста æмæ адæмы уæйгæнæг æхсины лæгтæ. Къостайæн йæ «хæрзгæнджытæ» дзырдтой, зæгъгæ, дæ тох ныууадз, ныууадз дæ катыйæ æмæ додойæ йемыдзаг æмдзæвгæтæ фыссын. Æрдзы фæткæн аивæн нæй æмæ «ызнæт дуджы хъылмахæццæ гуылфæнтæм ды донмарæнау» быцæу ма лæуу.

*Дæ Иры сæфтыл цасфæнды хъæр кæн, –
Хъæр мæрдтæм нæ – æгæстæм дæр нæ хъуысы.
Йæ уæлхъус ныр кæмæн лæууыс йæ хъыджы,
уый райсом дæу ысхондзæни сæрхъæн, –*
«зонд амонинц» Къостайæн æхсины лæгтæ
[2, 24].

Кæнынц ын зæрдæсæттæн ныхæстæ, зæгъгæ, дæ удуæлдай тох никæй хъæуы, «уæддæр бæсты нæ ацæудзæн дæ дзырд», уымæн æмæ æхсæнады мидæг зонд æмæ æнæзонды, раст æмæ зылыны, фыдæх æмæ хæрзиуæджы бынæтгæ фæивддзаг сты, ис сын фæлдæхт нысаниуæг. Фæлтау зæххон царды цинтæм де 'ргом раздах, зæгъгæ, йыл мæнгаудæн кæнынц, «лæппуйы монцтæн» райхал, цы сахсæн сыл дарыс, уый. «Сты амонды сæр устытæ 'мæ сæн», – ахæм у Къостайы зондамонджытæм царды цыбыр «формула», æмæ поэтмæ сидынц: «Цæуæм, Къоста, нæ цардæй хъулау хъазæм, цыбыр у цард, мæрдтæм ын нæй хæссæн».

Фæлæ поэты идеал дард лæууы ахæм цыбырзонд æмæ удæй мæгуыр адæмы философийæ. Уый æмдзæвгæтæтæ йæхи сæры кад сбæрзонд кæныны кæнæ исты хæрзиуджытæ ссарыны охыл, мыййаг, нæ фыссы... Сфæлдыстадон процесс æвдыст цæуы куыд, уромæн кæмæн нал вæййы, ахæм æнкъарæнты æмæ хъуыдыты зæй:

*Мæ хъуыры сцæнд, ысурс ысты мæстæй
Нæрæмон зæлтæ. – Атыдта тыхауæзт.
Æрыскъуыдис иронвæндаджы зæй,
Фæдисхъæргæнгæ Иры кæмттыл анхъæвзт.*
[2, 25].

Литературон дунейы ис иу карз фæтк. Вæййы дзы нæргæ номы лæгтæ. Сæ рæстæджы æхсæнадон царды хицæутты хорзæх кæй

Æхсар æмæ Камал

вæййы, уымæй йæхицæн ном чи скæны, ахæмтæ. Фæлæ рæстæг райвы, ралæууы ног рæстæг æмæ ног хицæутты рад. Æмæ номы лæгтæй бирæтæ рохуаты баззайынц, сæ ахуыргæсттæ ссæуы, ныйивайынц мартыйы малусæгау. Сæ кад, сæ ном сæ разæй ингæнмæ аивгъуы-йынц. Сæ фарсмæ нымдæй дæлæуæз чи лæууыд, хицауады хæрзаудæн кæмæ не 'рхаудта, уыдон та цыма ногæй бацæуынц аивады дунемæ, уыйау сæ хуыз скалынц, адæм сыл сæ цæст æрæвæрынц. Сæ ном та, кæд хатт æгæр æрæгмæ, уæддæр бонæй-бонмæ сæууон хурау ирд-дæр, бæрзонддæр æмæ æхцондæр фæкæны адæймаджы зæрдæйæн. Раст ахæм у Брытъиаты Елбыздыхъойы сфæлдыстадон хъысмæт дæр.

Ирон театры бындурæвæрæг Брытъиаты Елбыздыхъойы трагикон хъысмæтыл Хъодзаты Æхсар ныффыста уацмыс «Дыууæ сонеты Елбыздыхъойы номыл». Ам автор «ирон драмæйы фыдæн» кад æмæ цыт кæны, фыццаджыдæр, куыд Амыраны фæдонæн, курдиатджын революцион нывгæнæг, стыр патриот æмæ гуманистæн. Бирæ азты дæргъы Елбыздыхъойæн йæхи, стæй йе сфæлдыстад дæр дæлдзынг кодтой, цъыф ыл калдтой, «сæ дауты згæ рæхыстæй йæ бастой сæрсæфæн къæдзæхмæ, йæ зæрдæйыл ын бафтыдтой сæ дауты сау сынты,

фæлæ сæ куыст Сизифы фыдæбон у» [3, 62]. Уыдонæн «лæджыхъæд нæ баззади фыдæй», «æрмахуыр фыстау» разы сты сæ цардæй, нæ ивынц се ‘нцой удуæлдай тохыл. Не ‘мбарынц уыдон Титанæн «йæ удхары йæ уарзт» кæй ис. Æхсары уацмысы Елбыздыхъо йæхæдæг у титан, уый зæхмæ нæ, фæлæ зæхх уымæ у баст – «хæссы йæ йе ‘ккой ауал азы фарнимæ». Афтæ лыггонд цæуы уацмысы поэт æмæ рæстæджы бастдзинады темæ.

Раст загъта Джыккайты Шамил: «Стыр адæймаджы уд цырагъ у. Уый судзы йæ дугæн, фылдæр та – фидæнæн. Æрмæст абоны номыл чи цæры, уый нывгæнæг нæу» [3, 62].

Тынг цымыдисаг сты скульптор Едзиты Сослæнбеджы цард æмæ аивад, цырагъау йæ уд йæ куысты кæмæн басыгъд. Æхсар ын æвдисы йе сфæлдыстады трагикон поэзи. Кæд стыр курдиаты хицау уыд Едзион, уæддæр магуыр, гæвзыккæй арвыста йæ бонтæ, нæ йыл уыд фæхæцæг, нæ йын уыд аргъæнæг. Уый уыд рæстдзинадыл тохгæнæг, æмæ йын уыцы минуæг бирæты зæрдæмæ нæ цыди. Уыйадыл «кæуылдæрты бахбадт скодта Цыт», Сослæнбег та «æртæхæхгæд нæудзармыл бæгъæввад æмæ схылвадыгæй цыд». Йе сфæлдыстадон уæлтæмæн уыд «уд-нывонд», уæззау куысты бæллиццаг фæстиуæг, нывгæнæджы æнæмæлæт чи кæны, ахæм «цæрдуд скульптурæ». Цалынмæ чидæр йæхи гуылы бын арт æндæрста, уæдмæ Едзион та йæ куысты йæхи бахордта.

«Лæдæрсти туг йæ пырх æнгуылдзтæй дудгæ» – æмдзæвгæйы ацы ныхæстæ кæсгæйæ, зæрдыл æрлæууынц Цæрукъаты Алыксандры «Микеланджело»-йы ныхæстæ:

*Уый бадт магуыргурау, лæдæрсти
Йæ къухтæй дуры схъистæм туг.*

[4, 97]

Едзионы сфæлдыстад цæрдзæн, куыд цæры æнусты дæргъы Микеланджелойы æнæмæлгæ «Давид». Ирон скульпторы Уастырджи хæцы залиаг калмимæ. Уыцы нывы ис егъау символон хъуыды: хæрамы ныхмæ лæууы æмæ лæудзæн Рæстдзинад.

Æхсары фæлтæры поэттæн Цæрукъаты Алыксандр уыд сæ ахуыр-гæнæг. Уый зонгæйæ зæрдæмæ арфдæр хъары Æхсары иннæ æмдзæвгæ «Дурын балладæ». Уый дæр фыст у адæмон скульптор Едзиты Сослæнбегыл.

Микеланджело «агомыг дуры» хуылфэй диссаджы гуырлз куыд рахизын кодта, афтæ Едзион дæр «тохы монцæй» райхæл кодта «рох дур». Сæндидзæн дуджы титаныл адæм сæхи худæгæй хастой, стæй та йæ рохуаты ныууагътой, раст ахæм разынд не ‘мзæххон æрмдæсныи хысмæт дæр:

*Фæчиудта хъæубæсты йæ цыт.
Дзырдтой: «Йæ сæрызонд фæцыд».
Арт цагъта Едзион йæ удæй,
Арт къахта зæронд лæг цъæх дурæй.
[2, 127]*

Джыккайты Шамилы хъуыдымæ гæсгæ, Æхсары æмдзæвгæ «Едзион Сослæнбег» «авд æддæгуæлæ хъуыдыйæ арæзт у». Иуæй дзы æвдыст цæуы нывгæнæджы хысмæт, аннæмæй – æхсæнадон царды быцæутæ, социалон проблемæтæ. Поэт сæм кæсы диалектикайы фæлгæсæнæй, æвзары сæ нæ рæстæджы домæнтæм гæсгæ» [3].

Едзионы хуызæн хъæбатыр адæймæгты цардæгас фæлгонцтæй Хъодзаты Æхсары чиныджы ис æнæхъæн нывуат. Уыдон сты титан адæймæгтæ, рухстау æфсад, адæмы хæргæнджытæ.

Уыцы хъæбатыртæй иу, æнæмæнгæй, уыд Дзесты Куыдзæг. Уый бирæ зындзинæдтæ бавзæрста йæ царды, уæддæр лæгæвзаренты «уæзданæй уый нæ амбылдтаид иу дæр, æнæкъæм арвау хурзæрдæ, сыгъдæг». Æхсары цæсты Куыдзæг у адæймаджы, æцæг фыссæджы идеал. Уый, йæ литературон хъайтар хорхæссæгау, «удвидар, фæразон» разынд царды хæрæмттæн, хахуыртæн. Мамияты Изетæ фыссы, зæгъгæ, «Дзесы-фырт йæ уæздандзинад æмæ æнæкъæм намысы фæрцы ивгъуыдæй фидæны ‘хсæн фидиуæгау кæй у» [5, 167]:

*Цæмæй æрдæгыл ма аскъуыйа Фарн, –
Æрлæууыдтæ фæлтæрты астæу хидæу,
Йæ ном уыдзæни уыцы хидæн Фидауу.
[7, 195]*

Куыдзæджы сфæлдыстад, йæ хорхæссæджы фæлгонц цæрдзæн æнустæм, йæ фæдисхъæр агайдзæн ирон лæджы зæрдæ, – ахæм у уацмысы кæронбæттæн хъуыды.

Йæ алы дзырдæй хъарм кæмæн цæуы, йæ алы зæл рухс кæмæн уадзы, фидауцджын, хуымæтæг, ирд чи у, йæ хъуыды та – бæзнаг, ахæмтæ сты, Хъодзаты Æхсар йе ‘мдугон поэт Бестауты Гиуæргийыл кæй ныффыста, уыцы æмдзæвгæтæ «Диптих Бестауты Гиуæргийы номыл» æмæ «Бестау». Æхсар нын æвдисы Гиуæргийы поэзийы романтикон, æрвон здæхт:

*Уый арæзта аргъуан
æргъæуæй, дзындздурæй,
уый хастаид хорз уацтæ
стъалытæй, хурæй.*

Поэтæн уыд сыгъдæг, «хæрамæй хызт» уд, фæлæ йын «сау дугты цоппай» сси æвирхъау тæрхон хæссæг. Намыс æмæ Рæсугъддинады рыцары иу тæрæзтыл æрæвæрдæуыд чъизидзæсгом, фидиссаг адæ-мимæ. Фыдзамантæ поэты зæрдæйы тагътой «сæ хъылма, сæ марг», ныссæстой йæ сæ быны. Гиуæргийæн алы сфæлдыстадон удгоймагау йæ хъысмæты трагеди уыд уый мидæг, йæ бæллицтæ царды уæззау æцæгдзинадимæ кæй нæ иу кодтой. Поэт «цæргæсбадæн уарзта – ыссардта хæфсбадæн».

«Æмдзæвгæ «Бестау»-ы автор Гиуæргийы цардæй райста иу цау – фын – æмæ ууыл амайы йæ уацмыс. Иу сыгъдæг æртахы арв куыд зына, афтæ ам дæр зыны поэты æппæт царды мидис:

*Дыууæ хуры – мæ цин æмæ мæ маст.
Дыууæ хуры – Поэзи æмæ Уарзт,
Цæрæнбонты сæ цæхæрæй сыгътæн.
[2, 32]*

Бестау цыди уыцы «дыууæ хуры» фæстæ, уыдон сфæлдыста йæ уды рухсæй, йæ уаз бæллицтæй. Йæ зæрдæйы баиу сты нæрæмон уарзт æмæ уæздан æнкъарæнтæ, уыдон æй мардтой удхарæй, афтæмæй йæ систой бæрзонд, æмæ рæзыд йæ нæртон удыхъæд», – фыста Джыккайты Шамил, ацы поэतिकон метафорæйæн аргъæнгæйæ [3].

Æмдзæвгæ йæ хъайтарау у сыгъдæг, уæздан, зæххон æмæ æрвон. Уый у ирон поэзийæн табугæнджыты сау рыст æмæ рухс мысынаг.

Хъодзаты Æхсар йæ уацмысты æвдисы Иры сгуыхт адæймæгты, фæзминаг сæ кæны абоны æмæ фидæны фæлтæртæн. Поэт стыр кад кæны сфæлдыстадон удгоймаджы сæруæлдай куыстæн, йæ лирик-кон хъайтар басудзы хи егъау курдиаты зынгæй, йæ уд нывондæн

хæссы аивадæн («Дурын балладæ», «Бестау», «Артист Цæрукъаты Алыксандры мысгæйæ» æмæ иннæтæ).

«Арт-лæгты» темæ Æхсар адарддæр кодта йæ аллюзион æмдзæвгæты. Лирикон герой йæ удай арт цæгъды, «халы талынгæн йæ уаг» («Дыууæизæрастæу»), хъуамæ «рухс тын йæ зардæн ссара» («Хæрдмæдзог цъиу»); нæ тасы рæстæджы фæливанты раз, «саузым» дуджы адамæн у ныфсы хос («Саузым», «Сойын цырагъ» æмæ ин.). Ис ын сыгъдæг, цардбæллон, æнæрæнцой уды ахаст. Уый тох кæны уæндонæй адамы 'хсæн хæлардзинад, сыгъдæгдзинад, æнæсайд æнкъарæнтæ æмæ рæстдзинад æрфидар кæныныл.

Хъодзаты Æхсары æмсис фæлтæр ирон дзырдаивадмæ æрбакъæхдзæф кодта 1960-æм азты. Уый уыдис, иу адæймаджы культ официалон æгъдауæй зиянхæссæгыл нымæд куы æрцыдис, уыцы рæстæджы. Уымæ гæсгæ сæ хъæлæс уæндондæр æмæ ныфсджындæр уыди хистæр фысджыты хъæлæсæй. Æвæццагæн, 1937-æм азы тас сæхиуыл кæй нæ бавзæрстой, сæ туджы кæй нæ ахъардта, уымæ гæсгæ. Фæлæ уыдонæн дæр Æндзыджы заман уайтагъд сæ улафæнтæ æрæхгæдта, се уæнгтыл сын хъадамантæ сæвæрдта. Зын уыд ахæм уавæрты рæстдзинадыл дзурын, чи нæ састы, уыдон æдзухдæр æййæфтой æфхæрд. Уæддæр Æхсар нæ аивта Рæстæджы тымыгъты. Йе 'мдзæвгæтæй нын æргом кодта йæ дуджы карз æцæгдзинадтæ:

Ой, размæ цæуин – размæ мæ нæ уадзынц.

Хъæмæ здаехин – нæ мæ уадзы мæ намыс!

[6, 10]

Хуыздæр нау лирикон геройы уавæр æмдзæвгæ «Бæндæнылкафæг», зæгъгæ, уым дæр:

Ныххæлæттаг дæн. Ме 'взаг мын мæ комæй

ысластæуыди, тонынц мæ æррайæ.

Æз бавдæлон дæн исбонæй, хæзнайæ:

Мæ саг-фыдæлдтæй, Ивгъуыд æмæ Сомæй,

мæ рухс æууæнкæй, кадæй æмæ номæй,

фыдæлты артæй, нарт æмæ Къостайæ.

Мæ уды монцтæ сыздыхтой гæркъайæ.

Лæууын, æрттивын, ТУЛГÆ ДУРАУ ГОМÆЙ.

[7, 96]

Лирикон хъайтар кæд царды ахсджиаг æмæ уæзгæдæр хæзнатæй бавдæлон ис, уæддæр ма йæм баззад, алкæмæ чи нæ хауы, ахæм «æрвон хæзна, хæрзиуæг» – рæсугъддзинад, рæстдзинад:

*Æлвæст бæндæнау айтынг и ма цуры,
Фæцæуын ыл ма къах-къухтыл, фæдзурын:
«Хуыцау, табу дын, ма ма бауадз хауын»
[Уый дæр уым].*

Æхсары хъайтар домæ рæстдзинад поэзи æмæ адæймаджы царды. Архайы, цæмæй дзы уа фæтк æмæ уаг. Фæлæ «иу фыдазар иннæйы æййафы», «иу бæллæхыл атыхсы дыккаг». Уавæртæ ахæм цъысымы баппарынц лирикон геройы, æмæ йæ ныфс нындзыг вæййы – «мæлдзыг цыма æхсныфыл ызнæт фурдæн йæ бæстастæу». Æмæ нæ ныфс ис – нæ басæтдзæн цыфæнды зындзинæдты дæр («Поэт»).

Æхсары поэзийы иннæ бардуаг – сæрибар («Сæрибар»). Уый у сфæлдыстады «рæзæнтæн сæ уидаг», сæ «улæфæн уæлдæф», нæй йын гуыбыны хардзыл ауæй кæнæн, сафæн. Уæд поэзийæн дæр æрцæудзæн йæ сæфт, йæ мæлæт, кæнæ боныфæстагмæ фесафдзæн йæ 'цæг хуыз. «Дæлæмæдзыд къуызыппа» сфæлдыстадæн та никуы уыздæн йæхи хъæлæс, стæй ма цæй сфæлдыстад у уый?! Ардыгæй равзæры Æхсары поэзийы ноджы иу ахсджиаг домæн: хæдбындур курдиат. Йæ иу æмдзæвгæйы зæронд фæндыр хъаст кæны, удæвдз ма нæ рауад, зæгъгæ. Уæд цæмæн?

*...мæхи 'гъдауæй нæ зарын, –
кæйдæр фыдармы – раууат,
тыхми, тыхтона 'взарын.
[8, 211]*

Ам уынаæм мидцоппайы дуджы сфæлдыстадон гæнæнты сæфты тæригъæддаг ныв. Фæлæ Æхсар алцы нæ кæны æхсæнады фыдвæткы аххос. Къуындаг уавæрты дæр сæрибар барæвзæрстæн бынат кæй ис, ууыл сагъæсæй райгуырд йæ иннæ æмдзæвгæ «Удæвдз»-ы [6, 13] хъуыды. Аив æмæ цымыдисаг у уацмысы композици. Йæ фыццаг хайы дзырдæуы нæртон удæвдзы равзæрд æмæ ахсджиаг нысаниуæгыл адæмы царды, йæ уæззау историон хъысмæтыл. Удæвдз ам у ирон дзырдаивад æмæ культурæйы поэтикон аналог. Дыккаг хайы поэт

нывæнды ивгъуыдимæ удхæстæгдзинады тæгтæ. Кæд нæртон удæвдз «нæфæтчиагæй» баззад фæстагæттæн («Ды иунаг зæл нæ ныуагътай дæ фæстæ, Айдагъ дæ ном – фæстагæттæн – бынæн»), уæддæр, фыды фарн мæрдтæм нæ цæуы, фæзæгъынц. «Фæндагсудзæг» хъысмæты фыддæрадæн нæ фесæфт ирон аив дзырд. Куырыхон лæгтæ агурынц фæндагтæ нæ рагфыдæлты удварны хæзнатæм. Поэт дæр «дзыхъхъын-ногæй» сфæлдыста, ирон лæгæн йæ царды цин æмæ хъыгтимæ æмдзу чи кодта, уыцы «уаз мырты чырваз» – удæвдз. Уый нæу фыдæлтыккон хæзнайы æмхалдих, уымæн æмæ йе сфæлдисæг уæларвон зæд нал у, фæлæ зæххон лæг. Удæвдз у поэты хъæздиг «уд-æрдзы» æвдисæн. Автор ары хорз зонгæ, фæлæ æнахуыр аив æмæ мидисджын фæлгонц-абарст:

*Мæ цин æмæ мæ рисæн у æвдисæн,
Уæдæрттау æй зырсæй фæзылдта зонд.
[6, 14]*

Не ‘рхаста Хъодзайы-фырт йæ сæрмæ йæ намысы сæрты ахизын. Царды кæуылдæриддæр æрæвæры йæ цæст Æхсар: «гæртамхорæй, фыдлæгæй», хуыснæгæй, фæлитойæ, «козбау лæгæй, бюрократæй», дзырдуйгæнæг æмæ æмбалхорæй – се ‘ппæтæн дæр поэт æдæрсгæ исы сæ гамхудтæ.

Поэзийы æцæг нысанмæ-иу ын цæуæн куынаæ уыд (уыцы нысанмæ æргом æмæ удуæлдайæ цæуæн та уæвгæйæ нукуы уыд 1960 – 1970-æм азты), уæд поэт зæрдæрыстæй хъынцъым кодта йæ уавæрыл. Мæ куыст, мæ зæрдиаг ныхас искай хъæуы æви дзæгъæлы фæллой, æнæхъуаджы хъиамæт у? – ахæм фарст æй æдзух уынгæг кодта. Ацы уавæрыл амæд у æмдзæвгæ «Дыууæ хъæры» дæр:

*Мæ хъуырма куы ссæуы мæ кæуын,
Куы фæвæййы сайраг мæ сæр, –
«Нæ хъæуын, нæ хъæуын, нæ хъæуын!» –
Дæлдзæхæй фæхъуысы мæ хъæр.
[2, 105].*

Фæлæ поэзийы бæрн тыхджын у. Хъодзаты Æхсар ын хаты йæ уæз æмæ ныфс. Уый тыххæй йæм хъуысы уæларвтæй дыккаг хъæр: «Дæумæ сиды чидæр æххуысмæ». «Поэт дæ, уæд удæнцой ма зон», – зæгъы æмдзæвгæ «Куыст»-ы [8, 116]. Къæрцхъус у,

дæ зæрдæ дын цы дзуры, уымæ, дæ удæй арт цæгъд – ахæм сты авторы домæнтæ поэт æмæ æмбæстагмæ. Поэзийы нысан ахæм хуызы нывгонд цæуы: адæмы зæрдæтæм фæндæгтæ агурын, сæ рисæй риссын («Фæндаг» æмæ ин.); зæрдæйы фæндиæгтæ аслам кадæн нывондæн нæ хæссын. Уыцы домæнтæй фæиппæрд уæвæг поэты æбæллиццаг хъысмæт автор барста «фæсвæд дзæгъæлæй баззайæг» фæндагимæ.

Æцæг поэт у адæмы сæрхуызой æмæ фæтæг. Зын уавæры уыдис поэт алы дугты дæр. «Поэзийæн æнусты дæргъы стыр æхсæнадон мисси уыди. Поэт йæ зæрдæйы уаг, йæ уды сагъæстæй æвдыста адæмы хиæнкъарынад, адæмы зæрдæйы цин æмæ маст, адæмы хъысмæт абон дæр, сом дæр æмæ историон ивгъуыды дæр», – фыста литературæир-тасæг æмæ фыссæг Джусойты Нафи [8, 79].

Хъодзаты Æхсар у, ирон нырыккон поэзийы фидыц кæй хонæм, уыцы куырыхон дзырддæснытæй. Йе сфæлдыстады ныхмæвæрд цæуынц дыууæ егъау кæрæдзи ‘взонаг тыхы – Цард æмæ Рæстæг. Рæстæг фы-дыусау æвзоны царды, Цард та тох кæны йæ барты сæраппонд. Уыцы уавæр кæддæриддæр йæ уæз æруадзы поэты удыл, сагъæсы йæ баппары. Йæ поэзи хайджын у йæ уды хуыздæр миниуджытæй. Йе сфæлдыстады Æхсар снывæзта гуманизмы идейæтыл хæстнывгæнæджы хомысджын фæлгонц. Хъуыдыджын адæймаджы цæстæй каст Хъодзаты Æхсар цардмæ æмæ поэзимæ. Мидисджын, зæрдæмæхъаргæ, хæдхуыз сты йæ уацмыстæ.

Сфæлдыстадон удгоймаджы проблемæ канд литеатурайы фарст нæу. Ис ын ирд социалон æмæ философон азæлд, æнгом баст у рæстæджы цыдимæ, дуджы ивæнтимæ. Уымæ гæсгæ йæ актуалондзинад никуы сæфы. Уæлдай актуалон та вæййы, æхсæнадон цардарæзты цæхгæр æмæ вазыгджын ивддзинæдтæ куы фæцæуы, ахæм заманты. Ахæм рæстæг уыдысты XX æнусы 60-æм азты райдиан, 90-æм азтæ, ахæм рæстæджы цæрæм ныр дæр. Æхсар йæ царды фæстаг азты поэт æмæ рæстæджы ныхмæдзыды темæмæ йæ ахаст нæ аивта, фæлæ йе сфæлдыстады фæ-зынд цыдæр диссаджы ног ахорæнтæ: йæ азты, йæ фæлтæрддзинады сæрты кæсгæйæ цыма царды цыдæр ног сусæгддзинæдтæ базыдта, банкъардта. Ууыл биноныг йæ уацы æрдзырдта Нæкуысаты Нæирæ [9].

Æхсар æмæ йемæ йе ‘мвæлтæр, æмдугон фысджытæ (Джыккайты Шамил, Ходы Камал, Малиты Васо, Хостыхъоты Зинæ æмæ иннæтæ) поэзимæ æрбахастой сæууон уддзæф, сæрибар æмæ намысы идейæтæ,

рæстаг тохы монц, ног хъуыдытæ æмæ ахорæнтæ. Фæзындысты ног фæлгонцтæ, ног хъайтартæ. Зынгæ фæарфдæр поэзийы проблематикæ, темæтæ фæххæздыгдæр сты, фæзынд сыл философон хъуыдыты æндæвдад. XX æнусы 60-æм азты поэты сурæт сси символон. Уыцы фæлтæр поэт æмæ поэзийы фарстмæ кастысты æмхуызон цæстæй, Къостайы ныстуантæ зæрдыл даргæйæ. Уæхски-уæхск цыдысты размæ æндзыджы заманы уагæвæрдты «тархæдæй» рухсмæ, сæ хигъæдон хуызджын фæлгонцтæ, арф хъуыды æмæ ирд æнкъарæнты руаджы ирон дзырдаивады бацахстой стыр æмæ ахсджиаг бынат.

*Брытъиаты Анжелæ,
филологон наукæты кандидат, Цæгат Ирыстоны
Абайты Васойы номыл гуманитарон æмæ социалон
иртæсæнты институты хистæр зонадон кусæг*

Литературæ:

1. Сабайты С. Хи поэतिकон хъæлæс. Зонадон-критикон уацтæ. Дзæуджыхъæу, 1991. – 51 ф.
2. Хъодзаты Æ., Малиты В., Ходы К. Æрттигъ: Æмдзæвгæтæ. Орджоникидзе: Ир, 1983. – 322 ф.
3. Джыккайты Ш. Поэзийы фарн. Æмб.: Критикон уацтæ/ Аразæг Малиты Вaso – Орджоникидзе: Ир, 1989. – 57 – 70 ф.
4. Цæрукъаты А. Сагъæс. Дзæуджыхъæу: Ир. 1994. – 175 ф.
5. Мамияты И. Курдиат рæстæджы тыхæвзарæнты. Дзæуджыхъæу: Ир, 2007. – 424 ф.
6. Хъодзаты Æ. Удавдз. Орджоникидзе: Ир, 1978. – 118 ф.
7. Хъодзаты Æ. Дыууæизæрæстæу: Æмдзæвгæтæ. Орджоникидзе: Ир, 1994. – 248 ф.
8. Хъодзаты Æ. Рухс: Æмдзæвгæтæ. Орджоникидзе: Ир, 1987. – 286 ф.
9. Джусойты Н. «Тæхудиат, йæхи зонынхъом чи сси» // Фидиуæг. – 1978. – № 9.
10. Накусова Н.Т. Поиск смысла и гармонии жизни в поэзии Ахсара Кодзати. // Известия СОИГСИ. 2015, № 18 (57). – 81 – 86 ф.

Биазырты Кромвел, Гуытѣаты Хъазыбег æмæ Хъодзаты Æхсар

Хъодзаты Æхсар, Булкъаты Михал æмæ Плиты Грис

МОНХÆССÆГ

ФАТ ÆМÆ ФАТÆГ

Гуырысхойаг никуы ваййы
 адонæн
 сæ куыст –
 æнæфау
 фæтæг æмæ фæсдæуин
 иу мусыл
 лыстæг най
 кæнынц
 рæстæг.

Найгонд
 рæстæджы æфсирæй
 кæмæ æрхауы
 нæмыг,
 кæмæ та – йæ бур хиталæг.

* * *

Фæскъæвда
 сау асфальтыл
 федтон
 æдзæмæй
 тæгæры бур сыф.

Сындæг,
 арæхстгай ахызтæн
 йæ иуварс.

* * *

Ацы сахат
Дзæуджыхъæуы
уынджы
сиренæйы
уынгæджыйы уæуу-
уæууæй
цардамал кæны
сырх дзуарджын
æвæстиат
æххуысы каретæ
ныхфыстдæф
пациентæн.

Дымгæмæ тæгæры сыфтæрызгъæлæн
сырхæй бахæццæ
йæ тынгмæ,
бæласы цæнгтыл, къалиутыл хуры тынæй
цардамонд бийæгау кодта зæд.

* * *

Нæдзæрон дымгæимæ
кæртгæс
йæхиау фæсмынæй тыхтытæ
мæйы морæ-бур рухсмæ
æвæндонæй
райдыдта
сахары уынгты
арæх,
æнæфæнык сыфтæр
мæрзын.

Нырмæйау талынджы-ма
зырнæджыты къуырруй-къуырруйы фæдыл
стъалытæ
кодтой æмæхсæвæджы арвыл тæмæнхуыст.

* * *

Афоныл
гæвзгæнæг
гуылæвзаг къæвдатæй
фæззæг куы ацыди
тындзгæйæ,
уæд дзы аст боны фæстæ
сæумæцъæхæй
райстон
фыстæг.

— Ех... нæ мæ фæндыд,
æмæ мын фæлгондзæфхæрдæй федтаис
мæ дуне.

* * *

Гуырæнуат
зæхх,
сыджытмæрмæ
æппæт алцы
æрыфты, æрцæуы,
æрхауы
рæзынмæ —
архайынмæ —
змæлынмæ —
ми кæнынмæ —
уæвынмæ —
æмгъуыд рæстæг
цæрынмæ
иу цаунымад боны
хурныгуылдмæ.

Хуыцаурæстæй акалд æмæ амардæн
хос —
сыджытмæр.

ХЪАРÆГ ГИБЫЦЫЛ

I

Систæ, кьултæ сæттæг
сау сагъæсæй æссæст
систон хурхгæнæг
къуырма рыстæй
æрдхордвæдис.

О... раджы,
раджы йæ базыдта,
бавзæрста
мæ уд:
сау сагъæсæн
вæййы
рæстæг, сахат...

Мæйдар ысси
мæнæн
стъалытимæ
йæ сахат,
бон ысси æмткæй
йæ сахат,
ысси талынды мал
йæ сахат,
рухс ысси йæ сахат
састæй.

О мæхи монæрдхорд,
о мæхи монæрвад,
сау сагъæс мæ
æргом
тыхтæрæгау кодта
йæ тармæ:
уыдтон дæ уырдыгæй
бонрухс мæйау
лæгæй-лæгмæ

бæрæгæй,
цардхуызæй
мæ цуры.

О мæхи монæрдхорд,
о мæхи монæрвад,
дæ фæстæ
цыппорæм боны фынгыл
ныфссидзæрæй
æрдхордвæдис кæнын.

ИНГÆНВЫСТ

II

Джимионсæй

Мæ сæрыхицау,
мæ амонд,
дæ фæстæ
рафтыдтæн-сихсыдтæн,
æнæ рухсæй
сафтид дæн,
мæ хур.

‘Гас хур у, ‘гас хур.

* * *

III

Рухсгæнæг
зианджыны уд
нæ зоны ивгъуыд,
нæ зоны фидæн.
Зоны ныр, абон,
ныртæккæ,
хæдныр.

Мæ ахсджиаг,
цæссыг æмæ дыл рухс...
рухс кæнынай ма узæлæм.

МОНХÆССÆГ

*Дзырдауы,
Хуыцауваендæй цуафон
адæймагыл бафты Æстæм Фарн*

Иунæг хатт бонджын,
тыхджын.
Мыггаджы фарнæй.

Дыууæ хатты бонджын,
тыхджын.
Хæрæфырты Фарнæй.

Æртæ хатты бонджын,
тыхджын.
Бынатыхицауы Фарнæй.

Цыппар хатты бонджын,
тыхджын.
Æгъдауы Фарнæй.

Фондз хатты бонджын,
тыхджын.
Æрдхорды Фарнæй.

Æхсæз хатты бонджын,
тыхджын.
Уастырджийы Фарнæй.

Авд хатты бонджын,
тыхджын.
Цыкурайы Фарнæй.

Аст, аст хатты бонджын,
тыхджын.
Дуне Скæнæджы Фарнæй
Монхæссæг.

ÆХСАР

Фæззæг
хризантемæйы бынозæй улафыд,
цардхуыз уæлмæрды фæндиаг
бонрухсмæ
Барастырæн зынг дардта
сырхмæтæг.

Дæу,
мæ ахсджиаг монардхорды,
мæхæдæг
мæ къухтæй
каджын Дзæуджыхъæуы
сыджыты æвджид кодтон.

Поэт,
æуый дæм æрхауди
ирон Сæйрагсахары кадæй
дæ рисæфхæрд зæрдæмæ
парахат...
Æхсар, адджын у нæ
æнæсаст нæртон лæджы буарæн
нæ зæхх.

Кæдæй-уæдæй дын
Фыдыбæстæйы зæххимæ
бафидауын бантыст:
нал уыныс
йæ аипп – йæ низты мæлæтдзаг,
мæлæтдзаг хæлмæгтæ
дæхæдæг дæ цæстæй...

...Бавнæлдтой
ингæнкъахджытæ
сыджыт калын ингæнмæ
белтæй...

Æз дæ мæ рахиз армæй
æртæ хатты уырзтыдзаг
нæ адджын сау зæххы
сыджыты бынаууон фæкодтон.

Æртæ хатты бахус и мæ цонг.
Æртæ хатты ахауд и мæ цонг.

Фæззæг
хризантемæты бынозæй улæфыд,
кæуинаг Дзæуджыхъæуы
фæстаг къул-уырдыджы хурмæ
дæ номыл
Аминонæн зынг дардта
бурæмæтæг.

* * *

Цæуы æмæ цæуы,
къæвда нæ зоны
асфальт хойынæй
фæллайын,
фæлмæцын.

Цæуы æмæ цæуы,
уылæн нæ зоны
дуртæ дауынæй
фæллайын,
фæлмæцын.

Цæуы æмæ цæуы,
аллон нæ зоны
нысанмæ цæуынæй
фæллайын,
фæлмæцын.

УЫРТАТЫ Сæрмæт

Эссетæ

НОГ ДУГ – НОГ ФÆЛТÆРÆН

Ивгъуыд æнусы адæм тасхуызæй кæсынц райсомы бонмæ, сæ фидар зондахаст банкъуысы кæстæр фæлтæры æнахуыр митæй æмæ уагахастытæй. Бæлвырд у иу хъуыддаг – цардарæзты нау фæкъул, фæиуварс йæ раздæры фæндагæй, æмæ йæ фæхæссынц рæстæджы уылаæнтæ дæрдзæф арæнтæм. Адæймаг бæмбæгау йæхимæ алцы цыры (исы), æмæ йын æхсæнад, æрдз цы дæттынц, уый фæлтæры йæ зонд æмæ йæ буары. Алы заманы дæр равзæрынц цавæрдæр ахсджиаг хæзнатæ, адæм аргъ кæмæн фæкæнынц, ахæм мадзæлттæ – æгъдауттæ æмæ закъонттæ, фæлæ сæ ахадындынад вæййы рæстæгмæ, цалынмæ æхсæнады сæ нысан феххæст кæнынц, уæдмæ. Уыйадыл, адæм ног царды къахыл куы слæууынц, уæд сабыргай æгъдауттæ лæмæгъ кæнын райдайынц, иутæ дзы ферох вæййынц, æмæ ма сæ фæзонæм æрмæст традицийы хуызы, иннæтæ æхсæнады баззайынц, æмæ кæнæ сæ тых асæгты, кæнæ та цавæрдæр ивдзынаæдтæ сæхиуыл баййафынц. Æмæ йæ бирæтæ æмбарынц, цард иу ран кæй нæ лæууы, фæлæ цæугæдонау размæ кæй згъоры. Ног дуг – ног фæлтæрæн.

Фидæны адæм, сомбоны фæлтæр æрмæст бинонтæй æмæ æхсæнадæй аразгæ не сты, фæлæ ма – цардуавæр, рæстæг æмæ æрдзæй дæр. Æхсæнад, адамыхæттытæ, бинонтæ цы фæндагыл цæуынц, цы хъысмæт сæм кæсы, уый алы хатт бæрæг нæ вæййы. Æртæйы дæр абарæн ис хохаг цæугæдоныл. Уый уырдыджы райдайы йæхи змæнтын, гуылфгæнгæ пырхытæ кæнын, йæхи дуртæ æмæ былгæрæтты фæхсытыл хойын, фæлæ, фæзмæ куы рацæуы, уæд йæ цыд фæсабыр кæны, дурæн куы йæ фæрсты, куы йæ бынты азгъоры. Ахæм дыууæрдæм, æнахуыр æмæ алыхуызон у нæ цард дæр. Цы у нæ абоны хъысмæт? Цавæр дыргътæ ратдзæн ног дуджы мыггаг? Цы нæма бавзæрста адæймаг йæхиуыл? Фæрстытæ бирæ, фæлæ, æгæр уæрæх кæй кæны нæ хъуыды, уыйадыл сæ растдæр уыздæн иу фæндагыл фæкæнын. Цы хъуыдытæ æмæ фæрстытæ сивылдысты нæ зонд æмæ нæ зæрдæйæ, уыдон иууылдæр æлхынцъбаст сты ирон адæмимæ.

Абон нæ нацийы сомбоныл арæх вæййы нæ ныхас: кæстæр фæлтæр рæдийынц, уый нæ кæнынц, уый нæ зонынц æмæ афтæ дарддæр. Зæгъæм, бирæ хистæрты хъуыды вæййы: абоны æрыгæттæ сæфты къахыл ныллæууыдысты, алы галиудзинадтæм аздæхтысты, хистæртæн аргъ нал кæнынц, нал сæм æгъдау, нал æфсарм баззад. Ахæм уайдзæфы ныхæстæ арæх фехъусæн вæййы хистæртæй. Уыдонæй иуæй-иутæ цины хабары, бæрæгбоны кæнæ зианы цалдæр нуазæны фæстæ сæхæдаг бынтон фидиссаг фæвæййынц. Æмæ ма уæддæр æгъдауы кой фæкæнынц, сæ риутæ фæхойынц: «Æз ирон дæн, афтæ æмæ афтæ...»

Ирон æгъдауттæн сæ фæндзæм хай чи нæ фæзаны, уый дæр цыдæртæ амонын райдайы, фæхъуыды кæны, æвæццæгæн, сидтытæ æмæ куывдтытæ кæнын базыдтай, рæсугъдæй сæ хæссыс адамы размæ, уæд ма дæ цы хъæуы, дæ кадджын номы билет – дæ дзыппы. Ахæм хистæрæй кæстæр цы зонд хъуамæ райса? Æмæ райдайынц, агуывзæйыл хæцгæйæ, дзурын: «Кæстæр хъуамæ йæ бынат зона, хистæры раз йæ дзыхыл хæца, цы йын зæгъа, уый кæна, йæхи уæздан дара». Уымæн та алцыдæр æмбæлы – æнаккаг ныхæстæ кæнын, æфхæрын, хъæрныхас кæнын. Æмæ сæхицæн уый фæстæ кад фæагурынц. Æнæзонд, хъæддаг æмæ дывзагон митæ – фæлмæндæр дзырдтæ сын ссарæн нæй. Æмæ ахæмтæм кæстæр фæрсæг куы бацæуы, ацы æгъдау афтæ кæнæ уфтæ кæнгæ цæмæн у, зæгъгæ, уæд фылдæрхатт сæ дзуапп вæййы: «Нæ фыдæлтæ афтæ кодтой, мах дæр афтæ кæнæм æмæ ды дæр уыцы уаг æххæст кæн». Рæзгæ уд фæагуры æгъдаутты æцæгдзинад, нæ фыдæлты зонд, æмæ сæ куы банкъары, æрмæст уæд свæййынц йæ цардыуаджы цæджындзтæ, йæ зæрдæйы уидæгтæ. Фæлæ дзуапп куына ссары йæ фæрстытæн, уæд, кæй зæгъын æй хъæуы, æндæр фæндагыл ацæуы, ирон бындур кæм нæ вæййы, ахæмыл. Бынтон диссаг та, æгъдауттæ куы ныззыгъуыммæтæ кæнынц, алы ногдзинадтæ сæм куы бафтауынц, уый у. Æмæ уый фæстæ ныхæстæ райдайынц: «Махмæ афтæ кæнгæ у», «Ахъуыды кодтам æмæ ахæм фæстиуæгмæ æрцыдыстæм, афтæ хуыздæр уыздæн, зæгъгæ».

Æнæуи, уый хорз хъуыддаг у – ногдзинад абоны рæстæгмæ бахæссын, цæмæй нæ зондахасты цардарæзт æмæ культурæ историйы фæстæзадæй ма лæууа, ахада æхсæнады, пайда хæсса адаймагæн. Фæлæ зæрдæрæхуыст бакæны адаймаджы, æнæууылд, æнæхъола ногдзинадтæ куы бафтауынц не ‘гъдауттæм, уæд. Цæмæ кæнæм афтæ?! Цæстмæ митæн, хи равдисынæн æви фыддæрагæн? Æви

уый тыххæй, цæмæй æхца фылдæр бакусæм? Нæ цардмæ æрмæст æхцайы цæстæй куы кæсæм, уæд райсом цæмæ æрцæудзыстæм? Ау, абон æндæр амал ссарæн нæй, цæмæй ирон культурон хæзнатæй худындзæгтæ æмæ кæуындзæгтæ мауал аразæм?! Нæ фыдæлтæ фæлтæрæй-фæлтæрма цы зонындзинæттæ фæдзæхстой, уыдон абон хъуамæ æхца кусыны мадзал суой? Хатгай, æгъдæуттæ йæ бындурæй чи зоны, æхсæнады дæр, бинонты дæр йæхи куырыхон ирон адæймаг чи фæхоны, уыдонæй дæр бирæтæ сæхи бынтон хорз нæ февдисынц, афтæ æнæрвæссонæй фæкæсынц нырыккон æхсæнадмæ, уæлдайдæр æрыгæттæм, цыма æнæгъдау æмæ æнæфсарм миниуджытæ сæ мады гуыбынтæй рахæссынц. Уыдон сты схъæл æмæ стырзæрдæ митæ.

Раст зæгъгæйæ, абоны фæсивæд хатт уæгъдибар сты, æмæ уыцы уавæр бирæ цæимæдæрты баст у, уæлдайдæр – æхсæнады бар-хъомысимæ, æмæ сæм уæддæр ахæм тызмæг цæстæй кæсын бынтон раст нæу. Кæд уыд нæ фыдæлтæм: бафхæр кæстæры, æмæ уæд бамбардзæн йæ рæдыдтытæ? Никуы. Ныхмæвæрд цаутæ дæр бирæ ис ссарæн. Зæгъæм, æддагон адæймаг кæнæ хистæр бауайдзæф кодта кæстæрæн, уæд фылдæрхатт мадæлтæ сæ сывæллæтты сæрыл хæцын райдайынц, æнæраст, æнæгъдау митæ куы бакæнынц, уæддæр. Афтæ дæр дын зæгъдзысты: «Æмæ ды чи дæ, дæу цы хъуыддаг ис нæ сывæллæттимæ?!» Æмæ уыцы мад, цымæ, цæуылнæ ахъуыды кæны, ай мæ кæстæры цавæр зондыл ахуыр кæнын, цæмæн æй халын, хуымæтæг уайдзæфыл чи нæ бабыхса абон, уый райсом цы бафæраздзæн царды?

Кæд абон æмтæрыыйы рæстæг у, уæддæр кæстæртæ сæ мадæлтæй бирæ исынц хъомылад. Æвзонг уд хорз тыллæг ратты хистæрты фæрцы, уыдоны æргом æмæ сыгъдæг удыхъæдæй, мадæлты хæлар цардæй, сæ бинонты куырыхон уагæвæрдæй. Саби алцыдæр йæ зæрдæмæ тынг хæстæг исы – уагхастытæ, ныхæстæ, æнкъарæнтæ, фæнды хæлардзинады мыггæгтæ уой, фæнды – хæрамдзинады, æвзаргæ сæ нæ кæны. Уымæ гæсгæ ахсджиаг у кæстæры хайырджын миниуджытыл ахуыр кæнын, лæмбынаг æркæсын йæ зæрдæйы уагмæ, базонын, цы йын у пайдадæр, цы уарзы, æмæ афтæ æргом кæнын кæстæры курдиат, йæ хистæр дæр уæвын, стæй – йæ хуыздæр æмбал дæр.

Нæ фыдæлтæ тынг лæмбынаг уыдысты хъомыладмæ. Уæды заман бинонтæ дæр, мыггæгтæ дæр хæлардæрæй æмæ уарзондæрæй цардысты кæрæдзиимæ, кæд æмæ адæмæй бирæтæ сæ цард хæрз мæгуыр æмæ зынвадæтты æрвыстой, уæддæр. Æгъдау дæр, æфсарм дæр, лæгдзи-

над дæр тынг фидар уыдысты нæ адæммæ, уымæн æмæ ирондзинад адæймаг йæ райгуырдаей йæ амæлæты бонмæ æнкъардта, алцæмæн дæр æмæ алкæмæн дæр уыд цавæрдæр æмбарынад. Уæд къаддæр зыдтой зæххы къорийы хабæрттæ, Интернет æмæ социалон хызæгтæ нæ уыд, фæлæ куырыхондæр уыдысты. Ирон æгъдæуттæ бирæ сты, æмæ тынг цымыдисаг, сæ фылдæр хай сын фæрох кодтам, цы ма зонам, уыдон та ныххылы-мылытæ сты, бæлвырддзинад сæ уыйбæрц нал ис. Æмæ цæмæн ивæм æгъдæутæ, цæмæн сæ сафæм, худинаг нæм кæсы нæ фыдæлты фæлтæрддзинадмæ мацы бахæссын, æви куыд? Ау, не ‘гъдæуттæ курдиат хъуаг сты? О, абон ног рæстæг ралæууыд, æндæр царды фæзилæнтæ фæзынд æхсæнады, фæлæ цыфæндыйæ дæр хъуамæ ирон удыхъæд ацы уавæртæ ма сæттой, уымæн æмæ йæ бындуры, фыццаджыдæр, цардæмбарынады философи ис, уый та æнусон у. Æгъдæуттæ дæр нæ фыдæлтæ уыцы куырыхон зондахастæй арæзтой. Æмæ абон адæм уыцы монон фæлтæрддзинад куына æнкъарой, уæд нæ сомбон сæфтмæ цæуы.

Æз фембæлдтæн, мæ зæрдæйы мын арф фæд чи ныууагъта, ахæм куырыхон хистартыл. Бирæтæ фæцæрынц æнæхъæн цард, фæлæ сæ зæрдæйы тæгты ирон æгъдау нæ ныффидар вæййы. Мах арæхдæр уæлæнгай фæкæсæм нæ фыдæлты фæдзæхстытæм, нæ сын фæагурæм сæ рацæуæнтæ. Æгъдæуттæ цæмæн хъæуынц? Цæмæй цард хæлардæр æмæ хуыздæр кæна, адæм кæрæдзи æмбарой, уарзой æмæ аргъ кæной, иудзинад уа. Фæлæ абонау алчидæр хъæццул йæхимæ куы иваза, иу иннæйы куы аххосджын кæна æмæ йæхицæй бæрн æддæсон куы кæна, уæд дзы цы рауайдзæн?! Абон Ирыстоны æгъдау дæр, æвзаг дæр кæй мæгуыр кæнынц, уый тыххæй дзурын куы райдайынц иуæй-иутæ, уæд та – бынтон диссаг. Бинонты хистæртæй арæх вæййы фехъусæн: не ‘взаг бахъахъхъæнын у æхсæнад æмæ ахуырады хæс. Уæдæ æхсæнад æмæ хицауады хъуыдымæ гæсгæ та, бинонтæ сты сæйрагдæр ацы хъуыддаджы. Æмæ растдæр у, æвæццагæн, иумæйагæй батыхсын ацы фарстайыл. Абоны рæстæджы домæнтæ æрвылбон ивгæ кæнынц, æнæхъæн къорийы адæмты культурæтæ ивылынц алырдыгæй, адамыхаттытæ кæрæдзи зонындзинæдтыл фæлтæрынц. Ирыстоны кæстæртæй абон бирæтæ фæсарæнты зондахастмæ гæсгæ цæрынц, кинонывтæй, телеуынынадæй, Интернетæй исынц уыдоны царды ‘гъдау, се ‘хсæнадон фæтк. Ирондзинадыл цы фæсивæд дзуры æмæ архайы, уыдон та сты хæрз гыццыл.

Мах чысыл наци стæм, фæлæ нын нæ фыдæлтæ бирæ цымыд-
саг хæзнатæ ныууагътой. Абон сæ нæ туджы куынаæ сæгас кæнæм,
нæ зæрдæйы, нæ зонды сæ рæбинаг бынаты куынаæ сæвæрæм, уæд
пайда нæй не ‘гъдæуттæй. Хъуамæ ирон монон культурæ фæстæмæ
йæ гаччы абада, йæ раздæры тых йæхимæ райса!

ТУГÆЙ СÆРСТ КЪОНАТÆ

Адæймагæй бирæгъ дæр тæрсы, æмæ, æвæццагæн, дзæгъæлы нæ.
Сырд цæгъды фос æмæ иннæ цæрæгойты, уымæн æмæ йын æндæр
гæнæн нæй, хъæуы йæ исты хæрын. Уæдæ адæймаг дæр кæдфæнды
хæрыны фæдыл сисы туг?! Кæй зæгъын æй хъæуы, арæх адæмы æндæр
хъуыдытæ дæр расайынц тугдых митæ бакæнын. Ирыстоны дæр ис,
тæригъæддзинæдтæ чи раканы, æмæ ма йæм фылдæрхатт фæсмон дæр
не ‘рцæуы. Хатгай ахæм хабæрттæ фехъусы адæймаг, æмæ мæгуыр,
æнкъард цæстæй акæсы царды æгъатырдзинадмæ. Алы фыдракæнды
фæстæ дæр фæхъæуы фæдисы дзæнгæрæг цæгъдын, фæлæ арæхдæр
сдзурын нæ бауæндæм. Мæ ныхасы бындур у, а фæстаг рæстæг Иры-
стоны фыдмитæ, хылтæ, химарыны цаутæ, æгъатыр мæрдтытæ кæй
сбирæ сты, уый. Нæ фыдæлтæ туг исыны ‘гъдауæй фервæзтысты
тыхамæлттæй, ныр та уыцы карз митæ ногæй хъуамæ нæ цардмæ
хæссæм. О, тугист нал ис, фæлæ бинонты æмæ æмбæлтты ‘хсæн,
æхсæнады мидæг, арæх равзæрынц æнæмбарындзинадтæ, кæцытæ
хатгай расайынц фыдбылызтæм. Уыцы арæхæй кæрæдзи фæстæ
хъуысынц: лæг йæ бинойнаджы фыднад фæкодта, æмæ уый амард;
лæппу йæ мады сæргæвста; лæг йæ хæрæфырты, дыууæ ‘фсымæры
кæрæдзи амардтой. Кæрон нæй адæймаджы фыдракæндтæн. Цæй
хæстæй ма хъуамæ тæрсæм, нæ кæрæдзи куы цæгъдæм, уæд? Кæд
нæ фыдæлтæм сылгоймагмæ бавналын æгад уыд, уæд абон та цы
уынаæм? Нæлгоймаг дæ, зæгъгæ, уæд зæххы бикъ дæуыл зилы? Чи
дын радта бар кæйдæр чызджы æфхæрынæн, хурау тæмæнтæ калгæ йæ
ныййарджытæн чи уыд, царды ад чи нæма бавзæрста, уый мæрдтæм
барвитынæн? Æмæ ма ахæм нæлгоймаджы хиуæттæ куыд бауæндынц
фыдгæнæг æмæ марæджы сæрыл хæцын, йæ карз мийæн аххосæгтæ
агурын, уый бынтон диссаг у! Цымæ кæм вæййынц раздæр, куы йæ
фæхъомыл кæнынц, уæд?

Мæ хуыдытæ цы цаутимæ баст сты, уыдон бирæтæ зондзысты. Фæлæ уын радзурдынаен, мæхи цæстæй цы федтон, ахæм хабар. Æрæджы уыд уый. Иуизæр фæцæйцыдтæн нæхимæ уæладзыгон хæ- дзæртты рæзты, æмæ дын кæцыдæр фатерæй хъæр-хъæлаба хуысын куы райдаид. Дзæбæх хуыстис, нæлгоймаг йæ бинойнагмæ куыд æртхыраен кодта, æвæццæгæн æй нæмгæ дæр кодта. Нæ сæ уыдтон, фæлæ сылгоймаг ахæм цъæхахст кодта, æмæ диссаг. Æз дæр хæдзары раз иуцъус алæууыдтæн, стæй, гыццыл куы фæсабыр сты, уæд дарддæр мæ цыды куыст кодтон. Дæс санчъехы дæр нæма акодтон, афтæ кæсын, æмæ æрыгон сылгоймаг, цыппæрæм уæладзыджы балкъоны хæцæнтыл хæцгæйæ, бынмæ дзед- зыккайæ ауыгъдæй лæууы, лæппу та йын йæ къухтыл хæцыд æмæ ма уæддæр йæ цыфкалæнтæ нæ уагъта. Æз загътон, ныртæккæ сылгоймаг æрхаудзæн, фæлæ хорз, æмæ чидæртæ фæзындысты – сыхæгтæ, хиуæттæ уыдысты, нæ зонын, æмæ сæргъæвтой мæгуыр чызджы. Раст зæгъгæйæ, нæ бамбæрстон, сылгоймаг йæхæдæг йæхи ‘ппæрста, æви йæ лæппу раласта балкъонмæ, уый. Мидæмæ куы бацыдысты, уæд басабыр сты.

Цы уыд дарддæр? Цы баисты абон? Ницы сын зонын. Мæ фæндаджы куыст кодтон дарддæр, фæлæ мæ мæ хуыдытæ æмæ ме ‘нкъарæнтæ иу ран нал уагътой. Цард æмæ ‘хсæнад алы адæймаджы дæр хæрынц, фæливынц, рæдийын кæнынц, фæлæ уæддæр адæймагæн йæ зæрдæйы ахаст йæхи- цæй аразгæ у. Сау пиллон калынц маргæй ахæм фыдгæнджыты зæрдæтæ. Йæ мидæг сау марг чи садзы, уый хуамæ цавæр рæсугъддзинад ратта иннæ адæймагæн? Хурæй æмбæхст дуртæн сæ узал нæ цæуы, уыдоны хъарм къона нæ тавы, æмæ уымæн сты карз æмæ æгъатыр. Йæ мадмæ цы сывæллон йæ къух саста, уый цы бындурыл лæууы? Хи сывæллонæй чи хынджылаг кæны æмæ йæ ‘фхæры, уый цы сау зæрдæимæ цæры? Ахæм тæригъæддзинадтæ чи кæны, уый хъомыл кæны йæ мидæг дæлимоны, уый сау базыртæ зайын кæны удыл, уый йæхимæ Хуыцау æркæсы, уый гадзрахатæй фæцæуы адæмыл, уый мæнг дуне саразы йæ цардæй. Чи хъазæнтæй хъазы, чи – æхцатæй, чи та – адæмы рис æмæ тугæй. Фаг у ацы хъазæнтæй хъазын, фаг у хурхæй марын кæрæдзи – цæрын хъæуы, цæрын! Æмæ абон мах ацы лыггæнинаг фарстайæ хуамæ дæрдты ма лидзæм, фæлæ йæм комкоммæ кæсæм. Ахæм цаутæ сæ фæзынды размæ хъæуы лыг кæнын. Удисæг у рынчын адæймаг. Æмæ низ цæуы иу удæй иннæмæ. Ныхас ныхас сайы, адæм та кæрæдзи фæзмынц. Хуамæ, фыццаджыдæр, бинонтæ, стæй уæд æхсæнад тыхса хабæрттыл, кæннод тугæй сæрст къонатæ фылдæрæй-фылдæр кæндзысты. . .

КУЫДЗОЙТЫ Анжелæ

ТÆЛМАЦЫ АХЪАЗ ÆВЗАГЗОНЫНАДЫ ФÆРСТЫТÆ ЛЫГ КÆНЫНÆН

Дунейы æппæты фылдæр æвзæгтæм цы уацмыс тæлмацгонд æрцыд (æмæ ныр дæр цæуы), уый у Библи. Рагон чингуыты тексттæ абон бакæсæн ис æртæ мин æвзагæй фылдæрыл. Уымæ, Библи æндæр æвзæгтæм ивыны хъуыддаг нымæд у тынг зын проблемæйыл. Растдæр зæгъгæйæ, ам иу проблемæ нæй, фæлæ æнæхъæн комплекс: ис дзы теологион, герменевтикон, культурологион, стæй, æнæмæнг, лингвистикон фæрстытæ.

Нæ ныхасы сæр сты ирон æвзагмæ тæлмацы лингвистикон фæрстытæ. Æппæты стырдæр зындзинад баст у уымæ, æмæ иронмæ раивын хъæуы ахæм сакралон, уз тексттæ, кæцытæ фыст цыдысты, иронæй сæ лексикайæ дæр, сæ фонетикайæ дæр, сæ грамматикайæ дæр дард чи у, ахæм рагон æвзæгтыл.

Ацы гипертекст (ома тынг стыр текст) ирон æвзагмæ тæлмац кæнынæн ис стыр практикон ахадындзинад: иуæй, хъæздыгдæр кæны

æвзаджы лексикае, уымæн æмæ дзы фæзынынц ног терминтæ кæнæ та ногæй цардхъом свæййынц æрдæгрох дзырдтæ; иннæмæй, рæзы æвзаджы функционалон стилистикае; аннæмæй, ахæм стыр текст тæлмац кæныны фæрцы ирдæй разынынц æвзагзонынады æнæлыггонд кæнæ быцайуаг фæрстытæ, æмæ уый тынг пайда у æвзагзонындæн: цæмæй проблемæ лыггонд æрцауа, уый тыххæй йæ, фыццаджыдæр, хъæуы фенын æмæ фарст сæвæрын.

Уыцы лыггæнинаг фæрстытæй иу у, æмхасæнтæ кæм ис, ахæм хъуыдыйæдты пунктуацион арæст. Æмхасæн у бæрæггæнæны сæрмагонд хуыз, загъд вæййы номдарæй æмæ, цы дзырды миниуæг бæрæг кæны, уыимæ сын вæййы уыцы иу хауæны формæ. Зæгъæм: *Æмæ нын уæд Дунедарæг стыр фыдаæх бавзарын кодта, уымæн æмæ Дунедарæг, нæ Хуыцау, Йæ алы хъуыддаджы дæр раст у, мах та Йæм нæ хъуыстам* (Даниил 9:14). Ацы хъуыдыйады æрхæцæн нысæнттæм фау æрхæсæн нæй: номдарæй загъд бæрæггæнинаг дзырд *Дунедарæг* æмæ йæ фæстæ лæууæг æмхасæн (загъд у дзырдбастæй «номивæг + номдар») *нæ Хуыцау* æвæрд сты номон хауæны, ирон æвзаджы пунктуацийы æгъдаутты домæнтæм гæсгæ æмхасæн *нæ Хуыцау* у иртæстгонд, ома дыууæрдгæй къæдзыгтæй хицæнгонд. Иннæ хъуыдыйады – *Знаг уæм куы 'рбабырса æмæ йæ ныхмæ куы хæцат уæ зæххыл, уæд-иу фæдисы уаст ныккæнут сыкъауадынзтæй, æмæ Йæ зæрдыл æрбалæудыстут Дунедарæгæн, уæ Хуыцауæн, æмæ фервæздзыстут уе знæгтæй* (Нымаецтæ 10: 9) – æмхасæн уæ *Хуыцауæн* æмæ бæрæггæнинаг дзырд *Дунедарæгæн* æвæрд сты дæттынон хауæны, æмхасæн дыууæрдгæй къæдзыгтæй хицæнгонд у.

Фæрстытæ сæвæрынц, бæрæггæнинаг дзырд æмæ æмхасæн сæ фæстæ лæууæг дзырдимæ баст куы вæййынц, уæд. Æркæсæм дæнцæгмæ. *Хицау тæригъæды куы бацауа, Дунедарæджы, йæ Хуыцауы, фæдзæхстытæй* искацыйы сæрты æнæбары куы ахиза, цы не 'мбæлы, ахæм исты куы сараза, куы фæазымджын уа æмæ йæ азым куы сбæрæг уа, уæд нывондæн æрбакæнæд æнæсахъат цау (Левит 4:22, 23). Фыццаг бакастæй конструкцийы *Дунедарæджы, йæ Хуыцауы, фæдзæхстытæй* алцыдар раст у – йæ мидис дæр, йæ арæст дæр, æрхæцæн нысæнтты æвæрд дæр: бæрæггæнинаг дзырд *Дунедарæджы* æмæ даргъгонд (ома цалдæр дзырдæй загъд) æмхасæн *йæ Хуыцауы* сты гуырынон хауæны, æмхасæн иртæстгонд у, йæ

фæстæ ис, æмхасæн æмæ бæрæггæнинаг дзырдæн иумæйаг чи у, ахæм дзырд *фæдзæхстытæй*: *Дунедарæджы фæдзæхстытæй, йæ Хуыцауы фæдзæхстытæй*. (Ам уынаæм вазыгджын структура, ис дзы дыууæ бæрæггæнинаг дзырды æмæ дыууæ бæрæггæнæны: бæрæггæнинаг дзырд *фæдзæхстытæй*-æн ис дыууæ бæрæггæнæны: кæй фæдзæхстытæй? *Дунедарæджы*, кæй фæдзæхстытæй? *йæ Хуыцауы*. Уымæ, æмхасæн *йæ Хуыцауы* бæрæг кæны ноджы йæ разæй лæууæг дзырды дæр – *Дунедарæджы*). Фæлæ йæм лæмбынæгдæр куы ‘ркæсæм, уæд фендзыстæм цалдæр проблемæйы. Сæ фыццаг баст у ирон æвзаджы ритмикаимæ, бæлвырддæр та уымæ, æмæ дзы алы дзырдæн хицæн цавд кæй нæй, бæрæггæнæн æмæ бæрæггæнинаг дзырдæн кæддæриддæр иумæйаг цавд кæй вæййы, уымæ бæрæггæнæн, цавæрфæнды ныхасы хайæ загъд куы уа, уæддæр бæрæггæнинаг дзырдæн йæ разæй кæй фæлæууы. Ацы фæзынд тынг бæстон æвдыст у Абайты Васойы зындгонд куыстыты «Грамматический очерк осетинского языка» (Орджоникидзе: Северо-Осетинское книжное издательство, 1959) æмæ «Ритмика осетинской речи» (Осетинский язык и фольклор. Т.1. М.-Л.: Издательство Академии наук СССР, 1949). Бæрæггæнæн æмæ бæрæггæнинаг дзырд аразынц, Абайты Васойы терминологийæ, акцентуалон комплекс (ома иу иумæйаг цавд кæмæн ис, ахæм дзырдты къорд). Бæрæггæнæнтæ цалдæр куы уой, уæд та ахæм комплекс аразынц фæстаг бæрæггæнæн æмæ бæрæггæнинаг дзырд, иннæ бæрæггæнæнтæй та алкауыл дæр хауы хицæн цавд. Нæ дæнцæджы ахæм акцентуалон комплекс арæст у æртæ дзырдæй: *йæ Хуы’цауы фæдзæхстытæй*, æртæ дзырдæн ис иумæйаг цавд, уый хауы къорды дыккаг уæнгыл. Ома æмбарынгæнинаг дзырд *фæдзæхстытæй*-æн сæрмагонд цавд нæй. Уæдæ йын йæ разæй къæдзыг куыд хъуамæ сæвæрæм, кæд æмæ цавæрфæнды æрхæцæн нысан дæр, фыццаджыдæр, паузæйы бынат амонь, уæд? Ацы дзырды размæ къæдзыг куына сæвæрæм, ома æмхасæн *йæ Хуыцауы* æрмæст иуæрдыгæй куы фæхицæн кæнæм, уæд хъуыдыйадæн уыдзæни ахæм хуыз: *Хицау тæригъæды куы бацæуа, Дунедарæджы, йæ Хуыцауы фæдзæхстытæй* *искацыйы сæрты æнæбары куы ахиза...*, фæлæ уæд та йæ мидис аивдзæн, уымæн æмæ *йæ Хуыцауы* ныр æмхасæн нал у (ома йæ разæй лæууæг дзырдæн йæ мидис чи æмбарын кæны, ахæм дзырд), фæлæ хъуыдыйады æмхуызон уæнгтæй иу, æмæ ахæм уæнгты ‘хсæн сæвæрæн вæййы бæттæг *æмæ*.

Дунедарæджы æмæ йæ Хуыцауы фæдзæхстытæй. Кæй зæгъын æй хъæуы, уый у гуымыры рæдыд.

Афтæ мæм кæсы, æмæ ацы проблемæтæ аиуварсгæнæн ис, ирон æвзаг «ахуыр» кæуыл у, «хион» ын чи у, ахæм конструкцийæ куы спайда кæнæм, уæд: *Дунедарæгæн, йæ Хуы'цауæн, йæ фæ'дзæхстытæй* *искацыйы сарты æнæбары куы ахиза...* Афтæмæй *йæ Хуыцауæн* дæр æмхасæнæй баззад, *фæдзæхстытæй* дæр йемæ нумайаг цавдæй баст нал у, се 'хсæн æнæмæнг æвæрын хъæуы къæдзыг.

Афтæ кæрæдзиуыл нæ бадынц мидис æмæ ритмикæ иуæрдгæй, пунктуаци та иннæрдгæй мæнæ ахæм хъуыдыйады дæр: *Къуыриты бæрæгбоны райдианæй авд къуырийы анымай æмæ, Дунедарæджы, дæ Хуыцауы, арфæйæ дæ къухы цы ис, уымæй скæн Къуыриты бæрæгбон æмæ ссар Дунедарæджы, дæ Хуыцауы, ном.* (Фæлхатгонд æгъдау 16:9, 10, 11). Скъуыддзаг кæсгæйæ, адæймаг хъуамæ паузæтæ скæна *арфæйæ* æмæ *ном-ы* размæ, фæлæ уый æвзагæн, æвзаджы ритмикæйæн тыхми у, уымæн æмæ иумайаг цавд ис (æмæ сæ дзургæйæ паузæйæ, фысгæйæ та къæдзыгæй фæхицæнгæнæн нæй) дзырдты къордтæн *дæ Хуыцауы арфæйæ* æмæ *дæ Хуыцауы ном.* Ацы быцæуæй дæр фæрвæзæн ис, æмхасæнтæ æмæ бæрæггæнинг дзырдтæ хицæн акцентуалон къордтæм куы ахæссæм, уæд: *Дунедарæгæн, дæ Хуыцауæн, йæ арфæйæ дæ къухы цы ис, уымæй ... ссар Дунедарæгæн, дæ Хуыцауæн, йæ ном.*

Ноджы зындæр хъуыддаг у æрхæцæн нысæнттæ раст сæвæрын, бæрæггæнинаг дзырд æмæ æмхасæнæн иумайаг фæсæвæрд куы уа, уæд. Зæгъæм: *Уæ нæлгоймæгтæ се 'ппæт дæр афæдз æртæ хатты хъуамæ æрлæууой Дунедарæджы, уæ Хуыцауы, раз, Йæ номыл цы бынат равзара, уым...* (Фæлхатгонд æгъдау 16:16,17). Фæсæвæрд *раз* иумайаг у бæрæггæниаг дзырдæн æмæ æмхасæнæн, сæ дыууæмæ дæр хауы: *Дунедарæджы раз, уæ Хуыцауы раз*, фæлæ æрмæст иу хатт æмбæлы æмхасæны фæстæ. Кæм æвæргæ у дыккаг къæдзыг ахæм уавæры? Æмхасæны фæстæ? Æви æппындæр нæ хъæуы? Ацы фарстæн дзуапп нæй нæдæр пунктуацийы æгъдæутты, нæдæр ирон æвзаджы грамматикæты. Фæлæ фæсæвæрды размæ (ома æмхасæны фæстæ) къæдзыг æвæрæн кæй нæй, уый дызæрдыккаг нæу: иуæй, фæсæвæрд архайы дзырдтæн сæ формæ аразыны, хуымæтæг морфемæ (зæгъæм, кæрон) куыд фæархайы, афтæ; иннæмæй та фæсæвæрд æмæ æмхасæнæн дæр иумайаг цавд ис: *уæ Хуы'цауы раз.*

Мæнмæ гæсгæ, ам ис дыууæ гæнæны. Фыццаг. Æмхасæн къæдзыгтæй хицæн кæнын фæсæвæрдимæ иумæ: *Уæ нæлгоймæгтæ се 'ппæт дæр афæдз æртæ хатты хъуамæ æрлæууой Дунедарæджы, уæ Хуыцауы раз, Йæ номыл цы бынат равзара, уым...* Дыккаг. Цæмæй æмхасæныл тыхджындæр логикон цавд хауа, уый тыххæй хъуыдыйад рацаразæн ис афтæ, æмæ дзырд *раз* æндæр акцентуалон къордмæ куыд хауа: *хъуамæ æрлæууой Дунедарæгæн, уæ Хуыцауæн, йæ разы*. Кæй зæгъын æй хъæуы, ам *раз (разы)* фæсæвæрд нал у, фæлæ сæрмагонд дзырд. Ахæм хуызы фæивæн ис хъуыдыйад, фæсæвæрдæн тыгъдадон нысаниуæг куы уа, уæд (*раз, фæстæ, фарсмæ* и др.): *Афæдз æртæ хатты уæ нæлгоймæгтæ иууылдæр хъуамæ æрлæууой Бардарæг Дунедарæджы, Израилы Хуыцауы, раз (Рацыд 34: 23) - Бардарæг Дунедарæгæн, Израилы Хуыцауæн, йæ разы*; фæлæ фæсæвæрдæн æфсоны кæнæ æмхуызондзинады нысаниуæг куы уа, уæд ахæм трансформацийæн уæвæн нæй: *Кæм и Дунедарæджы, нæ Хуыцауы хуызæн? (Псаломтæ 112: 5).*

Æмхасæнтæ къæдзыгтæй хицæн кæныны размæ ма ис иу цæлхдур – цæсгомон номивджыты цыбыр форматæ. Æркæсæм дæнцæгтмæ. *Дунедарæджы цагъар Моисей уын афтæ куы дзырдта, Дунедарæг, уæ Хуыцау уын æнцой æрхаста, ацы зæхх уын радта, зæгъгæ, уæд уын цы бафæдзæхста, уый уæ зæрдыл æрлæууын кæнут (Нуны фырт Йешуайы чиныг 1: 13).* Энклитикон (цыбыр) номивæг уын æмхасæн уæ *Хуыцау*-æй къæдзыгæй ахицæн кæнæн нæй (ома æмхасæн дыууæрдгæй къæдзыгтæй фæхицæн кæнæн, фæиртасæн нæй), уымæн æмæ сын иумæйаг цавд ис, иу акцентуалон къорды æмæ синтаксисон къорды уæнгтæ сты. Æнæ къæдзыгæй та хъуыдыйадæн йæ мидис ивгæ кæны: *уæ Хуыцау æмхасæн нал у, йæ разæй лæууæг дзырд Дунедарæг-ы нал æмбарын кæны, Дунедарæг та сидæнты хуызæн сси: Дунедарæг, уæ Хуыцау уын æнцой æрхаста...* Ома, иуæрдгæй, къæдзыг æвæраен нæй, иннæрдгæй та йын æнæвæргæ дæр нæй, уымæн æмæ ахæм хъуыдыйæдты æрхæцæн нысæнтты сæйраг хæс у æмхасæн рахицæн кæнын, логикон цавд ыл кæй хауы, уый равдисын. Раст ахæм уавæры ис мæнæ ацы хъуыдыйад дæр: *Фæсте нæ расурдзысты, æмæ сæ афтæмæй сахарæй æддæмæ расайдзыстæм: афтæ банхæлдзысты, ногæй та фæлидзæг сты, зæгъгæ, æмæ-иу уæд сымах уе 'мбæхсæн бынатæй рахизут æмæ сахармæ бабырсут – Дунедарæг, уæ Хуыцау уын æй уæ къухтæм ратдзæн (Нуны фырт Йешуайы чиныг 8: 6, 7).*

Цы бакæнæн ис ахæм уавæры? Цыбыр номивæг, кæм ын æмбæлы, уырдаæм рахæссын, йæ равгон бынаты йæ сæвæрын. Хъуыддаг уый мидæг ис, æмæ энклитикæтæ («æххæст дзырды фæстæ лæууæг цыбыр дзырдтæ») кæддæриддæр тырнынц хъуыдыйады дыккаг бынат бацахсынмæ – фыццаг дзырды кæнæ фыццаг дзырдбасты, дзырдты къорды фæстæ: *Дунедарæджы цагъар Моисей уын афтæ куы дзырдта, Дунедарæг уын, уæ Хуыцау, æнцой æрхаста, ацы зæхх уын радта, зæгъгæ, уæд уын цы бафæдзæхста, уый уæ зæрдыл æрлæууын кæнут*. Кæнæ: *...æнцой уын æрхаста Дунедарæг, уæ Хуыцау...*; *Фæсте нæ расурдзысты, æмæ сæ афтæмæй сахарæй æддæмæ расайдзыстæм: афтæ банхæлдзысты, ногæй та фæлидзæг сты, зæгъгæ, æмæ-иу уæд сыхæм уе 'мбæхсæн бынатæй рахизут æмæ сахармæ бабырсут – Дунедарæг уын æй, уæ Хуыцау, уæ къухтæм ратдзæн*. Кæнæ: *уæ къухтæм уын æй ратдзæн Дунедарæг, уæ Хуыцау*.

Афтæмæй, тæлмацгæнджыты фæрцы ирддæрæй разындысты ирон æвзагзонынады лыггæнинаг фæрстытæ, бæлвырддæр та, пунктуацийы æгъдæуттæ ма ноджы цалдæр пунктæй баххæстгæнинаг кæй сты, уый.

ГУСАЛТЫ Барис

ЦИУ, ЦЫМÆ, ЦЫ ХАБАР УА...

*Уыгæрдтæ **

Дисыл дæр, дам, дисгæнæг кæй нал ис, æцæг диссаг уый у (цыма цардæн йæ ацы фæзилæн Музафер фæфиппайдта...). О, фæлæ æз иу лæгæй мæ сонт æнæфенд зæрдæйæ бирæ цæуылдæртыл дис кæнын, æдылы мæ куы схуындæуа, уымæй дæр нæ тæрсгæ-схъиугæйæ.

1985 азы мартыйы Бицъоты Грисимæ цинхъæстæ ныхæстæ кæнæм, мæнæ та кæдæй-уæдæй егъау Советон Цæдисы сæргъы цардбарæг лæг фæзынд, зæгъгæ. Стæй, нæ царды дæргъы фыдæн-хъæл цал хатты фестæм, цъиуты сæйдтытæ ныл цал хатты 'рцыд, уый фæхъуыдыгæнгæйæ, фервонг стæм:

– Бахъæцæм ма... Кæд, чи зоны, ацы хатт исты æрцæуид зæрдæ рухсгæнæг хъуыддæгтæй.

Æмæ – цыдис!

Стæй сындæггай-сындæггай, Рацарæзт цы схуындæуыд, уый фæстæмæ фефсæрста. Æмæ нæм нæ сæрибар дæр нæ кæддæры æбар, цагъайрагау цардæй фыддæр кæсын райдыдта, «æфсæйнаг къух» мысынмæ æрцыдыстæм.

Дæрдтыл ныхас сайынц ацы хабæрттæ, æмæ мæ, иуæй, æвдæлгæ нæ кæны сæ фæлхатынмæ михæй-михмæ, иннæмæй дын сæ уыр-нинаг бæлвырдæй куыд нымайон – цæй историк, цæй политолог ис мæнæй, хан нæ, фæлæ Ханджерийæ...

Ныр мæ сагъæссаг бынтон æндæр цыдæр фæкодта, дисы мæ мæнæ ахæм цардыуаг, цардвæтк бафтыдта: иуахæмы дын фæком-коммæ дæн мæнæй фондз-фынддæс азы хистæр зилгæйæгты, ме 'мхъæуккагты – фæлтæрма. Ома 1925 азæй 1935 азы онг гуырдты хъысмæтмæ. Æртæ – фондзæй дзы кæд акастысты 70 азы сæрты, æндæр иннæтæ – хæст дæр сæ хæстон лæгты цахъхъæнтæй не 'рай-йæфта, афтæмæй цардхъуагæй мæнæ цалæй аивгъуыдтой, мæнæ! Ноджы размæцыд лæппулæгтæ, ахуыргæндтæ, бæрнон бынæтты кусджытæ – æппæтæй дæр мæ зæрдыл кæцæй æрлæудзысты...

**Райдайæн 2022 азы фыццагæм номыры.*

Рухсы фæбадæнт:

Абиаты Ахмæт... Уæздантуг, техникон ахуырад æм. Иунæг хæдзарæй цардысты Зилгæйы.

Азиаты Арсен... Ахуыргонд-математик, университеты ахуыргæнæг.

Алыккаты Мурат... Афицер. Æппæты разæй сæ цыма уый фæзиан.

Алыккаты Жорик... Бæрнон бынаты куыста Саратовы, иу фыдаз Ирыс- тонæн дыууæ вагоны дзаг сæрвыста рудзынджы æвгтæ.

Æхсараты Таймураз... Дæлбулкъон.

Бæтæгаты Батрадз... Зындгонд аразæг, Ленины орденæй хорзæхджынгонд.

Беруаты Барис... Профессор-географ.

Борыхъуаты Елæмырзæ... Хъуыстгонд дохтыр, ахуыргонд.

Гагосты Левæ... Пилот.

Гагосты Алик... Хъæууон хæдзарады бæрнон кусæг.

Дауыраты Чермен... Сызгъæрин къухты хицау.

Джигаты Эльбрус... Аразæг, сæрмагонд куыстуаты разамонæг.

Джимиты Хайырбег... Журналист, фыссæг.

Дзарасаты Саукуызд... Хъæбысæйхæцæг, Ромы Олимпиаг хъæзтыты фесгуыхæг.

Дзарасаты Жорæ... Ахуыргонд, Ленинграды бæрнон бынаты кусæг.

Дзарасаты Барис (Бобæ)... Пилот, партион æмæ 'хсæнадон кусæг.

Дзæрæхохты Ахполат... Колхозы сæрдар.

Дзиуаты Хазби... Æфсæнвæндаджы инженер.

Дзиуаты Хъазыбег... Цæгат Ирыстоны сæйраг архитектор.

Дзиуаты Мæхæмæт... Балалайкæйæ цæгъдгæйæ зарджытæ мысæг.

Мелыкаты Хадзыбатыр... Ахуыргонд-математик, университеты ахуыр-гæнæг.

Пысхацъаты Дзæрæхмæт... Колхозы сæрдар.

Тебуаты Интер... Совхозы директор.

Хæблиаты Сафар... Журналист, фыссæг.

Хъулаты Ростик... Ахуыргонд-математик. Хъæууонхæдзарадон институты ахуыргæнæг.

Æнæмæнгæй ма дзы кæйдæрты ферох кодтаин, æмæ мын бахатыр кæнæнт, рухсаг уæнт уыдон дæр. Чи ма баззад уыцы фæлтæрæй

цэргэйд, уйдон (Беккуызарты Мэйирбег, Хэдзарэгаты Мэйирбег, Джимиты Ахсар, Карсанаты Афэхь, Азиаты Батырбег...) акэсэнт 100 азы сэрты, фэлэ ма мын иу хорз лэдэ тыххэй зэрдэрисгэйд анал зэггэ нэй – Борыхуаты Хасанбедэ (Дауы) тыххэй...

Табу йын кодтой раст аналхээн хэубэстэйд дэр, уэд та нын уй ку ахэцэ уайд сэдэ азмэ, зэггэ: кэд ма йэ хуыд дыууэ азэй чысыл фылдэр уырдамты, фэлэ та уй дэр ацы элгыстаджы рыны-ковиды амэттаг бацис. Рухс дээнэт – йэ бынат куыствэллад, уырнэг, эгдаудэттэг лэгэн!..

Хорз ма цы у, уй дэр эххэст зэггон: чи мын ницы бавэйи туг-стэгэй, уыдонл дэр мэ мэстытэй дэнгэл зэрдэ кэй риссы эмэ ма цыфэндый дэр мэ кьух фыссынтэм кэй тасы – мэхичэй уэлдай ма кэйдэрты цинэн, стэй, чи зоны, эмэ кэйдэрты хыгагэн дэр: цард абоны хулеттэ нэу.

ЗЫЛЫН-МЫЛЫН СУАРИ

Сентябры дэр ма сэрдэгон тэвд бон уыд. Эртэйд та уындэ хэзыдыстэм – мэ фыдыфсымэры лэппу Жорик (Таймураз), нэ цардхэрэфырт Элик (Елмэрза) эмэ эз. Хэрзэмгэрттэ: Жорик мэ уыд 12 бонэ кэстэр, Элик та – 15. Эмэ-иу дзырдтой, цэмэй мэн хэццулы бын дарой уал эмэ уал бонэ, эмэ уэд бынтон фемцаххэнтэ уыдыстэм.

О, хэзыдыстэм. Эмэ дын нэ Кцойты Индрис бакьорд кодта эмэ нэ йэ разэй айста скьоламэ – чысыл дэлдэр йеддэмэ нэ уыд. Раст уэд райдыдтой 1-эм класмэ исын сабиты...

Мэ дыууэ 'мбалы дзы цалдэр бонэ уыдысты ахуырдаутэ, стэй нал куымдтой, сэххормаг вэййэм эмэ нын ницы ницы фэдэтты, зэггэ. Эз дзы нэффэстиат дэн, цымыдисаг мэм каст мэ ног уавэр, ноджы ма нэ ахуыргэнэг – Рубайты Хадизэт – раст мадыадгэнэг фэлмэн уыди, стэй рэсугьд чызг.

Мэхид Замираты та мэнмэ не 'вдэлд: быдыры куыстэй-иу фыдвэлладэй 'рбацыд. Бон-изэрмэ-иу уыдтэн мэ фыдымад Гуымыдэйи эвджид, уй та-иу энхэлдта, эмэ лэппутимэ стыр сихэрттэм уындэ хэзын, зэггэ. Уалындэ нын Хадизэт бафэдзэхста тетрэдтэн эхца 'рхэссин.

Дис кæнынц мадæй, фыдымадæй, ай цавæр тетрæдты кой кæны, исты нын скъоладзау куынæ у, уæд. Æмæ сын уæд басастæн, скъолайы кæй вæййын ныр дыууæ майы бæрц, ууыл. Хорз, фæлæ, дам нæм нæй иу хуынкъ суари дæр ныр – мæнæ хуыцаубоны Беслæны базары бæдултæ ауæй кæндзыстæм, кæд нæ ауадзой уырдаæм рады хъæугæстæ, уæд æмæ дын ратдзыстæм иу-дыууæ театрады фаг...

Уа сын бар ацæуынæн хъæуæй, ма сын уа, мæн та тæккæ райсом хъæуы æхца, æндæр цы 'фсон скæндзынæн ахуыргæнæгæн, зæгъгæ, тъизын райдыдтон. Ныр нæ фынджы уæлхъус бады нæ сияхс, мæ фыдыхо Чабæханы лæг æмæ арахъхъ нуазы хæндыджы цыхт æмæ къуыдырфых æйчытимæ. Æвæццæгæн, мæ тъизынай куы схъуырмæ, уæд йæ дзыппæ нывнæлдта æмæ мæм – æз пецы фарсмæ зæхбыныл тъæпæн бадтæн – æрхуы æхца æрбаппæрста, куыдзæн къæбæр куыд æппарай, афтæ. Разынд зылын-мылын суари. Бæрæг уыд, уымæй размæты дзы-иу лæппутæ селатæй цæвынай æхцайæ кæй хъазыдысты, уый.

Иу театрад дзы цыдаид, дыууæ – нæ йæ зонын уал æмæ уал азы фæстæ, фæлæ мын уæддæр фехсызгон...

Уалынджы – æртыккаг къласы уыдаин, æви цыппæрæмты, – тетрад балхæнынмæ дæр нал ссардтаис. Суанг ма-иу чернилæ дæр бæрæзейы мыггæгтæй скодтам, алы хъылма гæххæтты гæбæзтыл фыссынæн.

Уæд дын мын нæхионтæй чидæр ахæм зонд куы бацамонид, Одессæмæ, дам, Гуымыдæйы хо Хæмсиаты афицер лæппумæ ныффысс, æмæ дын кæд уый уым самал кæнид тетрæдтæ æмæ дын сæрвитид. Бакоммæ кастæн. Цас рæстæг рауад, Хуыцау йæ бæлвырд зонæг, фæлæ дын мæм Одессæйæ Зилгæмæ хуын ссыд: дыууæ бæзджын тетрады! Фыссыс ма – нал!

Ау, уанцон нæу, мæ дæргъвæтингонд царды исты цины уылæнты куыд хъуамæ нæ бахаудаин, æрмæст дзы цыма уыцы бæрæгбоны цины æмсæр бынтон стæмхатт уыд...

Æмæ цы уæздæтты уæздандæр лæг уыд тетрадтæ мын сæрвитæг Сæлбиты хорз Къост (Константин), уый та! Бирæ азты фæкуыста астауккаг скъолайы ахуыргæнæгæй, хостæ кодта кæрдæджытæй дæр, нæуæдз азы кадджын-радджынай батыдта. Дзæнæты рухсы фæбадæд!..

Саби баравдауынаан бирәтә нә хъауы, стәй йә бафхæрынаан дәр – цæргæ-цæрәнбонтæм алцыдәр бахъуыды кæны.

Бæрзæндтæ рæсугъд лæг уыд нә сыхаг Дауыраты Валодя. Нæхимæ, Ирыстоны нә куыста æмæ нә цард, фæлæ-иу йæ мад Нафиаты бабæрæг кæнынмæ арæх фæзынд. Йæхи ма фыд Мустæйы (Хадзы-Муссæйы) æрдхорд хуыдта. Амбæлди-иу мыл – æнæмæнг ма-иу худгæбылæй бафарста:

– Цæй, куыд у – ахуыр хорз кæныс скъолайы? Æмæ йед та... Хъулæй æхцайыл фæхъазут?

– Бынтон хорз нә ахуыр кæнын, фæлæ фæстæзæдтæй дәр нә дæн. Хъулæй та куыд нә хъазæм, стәй уилынтæй æмæ къулмæ цæвынæй... Нывналдта-иу йæ пинджачы дзыппæ æмæ мын-иу ма армытæппæн æрхуы æмæ 'взист æхцатæй айдзаг кодта. Кæм ма-иу уыд æнæхъæн хъауы лæппутæй дәр мæнæй бонджындәр!..

Ды дәр кæм дæ, Валодя, уырдыгæй сызгъæрин талатæ суадз!.. Ды та...

Нал æй амонын йæ номæй, фæлæ... Къорд цыдәр æнаккаг, стәй фыдфыдуаг митæ дзы ис радзурæн йе 'рыгон бонтæй дәр, фæлæ 'рмæст иу ахæм цау... Уæды дуджы-иу мах, сыхы æнахъом лæппутæ, хус рæстæджыты, уарынтæ-иу куынæ уыд, уæд дзыргъа-мыргъа, уарынгуыссæтæ кодтам. Цы лыстæг æхцатæ нын-иу авæрдтой, дон ныл басæххæттыты фæстæ зæронд устытæ, уыдон та уый æмбырд кодта. Уынгыл-иу хадзари-хадзар зылд куы фæстæм, уæд нә-иу Чонкыры куырдадзы сисы рæбын рæнхъæй ралæууын кодта æмæ нын-иу алкæй армы дәр фæйнæ æрхуы æхцайы фæцафта. О, хистær æфсымæртæ кæмæн уыд æмæ кæмæй тарст, уыдонмæ-иу æвзист дæс-фынддæс капеччы, науæд абазы дәр æрхаудта...

Лæууын æз дәр, фыдæй сидзær лæппу, дарын æм ма арм. Уый фæгуыбыр æмæ мын дзы нытту ласта! Бирæ азтæ рауад уæдæй нырмæ, фæлæ ма ныр дәр ма армы дзыхъхъ ссудзы, срæхойы ма зæрдæ...

Уый иу заман Астæуккаг Азимæ афтыд, цыдær буфетгæстæ-йедтæй дзы фæцард, стәй бынтон гæвзыккæй схæццæ. Нывыл салам ын радтон, уый дәр ма никуы бафæндыд, цыдær æнæбары ныхæстæ-иу акодтон йемæ.

Кæйдәр фæсдуар æгады мардæй амард...

ДЫУУÆ ДУРЫНЫ

Дыккаг къласы ахуырдаутæ уыдаиккой æви æртыккаг, фæлæ дын дзы иу лæппуйы ног чызг-ахуыргæнæг сыстын кодта æмæ йæ фæрсы, уы- рыссагау та, дам, мад куыд хуыйны...

– Деда, – загъта лæппу.

– Дурень ты, дурень! – фæкодта йын ахуыргæнæг. – Афтæ фыдыфыды хуындæуы.

Лæппуйы æмбæлттæн дын уый авæрай: дурень цы амонь, уымæн мур дæр ницыма зыдтой, фæлæ лæппуйыл уайсахат сæ зонгæ ирон дзырд фæсномыгæн аныхæстой цæрæнбонтæм ныхæстæй – «Ду-рын». Замманай рифмæ ноджы: дурень – дурын...

Ныр уый та уæд раст дзуапп радта æвæлтæрд ахуыргæнæгæн: хæрзæрæджыты дæр ма сыгъдæг гуырндзаг лæппу уыд, фæлæ Ирыстони, йе 'мгæрттимæ хъазгæйæ, фæлвх иронæй агæпп ласта.

Гъемæ æцæг дурень-дурыны фидиссаг ном уымæ бæргæ нæ хаудта. Фæлæ тынг рагæй хъулаæттæ-хæрæмттæгæнæг у нæ дзæбæх дуне – латинагтæ йæ дыууæ мин азæй раздæр фæфиппайдтой: «Уыцы иу хъуыддаджы тыххæй чидæр карз æфхæрд баййафы, æндæр кæйдæр та хæрзиуджыты бын фæкæнынц!»

ХÆЛÆГ

Зруггом Ирыстони кæмттæн сæ алаæматтаг рæсугъддæр кæмттæй у. Кæддæрты дзы Гусалтæ дæр цардысты нымад мыггагæй: æнхъæлдæн, æмæ æрмæстдæр уыдонмæ уыд егъау дыууæуæлад-зыгон хæдзар. Айдагъ йæ хæлддзæгтæ дæр дзурæг сты йæ хъал бонты диссаджы уынд-бакастыл.

О, æмæ æрвылаз дæр – гæнæн æмæ амалæй – бафтæм уырдам Сызгъæрин Мады-Майрæмы бæрæгбон. Æгъдауимæ хонæг нæ вæййы не 'рвад Мæйырбег (абон æнæфæразгæ у æмæ Хуыцауы уазæг уæд!) Найфат та нын дзы скодта нæ иннæ 'фсымæр, тар-скæйаг Æхсар. .

Гъемæ та ацы аз августы 28 бон цалдæр Гусалонæй бацыдыстæм. Адæм дæр дзы фаг бирæ уыд – алы рæтты хицæнмæ-хицæнтæй бадынц, бæркадджын фынгты уæлхъус кувынц, табутæ кæнынц.

Бон дәр уыцы райдзаст бон у, хәхтән дәр сә хуыз бәрәгбонарәзт, цәст сәм кәсынәй не 'фсәды, зәрдә нә дзаг кәны сә цинәй.

Нә найфаты тәккә цур баййәфтам цатыргонд, йә фарсмә хәд-тулгә «Нива», фәлә дзы адәймаг зынаг нәй, әрмәст «Нива»-йы бынәй рауад цалдәр тыппыр кәбылайы, сә фәдыл раләст сә мад дәр, әмә дын рабадтысты фәрсәй-фәрстәм: кәсынц ән-хәәлмә, кәд сәм цы 'рхаудзән нә фынгәй, уымә. Фәхайджын сә-иу кодтам әд дзидза стджытәй, уәдә нә...

О, амәйразмә-иу ләг батәхуды кодта, кәрдагджын хизәнтә уынгәйә, фосдарәнтән агургә әмә әнәаргә бынәттә дзәгъ-әләй куы нал сәфиккой, зәгъгә. Ныр дзы рәгътыл цалдәр рәтты фысвосы дзугтә 'хсызгонәй суыдтам. Әмә фенхәәлдтам, уәдә цатыр дәр әмә «Нива» дәр, әд кәбылатә куыз дәр фыййәутты уыдзысты, зәгъгә.

Фәкуывтам, фәминас кодтам, бадәм, ныхәстә кәнәм, фәл-гәсәм хәстәджыты, дәрды – иу хох иннәмәй хохдәр, аивдәр, зәдбадәндәр...

Ком фәдыуәрдәм, фәсәджил, хәхты арфы ныгъуылынц – цәугәдәттә кәцәйты кәлынц цытиты дәлфәдтәй, уырдамыт. Кәмдәр дзы Зруджы цадгонд дәр ис, туристә йәм бафтынц, фистәгәй цәугәйә, фәлә мах гәнәнтә, ахәм фистәг бәлцәттә уәм, уый нал амонынц, нә кьорд кәстәрәй фәстәмә...

Уалынджы дын нә уәлхъус әрбаләууыдысты дыууә ләп-пуләджы әд кәсагахсджыты хордзентә әмә сәрмагонд әнгуыр-тә, сә дарәс дәр сәрмагонд дарәс – цы сә кәахыдарәс, цы сә уәләйы. О, цатыр дәр – уыдоны, машина дәр – афтә. Бонхорз загътой, әмбәлгә дзуапп сын раттам, әгъдауыл кәрәдзийән кәрәдзи бацамыдтам – әмә сә дыууә дәр ахуыргәндтә разын-дысты, кәсаг ахсын, цуан кәнын – уый та сә уарзон фәлладуагъд. Әмә, дам, суанг Астрәхәны быдырты дәр вәййәм, Волгәйы кәабәзты фәахсәм кәсаг, цуан дәр дзы фәкәнәм.

Ныр та уыдысты комы рәбын, әрцахстой дзы балертә, ардәм, Зругмә та дысон изәр әрбацыдысты, сә цатыры бахсәвиуат кодтой, стәй сәумәйыл фәраст сты комы сәрмә... Сә иу чысыл кәстәр-хуыз уыд, әмә дын уый, уыцы ныхәстә кәнәйә, машинайы кәәбицәй портативон пец райста, хордзенәй стыр тебәйы дзаг

кæсæгтæ систа, скусын кодта пец æмæ кæсæгтæ сурвых акодта...

Кæд цыфæнды хæрдджын уыд лæг, уæддæр иу хæрзад уыдысты уыдон, иу хæрзад! Уæлдайдæр уымæн, æмæ нæ тынг æрфыгæй, худгæбылæй кæй хынцтой сæ бæркадæй...

Иу æхсызгон сæм уыд кæсын, хъусын, сæ кæрæдзиимæ куыд фидыд ныхас кодтой, куыд тынг бæрæг дардта сæ ирон фарн, æппæт уыдæттæм, æмæ сæм бар-æнæбары бахæлæг кодтон, бабæллыдтæн, семæ хæлар ма у, семæ ма æфт цуаны дæр æмæ кæсагахсынты дæр, зæгъгæ. Зæрондæй сын раст цумайы лæдзæг дæр басгуых!..

О, Хуыцау, макуы бахауæд ацы дыууæ гуырден се 'хсæн къæм, мацы сæ фæзулдзæст, фæзулдзых кæнæд!

Ахæм хицæн адæймæгтæй кæй вæййынц нымаинаг, кады аккаг адæм мæнæ ахæмты фæрцы, уымæн – цæвитонтæ...

ЕРЫС

Кæд æмæ йæ кæд фехъуыстон – Хуыцау йæ зонæг. Фидистæй ерыс, ноджы арæхстджынæй.

Цæвиттон, трамвайы чызг-сылгоймаг æмæ лæппулæг ныхмæбадт фесты. Иу заман нæлгоймаг йæ ком айвæзта йе 'фсæрты гæнæнтæм гæсгæ, йæ дзых йæ армæй нæ ахгæнгæйæ.

Сылгоймаг ын фæкодта:

– Уанцон нæу, ныхъуырыс мæ!

Лæппулæг æм фæцарæхст:

– Æз æнæзæгъинаджы фыд нæ хæрын!

Чызг-сылгоймаг дзы хæсджынæй нæ баззад:

– Ай-гъайдæр: хæрæг кæрдæгхор кæй у, уый та чи нæ зоны!

Сæ дыууæ дæр уал æмæ уал азы мæ цæстытыл тынг фыдуындтæй уайынц. Стæй...

Стæй æнæнхъæлæджы мæ зæрдыл æрбалæууы: кæддæрты æз дæр, мæхæдæг дæр мæхи уыдонæй КУЛЬТУРОНДÆРÆЙ нæ дардтон. Æмæ ссудзын æфсæрмæй...

Культура нæ цыма æрмæстдæр чъырай уæлæнгæйтты рацагъта: лыстæнты артыл дæр ныттæпп кæнæм æмæ цæстыфæныкбуылдмæ не 'фсарм нæ къæхты бын ассæндæм. Уымæн, æмæ...

Уымæн, æмæ нæ рохуаты аззайы цардвæлтæрд фыдæлы зонд:

– Хорз лэгмæ маст нæ хæццæ кæны (Йе та – æфхæрд).

Æрмæст та нæм фыдæлы иннæ базырджын ныхас дæр æвæсти-
атæй æрбатахы:

– Барон-барон – лæджы фырт; æгæр барон – куыдзы фырт.

Лæг джихæй дыууæ зонды астæу лæууы. Цас быдыртæ ма ис,
цымæ, æмæ ма цал æфцæгыл ахизын хъæудзæн АДÆЙМАДЖЫ,
цæмæй Николай Дыккæгæмау дзурын макæйуал хъæуа:

– Прости им, Господи: они не ведают, что творят...

Ис, дам, народ, фæлæ, дам, нæй наци.

Æмæ цы зын уызæн мæлын ахæм хъуыдымæ, зæгъгæ, махæй дæр,
ирæттæй дæр, кæй ваййы иродтæ, ноджы ма афтæ стæмхатт дæр нæ.

Стæй иннæ сагъæс дæр: ау, æппындæр ницы ахъаз сты аивад
æмæ культура?

ДЗЫРДАДЗАГЪД

Иу – хицаугонд, иннæ – йæ дæлбаргонд. Æмæ-иу хицаугондмæ
куы бацыд æмæ-иу куы аныхæстæ кодтой иумæйаг хæстыл, стæй-
иу куы рацыд уый уатæй, уæд та-иу хицаугонд йæ уаты рудзынг
байтыгъта: йæ дæлбаргонды хъылмайы тæф, дам, ацæуа.

Уæд цыдæр æгъдауæй хабар уый хъустыл æрцыд. Æмæ йын
куыд хъуамæ ма фæхъыг уыдаид: йæ зæрдыл æрлæууыд рагон
ныв, зæгъгæ, дыууæ лæгæй иу иннæмæ дзуры, ма, дам мæ æрцæв
дæ ехсæй, æлдар, нæ дын æй ныббардзынæн – æз дæр ирон лæджы
фырт дæн. Æмæ уыцы таурæгъæй ныфсгондæй нæ дæлбаргонд
дæр лæгау лæгæй бацыд хицаугондмæ æмæ – нæдæр салам, нæдæр
привет, афтæмæй йыл йæ сæнары лауыз бацафта:

– Æз мæ къæхтæ, ды дæхи цал хатты æхсыс, уымæй арæхдæр ныхсын!

– Уырны мæ! Уымæн æмæ æз мæхи æртæ азы æрмæстдæр иунæг
хатт фехсын! – фæцарæхст æм хицаугонд.

МЫРЗАХЪ ÆМÆ ИННÆТÆ

Кæд ма мын зæрдæ ис, уæд ма ахæм ном – Мырзахъ – хаста
Кучиты лæппу. Уартæ уæды рæстæджы дунейы егъаудæр нау «Ти-
таникы» цыд уый дæр Амырыкмæ, фæлæ нæ фæдæлдон мингай

бэлццэттау, аирвэзт. Йæ хабæрттæ мын дзырдта Кучиты Эльбрус – тынг цымыдисаг сты (чи бавдæла, уый сæ бакæсдзæн мæ чиныг «Лæджы уаргъ»-ы).

О, фæлæ Гусалты Мырзахъ та йæ царды фылдæр хай арвыста Астæуккаг Азийы. Куыд лæг уыд, цы лæг уыд, уыдæттæ æрыхъусаггагæй зыдтон. Уыдис, дам æм æрмæстдæр 4 къласы ахуырад, ома фæцис советон स्कôлайы райдиан кълæстæ. Фæлæ, дам, æрдзон æгъдауæй та ахæм сæрæнгуыр дæмæ хъуыддаджы лæг рахаста, æмæ иузаман стыр куыстуаты – æнæхъæн тресты – хицауæй дæр къорд азы куыста.

Стæй уалынджы ахæм закъон рацыдис, æмæ, уæлдæр स्कôла чи нæ фæцис, уыдоны бæрзонд бынæттæй исын байдыдтой. Æмæ Мырзахъæй дæр йæ бæрзонд кълæтджын фенæхай кодтой, йæ бынат ын бацахста дипломджын. Æрмæст нæй, нæ арæхст разамынд дæттынмæ адæмæн, куыстуат зауатмæ цæуын байдыдта. Гъемæ уæд æрхатыдысты Мырзахъмæ, раздæх, цы бынаты фидауц уыдтæ, уырдаæм, зæгъгæ...

Бон цыд æмæ, цы 'рхаста, уый кæмæндæр æцæгдæр фарн æрхаста, кæмæндæр та... Байсæфт, бабын, базгъæлæнтæ егъау советон импери. Астæуккаг Ази дæр кæй астæуккаг цæджындз уыд, уый ма чи равзæрстаид, ноджы дзы куы иу ран, куы иннæ ран адæм кæрæдзимæ карды ком æмæ топпы дзыхæй сдзырдтой. Гæнæн нал уыд дзыллæгонд ирæттæн дæр: сæ фыдæлты уæзæг бацагуырджытæ...

Мырзахъ йæ кълæбæргæнæг æмæ йæ иунæг фыртимæ 'рцард, йæ хо цы хъæуы цард æмæ йæ кæдæм хуыдта, уым. Хæдзар дзы балхæдта.

Фæлæ Ирыстон дæр æнхъызт, сæргой фæцис, хицаудзинад дзы фыццагау фидарæй бæрæг нал уыд: бæстæ рувас æмæ бирæгъ æлдæрттæй байдзаг. Ацы хъæуы дæр цыдæр æнамонд гуырджытæ, хæрзæфсымæртæ, уырсиуæг кодтой.

Мырзахъы фыртмæ уыд дæрдджынгомау хæдтулгæ «мерседес». Æфсымæрты иу фыдгонд хъуыддагæн бахъуыдысты дыууæйæ дæр – машинæ дæр æмæ лæппу дæр. Нал сæмбæлд лæппу æгас хæдзарыл: амардæуыд æй, хуыздæр æвдисæн – мард æвдисæн, зæгъгæ... Йе 'фснайæн бон Мырзахъы кæртмæ æхцатæй дзаг дзæкъул басхуыстой, кæй амæттаг бацис йæ иунæг бындар, уыдон ахæм

ныхæстимæ: уæ машинаæ дæр æмæ йæ тæрæг дæр, дам, фылдæры аргъ нæ уыдысты...

Уыцы фыдвæнд-фыдгæнд, уырсиуæггæнæг джауыртæ афтæ æнхъæлын райдыдтой, æмæ сæ тæсæй ирон лæг ирон нал у, йæ ныфс ничи бахæсдзæн сæ размæ 'рлæууын, сæ ныхасыл сын дыууæ зæгъын, уæлдайдæр та сын ныхкъуыр д раттын. Нæ цин кæны зæрдæ, цы 'рцыд, уыдæттыл, фæлæ... Кæйдæрты зæрдæхудт ма райстой, кæйдæрты хъыджы ма бацыдысты, кæмæйдæртæй ма суанг тугхæсджын дæр фесты сæ фыр налатæй æмæ...

Кæрæдзи-иу мыггагдзагъд, мыггагыскъуыд куы фæкодтой ирон адæм, тугисгæйæ, уыцы æлгъыстаг дуг нæ фæцæйрох кодта, фæлæ та, кæд фыццагау карзæй нæ, уæддæр фездæхт. Æмæ уыцы фыд нæуæдзæм азты цасæй фæцагътой сæ кæрæдзи нæ разæгъды фæсивæд, цасæй! Ничиуал зыдта иронæн ироны хатыр иронæй. Æллах, æмæ абон та... Кæцыдæр пæлицæйæгты къухтæй... Ирыстонты цытæ 'рцыд, уыдон дæр зæрдæрысты фæг сты, фæлæ мæнæ куыд фыссынц «Новая газета»-йы ацы аз 10 декабры:

«Под пытками он сознался не только в изнасиловании и убийстве девушки, но и еще в четырех убийствах, которые полицейские принудили Михеева взять на себя. (Иубон, «слест» та йыл куы кодтой, уæд йæхи рудзынгæй расхуыста...).

С переломом позвоночника его отправили в больницу, но трое суток не подпускали к нему врачей. На четвертый все же сделали операцию (оказалось, поздно), и в тот же день нашлась девушка, которая загуляла и затаилась, боясь гнева родителей».

Нæ, афтæ куы кусиккой пæлицæ 'мхуызонæй, уæд уый ковидæй фыддæр куы уайд, фæлæ дзы ахæмтæ дæр кæй æмбæлы, уымæй зæрдæ ныккæрзы, æнæфендау та бадис кæны: ау, адæмы мыггаг хæдзайраг не сты, скъолайы дæр æмæ сæ æфсады рæнхъыты дæр, адæмы 'хсæн дæр иу хорз лæг никуы ницæуыл ахуыр кодта, нæ кæсынц нæдæр газетæ, телевизормæ, нæ сæм хъары музыкæ, поэзи, сæ адæмы хъæр, нæй сын æгъдау, æфсарм, Хуыцау уæд та ма?!

... Мæ иннæ 'рвæд – Иран. Куыста «маршруткæйыл». Адæмы ласгæйæ 'рбахæццæ Универмагмæ. Кæсы, æмæ уынджы иннæ фарс æнæхъæн дзыллæ стыгуыр сау «мерседесы» алыварс. Йæ лæппу Зауыры машинаæ йæм фæкаст. Æрлæууыд рæсæны, хатыр

ракуырда йæ пассажиртæй, стæ-ма, циу, цы хабар уа, уымæ æз дæр бакæсон, зæгъгæ.

Бацыд адæмы 'хсæнты, бакаст мидаммæ æмæ...

Цы фидар дæ уæддæр, адæймаг, цы домбай!.. Кæйдæр ныхæстæ хъусынхъом ма уыд: «Лæугæ кодта... Бацыд æм иу лæппу, бахста йæ дамбацайæ цалдæр хатты æмæ, цыма лæг нæ мардта, баз цыма æхста, нæмыг дзы ахиздзæн-нæ ахиздзæн, уыйау æй фæлвардта, – стæй падæггай раздæхт, сындæггай бацыд, иуварс цы «Волгæ» уыд, уымæ, бабадт дзы æмæ афардæг...»

Зауыры æфснайæн бон марддзыгой адæмæй чидæртæ хъус-хъус дзырдтой: «Æхца дзы дардтой æмæ йæ... цæмæй йын сæ хæс ма фидой, уый тыххæй...»

Дардтой – о. Дыууиссæдзæм бон иу лæппулæг иуварс ахуыдта Ираны æмæ йæм цыдæр гæххæттæ радта: «Викалина»-йы йын дуканийы бынаты фаг зæххы хай ис, Зауыраей цас дары, уымæй фылдæры аргъ, æмæ, дам, ныр дæу у, Иран...

Уый ницуал бандæвта, факъуырмагонд, сауæвзалы йын кодта йæ маст йæ зæрдæ æмæ... Зæрондæй йæ къух йæхимæ систа. Сæ иунæджы мадыл-иу цы бон баизæр, цы 'хсæв сбон, уый та...

... Мæ иннæ тугхæстæг, нæ цардхæрæфырт Азæ. Дзантиаты чындз. Дохтыры куыстгæнæг. Йæ рад уыд Елхоты рынчындоны æхсæвы баззайын.

Уалынджы фæдисон дзæнгæрæг: паддзахы фæндагыл дыууæ уæзласæн машинæйы сæхи ныхæй-ныхмæ скъуырджой! Тагъд æххуысгæнджытæ æвæстиатæй уым балæууыдысты. Азæйæн цы базонын хъуыд йæ лæппуйы машинæ! Бакаст ма уæддæр кæбинæмæ æмæ... æмæ...

Иу ацæргæ сылгоймаг æндæр уавæры дзыназгæ куыд дзырдта, уый мæ нæ рох кæны:

– Æ, цы дын загъдæуа, сылгоймаг, цы, кæд æмæ ды судзины, кæнæ та хæсгарды 'фсæйнагæй конд дæ! Дон дæ фæласа, арт дæ басудза!..

... Мæ фыдыфыд Солтаны хо Хадзыгуа. Бæрзæндтæ рæсугъд сылгоймаг. Цорæты Никъаламæ смой кодта, Хъахъхъæдурмæ. Куыд, цы, уый нал зонын, фæлæ Никъала репресситы амæттаг бацис, сæ иунæг хъæбул Борик ма дзидзидай саби уыдис, афтæ.

Сидзæрæй дæр уыцы худæнбылæй хъомыл кодта, арæх нæм-иу Зилгæмæ йæ зæронд вилисапедыл схæццæ, фынддæс азмæ йæ мады сæрты акаст.

Скъола фæцис, æфсады æртæ азы фæцис, сыздæхт. Уæдмæ Никъалайы среабилитаци кодтой. Уыцы заман та райгонд уылæнау ирæттæ Астæуккаг Азимæ ивылын райдыдтой. Мад æмæ фырт дæр цыдæр ныфсæй аивгъуыдтой уырдаем...

1989 азы сæм горæт Орджоникидзебадмæ ныфтыдтæн æз дæр: Боричы чызг Мæдинæ чындзы цыд. Уыртаты хæрæфырт...

Сæ хæдзар – дыууæуæладзыгон, кæрты – бассейн, кæд майы мæй йеддæмæ нæма уыд, уæддæр кæсын, æмæ сæ кæрты цы цалдæр бал бæласы уыд, уыдоны дыргъ сау-сауид æрттивы, ноджы уыцы ставд. Хъæстæ дæр дзы куыд нæ фæуыдаин æмæ – сойджын, хæрзад...

Цæрæг хæдзар цы хуындæуыд советон дуджы дæр, уый уыдысты. О, Хадзыгуайæ иу æмбисонд базыдтон – цæмæдæр гæсгæ йæ загъта: «Æн- хъæлцауы бæх фæллад нæ зоны».

Мæ лæвæрттæ-хуынтæм мын куы 'ркаст, уæд та дын мын афтæ: – Агъа, æхсад лæвар дæр æрхастай – къабайаг...

Уый та ма дзы, зæгъын, цавæр «æхсад» лæвар у, дзыхъхъын-нæуæг хъуымац куы у, уæд!

– Сапоны джипп ма фембæлы хъуымацимæ, сапоны: искæд бон æй æхсын бахъæудзæн.

Уалынджы Советон Цæдис иу цæдис дæр нал уыд, йæ мид-бынаты ныккалд. Таджикистаны та ма мидхæст дæр пиллон арт суагъта – ирæттæ сæ сæртæ 'фснайыны охыл – куы ма йæ загътон – сæ фыдæлты уæзæгмæ лигъдæттæй агæпп ластой. Борик дæр æд бинонтæ сæфтыд æмæ-иу куы кæмæ ацард, куы кæмæ, стæй фæстагмæ æрбынатон йæ райгуырæн хъæуы. Хадзыгуа æцагæлон зæххы баззад мыггагмæ – советон дунейы фæфæлдæхты размæ, йæ амонд уыд, æмæ ахицæн.

Борик гаффуттæй аздад: налдæр – йæ уæладзгуытæ хæдзар, нæдæр, цы 'хца бафснайдта банчы, уыдон. Æмæ йын сабыргай-сабыргай йæ зæрдæ маст сфыхта: раздæр йæхæдæг ацыд æнусон æнцойадмæ, йæ тæккæ цардбаргæйæ ма уыд, афтæмæй; чысыл фæстæдæр та – Уыртафон. Сæ цот цы баисты, уый та мын сбæлвырд кæнын нæ бантыст – цардагур, дам, фæпырх сты алырдæмты...

Æмæ, иу артæй уæрст кæимæ стæм, уыдоны кæрт та... уыцы уæрæхзылд кæрт, цыппар фырты кæм уыд Солтаны фыдыфсымæры фырт Хадзырæтæн, уыцы дзаг кæрт та... Кæй æлгъыст æмæ йыл цæмæн æрцыд, дзæгъæлæй куыд баззайа, зæгъгæ?!

... Уæлæ цы хæлархуыз хорз хур кæсы, уæлæ абон – Ног азы къæсæрыл, мæнæ ацы рæнхъытæ кæд фыстон, уæд: 24 январы 2021 азы.

Æмæ де уазæг нæ зæххон цард, Иунæг Кадджын, Æмбал кæмæн нæй æмæ ‘мсæр æмбал кæмæн нæ фæтчы, уыцы Хуыцау! Абон нын æппæтæй табуйагдæр у, цæмæй нæ Тарæрфыг Рыны Бардуаг йæхи бæрзæндты айса, æмæ йын амæй фæстæмæ йæ чъылдымæн куыд кувæм, уыцы хорзæх, Хуыцау.

Ай æнæуи дæр нæ цард нæхи азарæй – налат адæймаджы азарæй – тыхст æмæ уырыд куы ваййы, уæд...

Уыдзæн ма

ЗАЗХÆССÆН

Радзырд

Сæрд йæ тæмæны бацыди. Кæрдæг фæсуарынтæ уæлæмæ бырста. Уыдис фæссихор. Раманаты Алихан йæ астаздзыд æфсымæримæ сцæйцыди бæхуæрдонай быдыры куыстæй.

Бæх фæллад къахдæфтæ кодта над фæндагыл. Алиханæн йæ бинонтæ бирæ уыдысты: дыууæ хойы – иу цыппæрдæсаздыд, иннæ – æхсæрдæсаздыд, дыууæ æфсымæры – дæс æмæ астаздзыдтæ, зæронд мад, йæ ус дыууæ чысыл сабиимæ. Кæй дзы акодтаид йемæ быдыры куыстмæ: мад – урс дадалитимæ кæнæ йæ усы дзидзидай сывæллонимæ?

Алиханæн йæ фыды раз ус нæма уыди, фæлæ фыд куы амард, уæд мад йæ хæлæртты лæгъстæгæнæг радгай æрвыста йæ фыртмæ, ус куыд ракура, афтæ – нæ йын куымдта: нырма мын, загъта-иу, раджы у, стæй бинонтæй дæр куыстхъом ничи у, æмæ, ус куы 'рхæссон, уæд уый дæр уæззау куысты бафтауон хъуамæ цард феныны бæсты? Æмæ ма нæ фæнды».

Мад та барвыста: «Цыфæнды куы фæуа, уæддæр уый дæр йæхи фаг кусдзæн».

Алихан æвæндæй сразы æмæ æрхаста ус – сывæллон чызг, разынд рæвдз сылгоймаг, йæхи тыдта быдыры куыстмæ, Алихан та-иу æй уадзгæ нæ кодта. Бинонтæ зæрондæй, чысылæй цардысты кæрæдзийæ тынг разыйæ. Ноджыдæр ма сыл бафтыд дыууæ сывæллоны æртæ азмæ.

Уал азы рацыд Алиханы сæрмагонд цардыл. Йæ фыды хуызæн – сабыр кусаг, цыма йын царды нывы уæззау цард фыст уыди, уыйау йе 'рфыг дæр нæ фезмæлын кодта, бирæ бинонты æфсондз æркодта йæ бæрзæйыл.

Нæ ауæрста йæхиуыл – куыста, бинонтæ дæр хæдзары бирæ зилæнтæ кодтой.

Ныр мæнæ сцæйцыди куыстæй йæ гыццыл æфсымæр Ладеимæ.

Ладейæн дысонизæр Алихан радта дзырд:

– Райсом дæ раджы сыхал кæндзынæн æмæ дæ акæндзынæн бæх хъахъхъæнæг.

Ладе йæхи фыр цинæй Алиханыл баппæрста.

– Ёцæг ма акæндзынæ, Алихан? – бафарста, йе ’фсымæрма æнæууæнк цæстæнгасæй кæсгæйæ.

– Кæд дæ асайдтон? Райсом мемæ цæуыс быдырма.

Уæд Ладе йæ къахфындзтæ хæдзары астæу æрсагъта, къухтæ стылдта. Хотæ йын сæмдзæгъд кодтой, иннæ бинонтæ дæр хъæлдзæгæй худтысты.

Райсомæй раджы, Алихан бæх куы ифтыгъта, уæд гыццыл Ладе, цыма цъил уыди, уыйау къæхты бын тыхсти æххуысæфсон:

– Мæнæ дын хамут, Алихан, – дзырдта Ладе æмæ хамут йæ фæдыл æрбацæйласта.

– Нырма чысыл дæ хамутæн, – загъта йын Алихан.

– Ладе, ма хур, гъа, мæнæ хæринаг, – радзырдта мад хæдзары дуарæй. – Уæрдоны сæ авæр.

– Бирæ нæ хъæуы хæринаг, гыцци, сихорыл ам уыдзыстæм. Уыйбæрц бирæ мын нæй кусинаг абон, – загъта Алихан æмæ араст куыстмæ.

Ныр быдырæй куысты фæстæ сæ хъæуы комкоммæ схæццæ сты. Бирæ сæ нал хъуыди сæхимæ. Ёрыдоны доны фалæ сæ хъæуы хæдзæртты сæртæ бæлæсты æхсæнтай зындысты. Фæлæ ма уæддæр сæ бæх, уæзбын къахдзæфтæ кæнгæйæ, цъæх кæрдæгмæ лæбурд-тытæ кодта Хъæдгæроны зæххыл.

Алихан йæ фæлладæй æррæдзæ-мæдзæ кодта – бæхы рохтæ феуæгъд сты къухтæй æмæ бæх фыццаг ныллæууыди, стæй фæндагæй кæрдæгмæ баздæхти æмæ йæ зыд рæдывдтытæ райдыдта.

– Алихан, уæ Алихан, – дзырдта Ладе æфсымæрма, йæ дыс ын райвазгæйæ, – кæс-ма, бæх фæндагæй аздæхти.

Алихан ракаст бæхмæ æмæ йын йæ гæрзыл рахæцыд.

– Алихан, уадз æй! Ма йæ здах, ахæра ахæм сойджын кæрдæг, кæннот ын нæхимæ ницы ис æхсæвæрæн.

Алихан æргæпп кодта уæрдонæй.

– Ей, Ладе, ма гыццыл хур, ма тыхс бæхы æхсæвæрыл, æз ын ныртæккæ ахсæвы фаг ракарддзынæн.

Æмæ райста уæрдонæй цæвæг, баздæхт кæрдæгмæ, систа бæрзонд йæ тыхджын къабæзтæ, йæ сау цæстытæ кæрдæджы цъæхмæ

ферттывтой, былтыл бурбын гыццыл рихиты бын худын змæлыд. Цæвæг басыффытт кодта сойджын кæрдæджы бындзæфхæдтыл. Æвæрдта кæрдæг йæ цъæхснаг нард халтæ Алиханы къæхты бынмæ рæнхытæй.

«Гъ-гъ æ! Гъ-гъ æ!» – цыди Алиханы риуæй иухуызон улафты.

Йæ зæрдæ кæрдæджы уындæй ныррухс, йæ хъуыдытæ уый алфамбылайæ æддæдæр нæ ахызтысты, куы фехъуыста кæйдæр хъæлæс, уæд:

– Гъ-ей уартæ лæг, цы ми кæныс искай зæххыл?

Алихан фестæлфыд, цыма фынайæ фехъал, уый хуызæн, йæ сæр уæлæмæ феппæрста æмæ ауыдта иу æнæзонгæ лæджы – уый тагъдгомау æрбацæйцыди, топп йæ рахиз къухы хæсгæйæ.

Алихан йæ цæвæгыл æрæнцой кодта, æркаст кæрдæджы рæнхытæм æмæ сæ банымадта: «иу, дыууæ, æртæ... фондз æгъгъæд уыдзæн бæхæн æхсæвæрæн, сæумæцъæхæй та быдыры хиздзæн» – ахъуыды кодта йæхинымæр.

– Æз кæмæ дзурын, цы ми кæныс мæ зæххыл?

Цæстытæ – туджы зылд, рустæ – дымст, фындзы базыртæ пæрпæр кодтой, дæндæгты хъыс-хъыс цыд.

Алихан йæ риуы дзаг ныуулафтыд рухс цæстæнгасæй, æдас цæстæй бакаст лæгмæ. Уый уыди Алиханæй бирæ хистæр.

Алихан ахъуыды кодта: цы мын кæндзæн уыцы кæрдæджы хæлтты тыххæй, æмæ загъта:

– Хорз лæг, цæмæй зонын, дæ зæхх у, уый? Фæндаджы былтыл кæмæндæриддæр ис кæрдæг ракалдыны бар, æмæ дзы æз дæр иучысыл мæ бæхæн ракарстон.

Ладейы гыццыл зæрдæйы къæртт бауазал, абаста бæхы рох уæрдоны сæрхæдыл, йæхæдæг йе 'фсымæры фарсмæ æрлæууыди.

– Уый иучысыл хоныс, уæрдоны дзаг куы ныккарстай!

– Тæвд ма кæн, дæ хорзæхæй! Дæ зæхх фæуæд... Æмæ дын, мийаг, дæ зæхх исынмæ куы нæ 'рбацыдтæн... Мæ фæндаг ауылты у, æмæ мæ фæндагыл нæхимæ цæуын, – загъта Алихан.

– Дзургæ ма кæны уæддæр? Банцай, кæннод дын мæнæ нæмыг дæ хъæлæсы ауадздынаен! – Фæхъæр кодта æнæзонгæ лæг. – Ай у паддзахы законмæ гæсгæ ме 'лхæд зæхх æмæ йыл уæлдай кæрдæг нæй. Бафид мын йæ аргъ!

Алиханы зæрдæ фæкъæпп ласта. Мæстджын хъæлæсæй загъта:

– Цавæр гæппытæ кæныс дæ кæрдæджы мурты тыххæй? Йæ фароны фистимæ дæу фæуæд! – æмæ бакъахдзæф кодта йæ уæрдонмæ.

– Нæ!.. Хуыцауыстæн, ацы хъуыддаг дæуæн афтæмæй нæ базайдзæн! – рафыхти зæххы хицау, Алиханы уæрдонмæ цæугæ куы ауыдта, уæд. Топпы тыл йе уæхскмæ фæцарæзта æмæ йын йæ бырынкъæй суагъта судзгæ уæззау нæмыг Алиханы риуыл...

Ладе фыццаг æдзынагæй касти загъдгæнджыты цæсгæмттæм, стæй, æнæзонгæ лæг топп Алиханмæ куы фæцарæзта, уæд йæхи баппæрста Алиханы размæ, йæ гыццыл буарæй йæ бамбæрзынмæ хъавыди, йæ зæлланг цъæхахстæй быдыртæ ныййазæлыдысты топпы æхстимæ иумæ. Фæлæ нæмыг иннæрдæм ахызт Алиханы зæрдæйы æмæ, бадзой-дзой кæнгæйæ, лæг, бæлас хъæддзауы фæрæтæй куыд афæлдæхы, афтæ афæлдæхт. Алиханымæ Ладе дæр ахаудта.

Лæгмар уыциу зылд фæкодта æмæ фæцæуæг.

Ладе кæугæйæ, цъæхахстгæнгæйæ ратул-батул кодта Алиханы риуыл:

– Алихан, Алихан!.. У-уæ, Алихан! Кæм... кæм дæ ныццавтой? Алиханы дзыхæй ныхас нæ хаудта.

Ладе йæ дысы æлгътæй йæ цæссыгтæ ныссæрфта, фестад, акаст йæ алыварс – змæлæг нæ уыди. Бауади бæхмæ æмæ йын йæ бæттæнтæ алырдыгæй суæгъд кодта, рæтæнæгъдтæй йæ ракодта, фæлæ хамут æфцæгыл баззад.

Бакодта бæхы хæстæгдæр уæрдонмæ æмæ йын уырдыгæй йæ бæрзæймæ бахызт. Бæрцы йæ дыууæ гыццыл къухы æнгуылдзтæ батъыста æмæ йыл ныххæцыд. Бæх асæпп-сæпп кодта æмæ, уайтагъд доны былмæ куы бахæццæ, уæд ныллæууыди.

– Тæрсгæ кæныс, Боркæ? Ма тæрс, тагъд кæн!

Бæх бацыд Æрыдоны доны æмæ малмæ æвиппайды ныххауд.

Дон скалд бæхы бæрзæймæ æмæ Ладейы астæумæ. Фæйлыдтой доны уылæнтæ бæхы æмæ Ладейы иувæрсты. Бæх йæ сæр уæлæмæ ивæзта. Ладе бацъæх, цæстытæ ныздзагъыр сты, доны пырхæнтæ йæ цæсгомыл дæлæмæ згъорынц.

Мæлæт æм йæ къухтæ тындзы. Бæх хъæбысæй хæцагау кæны...

Бæх фæстаг тыхджын риуыгъдæй ратыдта йæхи арфæй æмæ иу гæппæй фæуæлбыл – кæркмисындзæджы пыхсыты смидæг.

Сæ дыууæйы дæр нæ уырныдта, æгас ма сты, уый. Бæхы буар дарийау æрттывтæ. Ладе та, карк куы ныххуылыдз вæййы, уый хуызæн уыд. Бæх йæхи сцагъта. Ладейы зæрдыл æрбалæууыд йæ хъуыддаг æмæ сдзырдта:

– Цæй, тагъд, цæй, тагъд... уæртæ нæ хъæуы уынгтæ, – дзырдта Ладе бæхæн, цыма йæ ‘мбары, уый хуызæн, æмæ йын йæ фæрстæ хоста æнæцухæй йæ бæгъæввад къæхтæй. Бæх азгъордта.

Мæнæ сæ хæдзар, мæнæ кæрт.

– Цы-цдзи-и!

Мад ауыдта лæппуйы бæхы рагъыл донластæй. Зæрдæ бауазал. Къæхтæ нал хæссынц – уайы кæртмæ.

– Цы... мæ хæдзар, цы-ы ’рцыд? Кæм... Кæм уыдтæ? Мæ хæдзар... мæ хæдзар фехæлд!

Йæ уæрджытæ ныххоста... Хотæ разгъордтой кæртмæ, æристой лæппуйы бæхæй. Хотæ æмæ Алиханы ус кæуынц, лæппуйы фæрсынц алырдыгæй, уый дæр кæуы æмæ дзырд дзæбæх нал хауы дзыхæй:

– Алиха-а-ан, а-а...

– Цы, цы-ы?

– Кæйдæр лæг...

Сыхæгтæ æрбамбырд сты.

– Фæлæуут-ма, ма йæ тæрсын кæнут, радзур, мæ къона, радзур – загъта иу сыхæгтæй, – дон ма йын авæрут.

Дон ын йæ дзыхыл сдæрдтой.

Лæппу сдзырдта:

– Уæртæ доны фæлæ иу... лæг... Фехста Алиханы!..

– Мæ хæдзарыл, мæ хæдзарыл, мæ арт бауазал ис! – нырдиаг кодта мад æмæ та райдыдта йæ уæрджытæ хойын. Кæрт цъæхахст сси, æрмæст Алиханы ус, йæ кæстæр сывæллон йæ хъæбысы, афтæмæй лыстæг зыр-зырæй рызти, сусæг цæстысыгтæ згъалгæйæ. Уалын-мæ сыхаг лæгтæ аифтыгътой бæх уæрдоны æмæ æрбадзырдтой:

– Ладейы нын немæ рауадзут æмæ йæ бацамона, цæмæй йæм тагъддæр бахæццæ уæм. – Авæрдтой Ладейы уæрдоны æмæ уайтагъд сыхы лæгтæ Алиханы уæлхъус балæууыдысты, багæппытæ йæм кодтой, фæлæ никæйуал æххуыс хъуыд Алиханы – ныууазал ис.

* * *

Дзинджыхъæу йæхи апырх кодта лæгъз быдыры хæхты тæккæ дæлфæдтæм.

Хæхтæ сæхи бæрзонд систой суанг арвмæ, урс хæмпус мигъ-тæм, ранæй-ран та митæй æмбæрзт сты. Дæлдæр та айнæг хæхтæ сауæй æрттывтой, ноджыдæр дæлдæр хъæд, æрдæгмæ – бæгънæг, æрдæгмæ – гыццыл сыфтæртæ, бæзджынаёй æрбадт хохы зæххыл.

Комæй та тагъдгомау, цыма ауæзт ратыдта, уыйау дон, сæр-бихъуырайтæ кæнгæйæ, былтыл, къæдзæхы къултыл йæхи хойгæ, згъордта размæ, хъæуæй иувæрсты, дуртæй цæндтæ аразгæ.

Уыдысты уалдзæджы фыццаг бонтæ, æмæ хъæуы адæм сыз-мæлыдысты, цыма зымæгæн йæ кой дæр нал уыдаид, уый хуызæн. Сылгоймæгтæ сыгъдæг кодтой сæ хæдзæрттæ: æхсадтой, чыыраёй цагътой, рудзгуытæ уарæх гом кодтой æмæ-иу уалдзæджы тæф бабырста уатмæ быдыры, бæлæсты къуыбæртты тæфимæ. Æрмæст Раманаты хæдзары ничи уыдта уалдзæджы æрцыд, ничи цæттæ кодта йæхи уалдзæджы куыстытæм.

Сæумæцъæхæй дзы абон зазхæссæны бон дыууæ сыхаг усы – хистæрæн Леци, кæстæрæн Сефыдæ – цæттæтæ кодтой хæринагтæ изæрмæ.

Уæззау, донæй æфсæст мигъ æрбадт хъæуыл, æмæ, цыма донæй дзаг мигæнæн рафæлдæхт, уыйау дзы уалдзæджы къæвда расæх-сæх кодта.

Дзинджыхъæуы цæрджытæ цыфыл дæр æмæ къæвдайыл дæр дис нæ кодтой – арæх сæ уыдтой. Иугæйттæй-иу разындысты сылгоймæгтæ се стурты фæдыл уынгмæ.

Уынджы, хæдзæрттæм хæстæгдæр, цыма йæ фыдызнаг тард-та, уыйау иу ус, йæ сæрыл голлаг дыдагъæй, йæ цъупп уæлæмæ, афтæмæй, йæ фæдджитæ арфгомау тъыстæй йæ роны, бæгъæввадæй, йæ дыууæ къухы фæйнаæ бедрайы, хæдзар-хæдзар кодта.

Адæмæн сæ фылдæр нæма рабадтысты сæ хуыссæнтæй, афтæмæй ус бабызты фæзмæгау узгæ цыдæй, йæ дыууæ къухы æрцæйтон-гæйæ бедраты уæзæй, балæууыди Раманаты хæдзары.

Усы цыф къæхтæй ма ранæй-рæтты сырх буар зынди.

Дон къабайæ цъыкк-цъыкк кодта, æрмæст ма риу баззади хусæй.

Сабыргай, уæззау æвæрд æркодта æмбæрзт бедратæ хæдзары зæхбыныл æмæ сæ фегом лафта – урс-урсид æхсыр сæ змæлд, сæ

былтæй ракалын æввонг, йæхæдæг голлаг йæ сæрæй фелвæста æмæ зырзыргæнгæ æрбадт къонайы арты фарсмæ.

– Ох, – загъта ус, – уый амард, фæлæ мах та ма нæхи цæуыл тыхстæй марæм... æгъ-гъа... марадз... – æмæ та ныллæмæрста йæ фæдджитæ, – цы æдылы стæм! Ахсæвыстæн, æндæр ма исты куыст куы зониккам хæдзары мийæ фæстæмæ, уæд ацы æдылы хъуыддæгтæ нæ кæниккам. Ацы зазхæссæн, цыма чындзытæй хъазт у, уый хуызæн иуырдыгæй, иннæрдыгæй – удхæрæн. Æгъ-гъа... Уый дын нæ цард, æрбакæс-ма мæм, мæ буарыл алырдыгæй мæ дзаумæттæ нындæгъдысты! Гъеныр куы ’рхуыссон æмæ куы ныммæлон, уæд та иннæрдыгæй æрдиаг – мæ сывæллæттæ сидзæрæй ниугæйæ баззайдзысты.

Иннæ ус хæдзары къуымы фæуагъта йæ архайд æмæ тагъдгомау авæрдта донласт усы раз тас, дон æмæ загъта:

– Ахс, Сефыдæ, мæ хæдзар, ахс дæ къæхтæ, сырх-сырхид дын куы ныйисты!.. Хæстæгдæр бабад артмæ. Стæй, Сефыдæ, уыцы ныхæстæ, ныххуылыдз дæ, æмæ уымæн суагътай.

– Афтæ æнхæлыс, – дарддæр ныхæстæ кодта Сефыдæ асгомау усæн – Лезийæн, – уалдзæг у, зæгъгæ, æмæ хъарм у? Ма банхъæлай! Цыф фадхъулæй бæрзонддæр у, æмæ йæ узал зæрдæйыл æмбæлы. Куы фæрынчын уон, уæд диссагæй ницы ис уым, фæлæ афтæ æцæг ма банхæл, æмæ мæ мæстыйы фæдыл дзурын. Куыд æнхæл дæ, мæ сæры уыйбæрц зонд нæй, æмæ ма бамбарон ацы æдылы хъуыддæгтæ? Æнæуый сæ чи нæ зоны, фæлæ нæхи ныхъхъус кодтам, иу дæр – нæ фыдæлты æгъдæуттæ, иннæ дæр – нæ фыдæлты æгъдæуттæ, цыма нæ фыдæлтæ кæд уæлдзармæй къабатæ дардтой, уæд мах дæр – афтæ, кæннод нæ фыдæлтæм нæ уыдысты: кард, хæсгард, фæрæт æмæ сæ ныр мах дæр аппарæм, нæ?

– Ныууадз, дæ рын бахæрон, Сефыдæ, хорз ус бæргæ дæ, хорз бæргæ бакусыс, фæлæ сыл уый фæстæ бырон бакалыс.

– Кæнын! Мæ бон нæу, иннæрдæм куы кæнон, уый – уæд мыл уе ’ппæт дæр рыны хуызæн сыстдзыстут. Гъей, Лези, бирæтæ ма зæгъынц афтæтæ æмæ бæргæ æмбарынц, фæлæ йæ фыццаг райдайæн æмæ аппарын у зын.

– Ныртæккæ ацы ран, Сефыдæ, ацы ныхæстæн бынат нæй – зианджын куы фехъуса, мыййаг!

– Зианджыны ницæмæй æфхæрын. Хæлуарæг йæ тыны куыд стыхса, мах дæр нæ иуæй-иу æгъдæутты афтæ стыхстыстæм – ницы амал сын арæм аппарынæн. Саутæ скæн, алы хатт уæлмæрдтæм цу, хистытæ кæн, уымæй арахъхъ, æнтыд, ссад змæнт, уый æдде сывæллæттæ ар, хæдзары ми кæн, быдырмæ дæр ма ферох кæн ацæуын, дæ лæгæн кæстæриуæг кæн, æппæт бинонтæн дæр афтæ æмæ цу! Чи сæ банымайдзæн!

– Сефыдæ, ма-ма дзур! Æнцондæр нын нæ уыздæн дæ ныхæстæй. Дæ къабатæ фæхус кæнынц æви нæма?

– Мæ къабаты мæт мæ нæй, Лези, уæддæр сæфт æмæ сæфт! Дзурын мæ уæддæр уадз, кæд æмæ мæ маст уæд та уымæй фехæ-лид. Уыцы æгъдæуттæ чи æрхъуыды кодта, уый, æвæццæгæн, йæ царды æнцойыл зылд. Тых æм уыди, æвæццæгæн, йæ бонæй уа! Нæ лæгтæ æфтуан хъæдыл сбадтысты æмæ уырдыгæй фæлгæсынц.

– У-уы-у-до-он дын куынæ уаиккой, уæд дæ фенин! Хъæдмæ чи цæуы, уæззау куыстытæ чи кæны? Нæ дарæг уыдон куы сты, уы-ы-дон! – загъта Лези.

– Ахсæвыстæн, хъæдмæ дæр фæцæудзынæн, – хъæбатырæй дзырдта Сефыдæ. – Лези, æнæ дзургæ кæм ис? Æркæс мæнæ ацы хæдзармæ, фыдбылызы сахаты æрбайсæфт сæ лæг, йæ фæдыл ын, цы сæм уыди, уыдон адæмæн бахæрын кодтой. Ма-ма скæн хист, уайтагъд дæм исчи бадзурдзæн: «Дæ мæрдтæ сыдæй куы мæлынц, уæд адæмы `хсæн куыд уæндыс дзурын», фæлæ дæ муртæ адæмæн куы бахæрын кæнай æмæ дæ цардæгас бинонтæ сыдæй куы мæлой æмæ рынчынтæ куы кæной, уæд уый ницы кæны!

– Кæуылты хъуыдытæ кæныс, дæ хорзæхæй, дæ сæр нæ фæриссы?

– Хъуыдытæ ницы кæнын, фæлæ, мæ цæстытæ цы уынынц, уый дзурын. Цыма, Лези, дæхæдæг нæ уыныс – хæдзар ныкъкъуыувитт кодтой, уый?! Мæнæ ма сæ фæстаг фыс абон-райсом аргæвддзысты, стæй-иу мæ фæдыл рауайæнт, уæвгæ, цы загъдæуа, ныр дæр сæ сыхæгтæм хуырхгур цæуын байдыдтой. Сæ хъуг сын ныргæвстой хистæн, иу зæгъæг нæ фæци: «Хъуг хæдзардарæг куы у, цæмæн æй æргæвдут?» Исты ма сæм баззад? Уый дын хъуг афтæ, кæрчыты ныццагътой, род нал ныууагътой гъæйдæ-гъа! Хæдзар куы зæгъын – къуыувитт. Хызын бафтауын æмæ мæгуыргур цæуын йеддæмæ сын ницыуал баззад! Чи сын æрхæсдзæн? Æнахъом сабитæ æмæ ма дзы зæронд ус ис.

– Тæхуды, Сефыдæ, ныууадз-ма! Уæддæр не ‘гъдау, нæ кæнон куынæ ныууадздыстæм, уæд ма цы дзæгъæл дзурам! Фæлтау ацу æмæ æрзил сыхаг устытыл æмæ изæры рагацау æрцауой. Куыд дæм кæсы, Сефыдæ?

– Мæнмæ ничи кæсы, фæлæ дын ахæм сæх-сæхы иу къахдзæф дæр никæдæм акæндзынæн, уый уал дын зæгъын, Лези.

– Мæ хæдзар мын фехæлдтай, гъеуæд!

Бон изæрырдæм фæци, æмæ ныр къордæй устытæ архайдтой Раманаты хæдзары: иутæ хæринагтæ кодтой, иннæтæ та зазхæс-сæны тырысатæ æмæ æндæртæ.

Алиханы мад йæхи ныттымбыл кодта уаты къуымы, тырысатæ кæм кодтой, уым, йæ армы тæппæнтæй йæ бур лыстæг æнцъылд цæстысыгæй æхсад уадултыл ныххæцыди.

* * *

Сывæллæттæ къордгæйттæй ракалдысты сæ хæдзæрттæй æмæ уынджы сарты кæрæдзимæ хъæр кодтой:

– Абæ, абон зазхæссæн у-у-у, – дзырдта гыццыл Фузæ сæ сыхæг-ты æхсæзæздзыд лæппумæ.

– Уæ-æ, къафеттытæ уидздыстæм, – радта йын дзуапп Абæ.

– Æз лæдзæг сцæттæ кодтон, – хъæр кодта астаздзыд Дзыма, æмæ алырдыгæй иннæты ныхæстæ дæр тахтысты.

– Æмæ ауылты куынæ цауой, уæд та?

– Æз та мæнæ дадайы лæдзæг рахастон.

– Æнгузтæ хорз сты – уидздынæн сæ-æ.

– Æз та кæрдотæ.

– Мæ разы ма уидз!

– Уидздынæн!

– Æз дын дæ дзыкку ныттондзынæн.

– Æз та дын дæ худ доны баппардзынæн.

– Æз та дын... æз та дын...

Уалынмæ сæ размæ æрбахæццæ цыппæрдæсæздзыд лæппу æмæ сын, сæ ныхæстæм байхъусгæйæ, загъта:

– Ныхъхъус ут, дзидзидайтæ, уæ лæдзджитимæ, цыма мын сæххæс- дзыстут бæхджыны тырысамæ!

– Æз сæххæсдынæн, – загъта фондзæздзыд лæппу, – мæн баба куы савæры бæхыл...

– Ацу! – схъар кодта стыр ләппу, – дæ къухтæ нанайы роны бакæн æмæ бад! Стæй уæ дзыхтæ цы ныххæлиу кодтат, исты абон скъæф- дзысты æлæмтæ?

– Уæдæ?

– Райсом.

– Лайсом та кæд у? – бафарста Фузæ.

– Райсом та у райсом. Цу, нанайы фарсмæ схуысс æмæ, хур куы скæса, уæд дын райсом, – бамбарын ын кодта Фузæйæн стыр ләппу æмæ ацыди.

Уæд æппæт сывæллæттæн загъта Дзыма:

– Цом нæ сыхæгтæм æмæ сын сæ рудзынгæй сусæгæй бакæсæм, уым диссæгтæ фендзыстæм.

– Цæмæй йæ зоныс? – бафарста Абæ.

– Æз, иннæ аз куы уыд, уæд нанаимæ уыдтæн иу хæдзары æмæ фæдтон – стыр чындзытæ кæнынц, стæй дзы къафеттытæ, къаф... æнгуз... – æмæ йæ комыдæттæ аныхъуырдта.

– Гыццылты нæ уадзынц, – загъта Абæ.

– Æз куыдтон, æмæ мæ нана акодта. Уæдæ дзы кæд æцæг диссæгтæ нæй, уæд фендзыстæм.

Араст сты сывæллæттæ, сæ разæй Дзыма. Цæуынц кæрæдзи фæдыл къахвæндагыл чи лæдзæгимæ, чи йæ худ тилгæйæ, Фузæйæн та йæ рахиз къухы амонаен æнгуылдз йæ дзыхы баззад.

Æрхæццæ сты Раманаты хæдзары рудзгуытæм.

– Ермæст, – загъта Дзыма, – сусæгæй кæсут, ма дзурут, кæннод нæ фæтæрдзысты, æмæ нæ фендзыстæм, цас дзы ис къафеттæ, æнгузтæ æмæ алцытæ.

Бахъуызыдысты сæ къахфындзыл рудзгуытæм æмæ иутæ сæ иугай цæстытæ баныхæстой æвгтыл, иннæтæ та гом рудзынгæй сæ сæры æрдджытæ бадардтой. Ауыдтой иу уаты сæ сыхы устыты дунейы хæринагтæ стъолтыл аразгæ, се 'ппæты хистæр уынаффæгæнæг Леци дзырдта:

– Тагъд ут, мæ хуртæ, змæлут æмæ иннæ уаты дæр истæмæты фæкæсат.

Бакастысты иннæ уатмæ сывæллæттæ.

– Гъе, нæ загътон, диссæгтæ дзы ис, – загъта сабырæй Дзыма, стæй та къорд рæстæджы фæстæ сдзырдта:

– Ца-ас аенгузтæ... уәр-тæ?..

Лæдзджытыл тыхтой бызгъуыртæ æмæ сæ сбастой кæрæдзиуыл, адæймаджы гуыры хуызæг куыд уыдаид, афтæ, стæй йыл Алиханы цухъхъатæ скодтой, цæсгомы хуызæн урс хæцъылтæ батыхтой æмæ йыл худ æркодтой. Уый фæстæ йæ, æрдзæбæхтæгæнгæйæ, ‘рбадын кодтой уаты сæйраг бынаты бандоныл, дзургæйæ: «Æрбацыди нæм мæнæ, судзгæ бон ныл акæна, æмæ сау фæнык фестæм!»

Бандоныл æй дзæбæх фидар куы ‘рцарæзтой, уæд ын уый фæстæ æрæвæрдтой йæ дзаумæттæ иууылдæр йæ разы.

Иннæ устыты къорд дæр уæдмæ фесты конд æртæ æлæмы æмæ худ æхсæртæй, аенгузтæй, къафеттытæй, пряниктæй, кæрдотæй, фæткъуытæй. Худ ын æрæвæрдтой йæ разы, дзаумæттæ, æртæ æлæмы лæдзджытыл бафидар кодтой æмæ сæ æрцауыгътой къултыл. Уалынмæ хæстæджытæ дæр æрбахастой дыууæ æлæмы, уыдон дæр адджинагтимæ, æмæ уыдон дæр æрфидар кодтой къулыл.

Æризæр ис бынтон. Райдыдтой устытæ цæуын чыртæ-чыртæй Раманаты хæдзармæ æмæ-иу кæрты дуарæй куыддæр бахызтысты, афтæ-иу ногдæр устытæ сæ кæлмæрзæны къабæзтæ дæлæмæ æруагътой, зæрæдтæ та сæ-иу фæстæмæ фæсонтæм аппæрстой, стæй-иу се ‘ппæт дæр, сæ къабæзтæ фæйнардæм фæхæсгæйæ, аенгуылдзтæй кæнæ тымбыл къухæй рустæн, кæнæ ныхæн, кæнæ риуæн – къæрцц.

Уыцы сахат устытæм фæсте акæс сау къабаты, сау кæлмæрзæнты мидæг, сæ къухтæ фæйнардæм хæсгæйæ, рустæ хойгæйæ, уыдысты – раст стонг халæтты хуызæн мард бæхы рагъыл. Иууылдæр цыдысты уатмæ хæцъылтæй арæзт Алиханы размæ. Мад дæр лæууыди йæ фарсмæ, йæ риу тыдта кæуынай, алы æрбацауæг ус дæр-иу ын йе уæхскмæ æркъул кодта йæ ных æмæ-иу иуварс ацыд. Хотæ дзыккухæлдæй богътæ кодтой, сæ рустæм лæбурдтой сæ къухы ныхтæй. Алиханы ус, фæсфæд лæугæйæ, йæ цæстысыгнал фæрæзта бауromын. Уалынмæ æрбахæцца хъарæггæнæг ус бирæ устытимæ, æмæ уыдон дæр мадмæ æрбацыдысты кæрæдзи фæдыл, кæлмæрзæнты къабæзтæ дæлæмæ уагъдæй, рустæ хойгæ æмæ се ‘рдæг уыцы-иу сныхас гæнгæ бæзджын хъæлæсæй: «дæдæй», иннæтæ та йæ фæдыл тæнæгдæр хъæлæсæй «дæдæй» кæнгæ.

Уат байдзаг устытæй, хъарæггæнæг куы бахæцца мады размæ æмæ куы райдыдта йæ хъарæг, уæд. Фыццаг, йæ хъарæджы ныхæстæм гæсгæ,

цыма æцæг уыди Алихан æмæ æрбацыди, уыйау æм хæстæг байста йæхи æмæ йын, ныггуыбыр кæнгæйæ, ныхæстæ кодта, стæй слæууыди раст æмæ райдыдта йæ хъарæг бæрзонд хъæлæсæй: «О, о судзгæ бон дыл акæна, куыд бафæрæзтай дæ бинонты дзæгъæл ныуадзын, куыд?»

Егъæ, егъæ, зæгъгæ, адæм дæр уыцы ныхæсты фæстæ скуыдтой æмхъæлæсæй.

Хъарæггæнæг ус дарддæр йæ хъарæг кодта:

«Уæ, сау мæры дæлдæр ныххауай, цы стыр зæрдæйы хицау дæ, цы? Егъæ, егъæ. Уæ, акæут ыл, акæут, мæ хуртæ!»

Æмæ баздæхт адæммæ: «Йæ гыццыл сабитæ уынджы къæйыл дзæгъæлæй кæмæн аздадысты, егъæ, егъæ! Уæ фыдбон дыл акæна æмæ уырдыгæй макуыуал раздæхай, йæ хоты цæсгæмттæ сæ цæссыгæй чи фехсын кодта – егъæ, егъæ. Уæ, уæртæ зæрдæхæлд мад, фыдбонтæ дын куы скодта дæ уарзон фырт, егъæ, егъæ! Уæ, фыдбоны чызг æрбаон, уыцы фыдтæ чи æрбауыдта, – егъæ, егъæ!» Устытæ йæ алы «егъæ, егъæй»-йы фæдыл кодтой «егъæ, егъæй», иутæ судзгæ куыд кæнгæйæ Раманаты зианыл, иннæтæ, сæхи зиантæ æрхъуыды кæнгæйæ, уыди дзы ахæмтæ дæр, æмæ æппындæр чи нæ куыдта, фæлæ афтæ æфсоны «егъæ, егъæй» чи кодта.

Æмбисæхсæв фæци, фæлæ ма уæддæр ам куыдтой, сæ удтæ хордтой. Хорз куы бафæлладысты, уæд банцадысты æмæ сабырæй иугай ныхæстæ кæрæдзимæ æппарын райдыдтой. Куыды фæстæ устытæ сæхи ныхсадтой, æмæ хистæрты æрбадын кодтой хæрынмæ фынгы алыварс, кæстæр устытæ та уыдысты уырдыгыстæг, цалынмæ хистæртæ хордтой, хистæртæ куы сыстадысты хæрынай, уæд та æрбадтысты кæстæртæ.

Бахордтой дыууæ фæлтæры дæр. Ныххæлиу сты сæ хæдзæрттыл, баззади дзы уынаффæгæнæг Лези æмæ ма ноджыдæр дыууæ усы, кæцытæ æрбайхæлдтой хæцъылтæй лæджы, йæ уæлæ цы дзаумæттæ уыдысты, уыдон та батыхтой æмæ сæ нывæрдтой иннæ дзаумæттимæ.

Цалынмæ æфснайдтой уат, стъолтæ, тæбæгъгæ, уалынмæ сбонис, æмæ æрбахуыдтой Алиханы æмбæлтты æмæ хæлæртты.

Æмбæлттæ æрбацыдысты æнкъардæй, сæ сæртæ дæлæмæ уагъдæй, сæ худтæ – сæ къухты, сæ хуыздæр бæхты рохтыл хæцгæйæ. Бабастой бæхты кæрты, сæхæдæг бацыдысты устыты фæдыл уатмæ æмæ, æнæ сбæдгæйæ, райстой сæ къухты агуывзæтæ арахъхымæ æмæ сæ, «рухсаг у», зæгъгæ, анызтой.

Рацыдысты кэртмæ, сбадтысты сæ бæхтыл, æмæ сæм устытæ слæвæрдтой зазы тырысатæ, æлæмтæ æмæ худ.

Райстой барджытæ æлæмтæ сæ къухтæм, худ та æркодта барджытæй иу йæ сæрыл æмæ, зианджынты кэртæй рараст уæвгæйæ, сæ бæхты ауагътой уынгты дугъ.

Уынгтæ æмызмæлд систы: ракалдысты адæм – стырæй, чысылæй зазхæссæны æлæмтæ скъæфджыты размæ.

Сывæллæттæ – фынддæсаздыдтæ æмæ къаннæгдæртæ, сæ къухты даргъ хылтæ, лæдзджытæ, золочытæ, афтæмæй иу уынгæй иннæ уынгмæ æлæмты размæ згъордтой, цæмæй адджинагтæ æрцæгъдой, уый тыххæй. Иу уынды æлæмхæсджытæ сæ размæ куы 'рхæццæ сты, уæд сæм фæйнардыгæй уæлдæфы тахтысты лæдзджытæ. Абон дзы се 'хсæн ас лæг дæр фæци, уый сывæллæтты æмхуызон ныззыввытт кодта йæ лæдзæг æлæмтыл æмæ худ кæуыл уыди, уымæн йæ сæры туджы пырхытæ æркалдысты, йæ цæстытæ атартæ сты æмæ бæхæй ратылд. Бæх æй аскъæфта иудæвгар йæ фæдыл, стæй, куыддæр феуæгъд ис, афтæ уынды астау дæргъæй аздад. Уынды адæм æм базгъордтой, систой, бахастой йæ, кæй комкоммæ ахауд, уыдоны хæдзармæ. Уым ыл дæттæ калдтой, æрчыцыдта, фæлæ ницы дзырдта, лæууыди уæлгоммæ, иннæ барджытæ уæддæр дугъ кодтой уынгты сæ æлæмтимæ.

Фæстагмæ, æлæмтæй ма цыдæр мæгуыр муртæ куы баззад, уæд барджытæ бараст сты Алиханы уæлмæрды размæ, фæстаг къафеттытæ ратыдтой æмæ афтид хъæдтæ æрсагътой цырты раз.

– Рухсаг у! – загътой хæлæрттæ æмæ рацыдысты сæ хæдзæрттæм.

Ацы бон дæр та фæци.

Ныллæууыди зазхæссæнæй æртыккаг бон. Уыди райсом.

Æлхъывдытæй, дзæгъæл кастгæнгæ рацыд Раманаты Алиханы мад уатæй хæдзармæ – аходæн хъуыди кæнын, бакаст къæбицмæ æмæ никуы æмæ ницы – хаст-марзтæй лæууыди, суанг ма къонайы фæнык дæр нæ уыди.

Фæкомкоммæ дæлæмæ фæлдæхт арынгмæ, йæ зæрдæ дзырдта, кæд дзы исты, мыййаг, ис, схъил æй кодта æмæ дзы иучысыл дзаджджын къæбæр æндæрабоны хистæй разынд, фæстæмæ йæ нывæрдта уым Ладейæн. Уæдæ иннæ бинонтæн цы акæна? – хæдзары муртæ хистытыл куы фесты...

Ист у журнал «Мах дуг»-ы 1939 азы 2, 3 номыртæй

ХÆЛАРЗÆРДÆ, ЦЫРГЪЗОНД ДЗИБИС

Никуы дзы ничи фехъуыста гуымиры ныхас. Никуы никæй бафхæрдта æнæхъуаджы, йæ цыргъ зонд дæр, йæ иннæ дисаджы миниуджытау арæзт уыд искæмæн хорз ракæнынмæ. Канд кæстæртæн нæ – йæ «судзинтæ» кæмæнфæнды дæр уыдысты зонды хос.

Тынг хъуыдис адæмы, тынг æй уарзтой. Ныхасы, бадты фидауц, æмгæртты сæрыстырдзинад...

Цыбыр дзырдæй, алкæмæн дæр тæхудиаг чи у, адæм гъæйтт-мардзæ лæг кæй фæхонынц, сæ тæккæ карздæр сомытæ кæмæй фæкæнынц, ахæм амондджын гуырд уыдис хъæдгæройнаг Гагкайты Адылджерийы фырт Дзибис.

Æмбисонды цыргъзонд, хъазаг. Йæ худæджы хабæрттæ йын йæ фæлтæр æмæ уымæй чысыл кæстæртæ дæр зонынц. Фæрохæн æвгъау сты, йæ ном куыд æвгъау у фæрохæн, афтæ.

*Уыдтæ-иу ды хистæртæн хистæр æгъдауæй,
Кæстæртимæ алкæд — кæстæрыл нымад.
Дæ зæрдæйы хъарм нын лæвæрдтай рæдауæй,
Æмæ дын мах кодтам уæлдай фылдæр кад.
Цы фæци дæ дзырдарæхст уагæр зын сахат?
Дæ хъазæн ныхæстæ цы фесты æваст?
Мæлæтæн дзы загътаис цалдæр фыццаг хатт
Æмæ сыл дæс азы фæхудтаид раст.*

* * *

Дзибисы чи зыдта, уыдон къордæй амбырд сты, зæгъгæ, уæд сын йæ кой æнæ ракæнгæ нæй. Фыр худæгæй сæ цæссыг фæкæлы, афтæмæй иу иннæйы фæдыл райдайынц мысын.

– Уæллæгъи, ахæм цыргъзонд æмæ дзырдарæхст ма дзы уа! – зæгъдзæн сæ иу.

– Уыцы мæгуыр сауджыны уд дзы цытæ бавзæрста, æрмæст уый дæр æгæр диссаг, – æрбалæууыд кæйдæр зæрдыл. – Йæхæдæг

дæр æй бæлвырд нал хъуыды кодта, сауджынимæ кæрæдзи ныхмæ цæмæн фесты, уый.

Хъæдгæройнагтæй хъуыддаг чи зоны, уыдон афтæ дзурынц, сауджын, дам, уынгты ссæуы æмæ сывæллæтты къордимæ «Гаг-кайты иблисы» ауыдта, уæд фæлтау æртæ уынджы дарддæрты акодтаид йæ фæндаг, уæд та мыл исты цыргъ ныхас куы бауадза, зæгъгæ.

Фæлæ уæддæр, цымæ, кæд, цæй аххосæй фæкомкоммæ сты кæрæ-дзимæ? Чи зоны, Дзибис дины уроктæй дардмæ кæй лыгъд, уый фæхъыг сауджынаг. Чи зоны, æмæ дзы фыццаг маст бауагъта мæнæ ахæм хабар.

Бæрæгбæттæй кæцы уыдаид, æмæ-гъа. Ацæргæ адæм сæхи аргъуанмæ сарæзтой. Æдзух-иу куыд уыдис, афтæ та ацы хатт дæр чысыл лæппутæ æрæмбырд сты. Чи сисмæ сбырыд, чи бæласмæ, æмæ мидамæ кастысты. Сыбыртт никæцæй хъуысыд. Уалынмæ аргъуаны сæрæй дзæнгæрæг ныццагъта:

– Дзи-инг!..

– Агъа, сауджын «еблугъуæ» загъта, – нал фæурæдта йæхи Дзибис.

– Дзи-инг! – ныййазæлыд та дзæнгæрæг.

– Æппæты уæле Глаха, – «ратæлмац» кодта Дзибис дзæнгæрæджы «æвзаг».

– Дзи-инг!

– Уый дæле Дзегæ.

– Дзи-инг!

– Йæ фæстæ Агæс.

– Дзи-инг!

– Ныр та Налыхъо...

Афтæ дзæнгæрæджы алы цæфы фæстæ дæр Дзибис нымæдта хъæуы зæрæдты, чи сæ куыд хистæр æмæ нымæддæр уыд, уымæ гæсгæ. Уалынмæ дзæнгæрæг стырындз:

Дзинг-дзинг-дзинг... Цыма афтæ зæгъынмæ хъавыд, йæ ном сæрмагондæй ссарыны аккаг кæмæн уыд, уыдон фæмидæг сты, ныр иннæтæ куыдфæндыдæр цæуæнт. Раст æй афтæ бамбæрста Дзибис дæр, æмæ дзæнгæрæджы æмхъæр кодта:

– Хъæмпæй-зыгуымæй, хъæмпæй-зыгуымæй...

Ууыл рауади цалдæр азы. Ёрцæй та хæццæ кодта куадзæн. Хъæуы фæсивæд бауынаффæ кодтой: цæй, æмæ куадзæны бон хъазт саразæм.

Хъазт фæцис, адæм сæ «артисттыл» тынг бацин кодтой æмæ хъæлдзæгæй сæ хæдзæрттæм рахæлиу сты.

– Ёф-ф-ф, аллон-биллоны тæф цæуы, – фæлæууыд аргъуаны бакомкоммæ Дзибис. – Ме ‘рдхорд та йæ будсудзæн мæлæты тынг баифтыгъта, æвæццæгæн, æцæг аллон-биллоны тæф уый фындзыхуынчыты смидæг. Уæд та йæм бакæсиккам?..

Лæппутæ бахъуызыдысты, гом рудзынгæй кæсынц мидæмæ. Аргъуаны – дуне къардойнаг устытæ. Дæргъæй-дæргъмæ стъо-лыл – хъазтæ, гогызтæ, алыхуызон хæринæгтæ. Сауджын сыл аргъауы, будсудзæн тилы æмæ бæзджын хъæлæсæй зарæгау кæны:

– Аллилуя, аллилуя...

Дарддæр цы дзырдта, уый лæппутæ æмбаргæ дæр нæ кодтой, ахæм цыдæр здыхст уыд йæ ныхас. Иузаман сауджын диакъонмæ фæкомкоммæ æмæ та райдыдта:

– Аллилуя, аллилуя! Хæлиудзыхæй цы кæсыс, гормон, дæлæ уыцы нард хъаз фæмидæг кæ-æ-æн, цалынмæ дзурын, уæдмæ-æ-æ. Аллилуя-я-я-я-я!

Диакъон хъаз æд тæбæгъ ахаста æмæ уайтагъд фæстæмæ фæзылд. Сауджын та йын аргъаугæ-аргъауын бамбарын кодта, мацæуыл ауæрд, дæ зæрдæмæ цы цæуы, уый хæсгæ, зæгъгæ. Ёмæ уый дæр хаста.

Уалынмæ сауджын ахæм скалдта, æмæ ма цы бамбарын хъуыд, хъазахъхъаг устытæ ирон æвзаг кæй нæ зонынц, уымæ гæсгæ сауджын хынджылаг кæй кæны.

– Аллилуя, консуори, хъуымацы адли фондз суарийы. Аллилуя-я-я...

«А-гъа, уæдæ кæд афтæ у, уæд – хорз», – ахъуыды кодта Дзибис, æмæ йе ‘мбæлтты басхуыста, мæ фæдыл, зæгъгæ. Чысыл куы рауадысты, уæд сын бамбарын кодта: давæггаг радавын тæригъæд нæу, æмæ цалынмæ сауджын мæгуыр устыты сайы, уæдмæ йын йæ фынг фенæм...

Сауджын фæлладæй йæ уатмæ куы бацыд æмæ йæ цæстытæ

фынгыл куы ахаста, уæд исдугмæ æгомыгæй аздад, стæй фæ-
тъæлланг кодта:

– Нæ ус!

Ус æрбауад, фæлæ йæм лæг ницы дзуры, æрмæст ма ризгæ
къух фынджы 'рдæм хыилæй баззад.

– Уыцы фыдбылызы Дзибис та ма уæд, нæ лæг? – тæрсгæриз-
гæйæ сфæрæзта ус.

Лæгыл цыма исчи фыцгæ дон басæххæтт кодта, уыйау фес-
хьиудта æмæ кæртмæ разгъордта. Кæсы, æмæ дын уæлæ чидæр
цæхæрадоны 'рдæм фæлидзы. Сауджын йæ фæстæ. Фæлæ нæй
– «къæрных» агæпп кодта сисы сæрты. Гæпп бæргæ акодта,
фæлæ йæ нымæтхуд æрхаудта. Сауджын æй æрбахаста, рухсмæ
йæм æркаст, æмæ цыма раст йе 'нгуылдзты уызыны судзинтæ
бауадысты, уый æхст æй фæкодта:

– Пуй, налат, кæд мæ æмгъуыдæй раздæр мæрдтæм не 'рви-
тыс! – ныхъхъæрзыдта лæг.

Нымæтхудыл мидæгæй æндахæй фыст уыдис: «Дзибис».

Дыккаг бон сауджын нымæтхудимæ хъæусоветмæ балабурд-
та, афтæ æмæ, дам, афтæ, кæнæ æз хъæуæй сыстдзынæн, кæнæ
Гагкайты Адылджерийы фыртæн исты хос скæнут æмæ мæ мæ
мæгуырыл ныууадза. Æмæ, дам, цалдæр азы дæргъы Дзибис æмæ
сæ хъæуы сауджын кæрæдзи лæгæй-лæгмæ фыццаг хатт фæдтой...

* * *

– Æмæ, ома, йæхиуыл дæр ауæрста? – айста ныхас дыккаг.
– Худæгæй-иу нæ амардта, фæскомцæдисмæ куыд бацыд, уый
дзургæйæ.

Тынг раджы хистæртæн фæадджын Дзибис, æмæ йæ сæхимæ
æрбахæстæг кодтой. Уый та хæлæг кодта фæскомцæдисонтæм.
Æхсæв, бон нæ зыдтой, æдзух цыдæр æнæвдæлон уыдысты,
кæдæмдæр тагъд-тагъд тындзыдтой. Тæккæ стырдæр хæлæджы
хос та Дзибисæн уыдис сæ хæцæнгарз. Аивæй бæргæ 'мбарын
кодта, мæн дæр фæскомцæдисмæ фæнды, зæгъгæ, фæлæ йæ азтæ
не 'ййæфтой æмæ уал йæ архайд уыдис хъæусоветы алыхуызон
гæххæттытæ фыссын.

Уалынмæ йæм иубон фæскомцæдисонтæ æмбырдмæ фæзырдтой

æмæ йæ айстой сæ рæнхытæм. Уыцы бон ын радтой фондзæхстон топп дæр, фæлæ йæ семæ нæ ауагътой – хъæусоветы та цыдæр фыссинагтæ разынд. Тагъд-тагъд ахъулаеттæ кодта гæххæт-тытæ, топп йе ‘фцæджы æрцауыгъта æмæ уынджы йæхи дæлæмæ айста. Хъæугæрон иннæ уынгмæ баздæхт, хъæуысæр æртыккагыл дæлæмæ ‘рцыд. Ничи, сабитæй дарддæр. Цас фылдæр цæуы, уый-ас тынгдæр мæсты кæны, кæуынаæввонг свæййы: «Гъей-джиди, ныр дыл иу адæймаг ма сæмбæлæд, дæуæн дæр топп радтой, уый мачи фенæд! Ацæуæн нæй хæдзармæ: бонмæ дæр мыл ничи ‘мбæлдзæн?».

Цæуы уæртæ кæйдæр уынджы. Замманайы мæйрухс æхсæв скодта. Уалынмæ дын тæргæуадæй згъорæг бæхы къæхты хъæр ссыд. Фæкаст уыцырдæм æмæ фæтарст: фембæрста, хорз æмбæлæг кæй нæу. Лæппу кауы рæбынмæ багæпп ласта æмæ бæласы бын ныхъхъус, улæфын дæр нал уæндыд. Барæг дæр æй ауыдта, уæдæ мæ размæ чидæр бабадт æмæ мын хъауджыдæр нал у, зæгъгæ, бæх кауы ‘рдæм фæцарæзта, лæппуйы ныхыл дамбацайы дзых авæрдта...

Уый дзургæйæ-иу Дзибис бахудт æмæ афтæ:

– Мæ уæрджытæ, раст цыма ногбоны дедайы хыссæйæ уыдысты, уый дыдæгътæ ‘рбаисты. Лæг дæр мæ фембæрста, дамбаца хуым-пъыры ныппæрста, нытту кодта æмæ ма афтæ:

– Æ, дæуыл уыцы хъримаг чи сауыгъта, уый...

Иу ныхасæй, тынг цæхджынтæ йын скалдта.

* * *

– Хæхтæ, хæхтæ... – ныуулафыд æртыккаг. – Æвæццæгæн, фылдæр ницы уарзта. Никуы дзы ничи фехъуыста уый тыххæй ныхас, фæлæ сæм-иу куы нымдзаст, уæд æй ма бахъыгдар, уый-йеддæмæ сæ йæ цæст атонын нал куымдта. Уæдæ фæлладуадзæн бон æрхæццæ, зæгъгæ, уæд та-иу фæцырд:

– Цæй, райсом та абырæгбадæнтæ абæрæг кæниккам?..

Æмæ йæ чи нæ зыдта, чи, хæхты! Фæзынд, зæгъгæ, уæд йæхи Дзибисы цурмæ чи не ‘рбайстайд, æхсызгонæн йемæ чи нæ аныхас кодтаид!..

Уыцы хатт дæр афтæ. Фæхудтыстæм, фæныхæстæ кодтам.

Уалынмæ уырдыгон дохтыр Касаты Чермен сыхаг хъæуккæгтæй иумæ дзуры:

– Ам куы кусын, уæдæй нырмæ дын дæ хуылфы замманай хостæ ног æхцайæ фондз мины аргъ ауагътон. Ды дæр ма искуы исты зæгъ. Ай нæм æвæджиауы уазджытæ куы ис.

Лæг айтæ-уйтæ нал фæкодта, бæхыл абадт æмæ фæхъæр ласта:

– Нæхимæ ма рацæут, уæдæ, æз уæ ныццымæ кусарт акæндзынæн, – æмæ афардæг.

Дохтыр ныллæууыд, æнæ цæугæ йæм нæй, зæгъгæ.

– Уым исты уыздæн, нæ уыздæн, уымæн ницы зонын, фæлæ уал дæлæ хæрæндоны нæхи истæмæйты фенæм, – загъта Дзибис. – Æгæр сонт тард фæкæны йæ бæхы, æмæ йæ фыстæ куы фæтæрсой, лæгæтты сæхи куы бамбæхсой...

Хæрæндоны нæхи хорз фæдтам, ницыуал хъуаг уыдыстæм, фæлæ Чермен-дохтыр ныццæхгæр:

– Нæ, уæддæр уыцы лæгæн æнæ бабæрæггæнгæ нæй...

Цы гæнæн ма уыд, æмæ шофыр уыцы хъæумæ сарæзта машинæ. Дзибис Чермены фæрсы:

– Кæм цæры уыцы «Фсати»?

– Уартæ йæ дуармæ дыууæ бæласы.

– Уром, Жорик, фæстæмæ раздæх, – æрхоста Дзибис шофыры уæхск.

– Фæлæуу, цы 'рцыди, ардыгæй-ардæм дыууæ санчъехы йеддæмæ куынауал ис? – загъта дохтыр.

– Уым кусарт нæ, фæлæ уæрцц æргæвст дæр нæй, – дзуапп радта Дзибис.

– Ау, сисы сæрты ауыдтай кæрт?

– Сисы сæрты кæсын дзы цæмæн хъæуы? Уæртæ дуармæ тæнтæхаудæй цы куыдз хуыссы, уымæ нæ кæсы? Кæрты кусарт куы уайд, уæд æй лæдзæгæй дæр нæ ратæрис уынгмæ: кæм тъанг, кæм тъунг, кæм туг...

Нæй, уæддæр фенон, зæгъгæ, дохтыр бахызт кæртмæ, лæджы номæй бахъæр кодта – иу ракæсæг дзы нæ фæцис.

Дзибис худæгæй басур.

– Гъей, наема дæ уырны? Кæд дæ сæ искæй фенын фæнды, уæд дæ разы сасырыл рахæц – се 'фсин уый фæстæйæ рагудзи кодта...

УÆРÆСЕМÆ ÆНХЪÆЛМÆ КÆСЫ РАЙДЗАСТ ФИДÆН!

Украинсейы цы цаутæ цæуы, уыдонмæ, кæй зæгъын æй хъæуы, сæ цæст дарыныц Уæрæсейы фысджытæ дæр. Бирæтæ дзы æргомæй дзурыныц сæ хъуыдытæ дзыллон-хабархæссæг фæрæзты, Интернет-тыгъдады. Цы дуджы цæрын сæ бахъуыд, уымæ сæ фылдæр кæсыныц райгуырæн бæстæйы патриотты цæстæй, æнкъарыныц, цы стыр историон ивддзинæдтæн æвдисæн сты, уый. «Уæрæсемæ æнхъæлмæ кæсы райдзаст фидæн, уымæн æмæ, æнусты дæргъы куыд уыд, афтæ тырны йæ сыхæгтимæ хæларæй цæрынмæ, нæ бары дзыллæйыл тугуарæнгæнæг нацисттæн æмæ æндæр хуызы фыдгæнджытæн. Паддзахады раздæры разамонджыты политикайы уыд трагикон рæдыдтæ, æмæ уый аххосæй æрцыд суанг фехæлыны онг. Фæлæ ныр йæхиуыл схæцыд, йæ 'мхъуыдыгæнджыты нымæц фылдæр кæны, æмæ уый дæр бирæ цæуылдæрты дзурæг у», – ахæм хуызы фæзилаентыл ис сæмбæлæн, абон уын уæ размæ кæй хæссæм, уыцы раныхæсты дæр.

БУЗНЫГ, СÆРИБАРЫЛ ТОХГÆНДЖЫТÆ!

Уырыссаг фысджытæ хæстæй никад æппæлыдысты. Уыдон сæ сæрæй ныллæг куывтой тохгæнæг салдатæн.

Фæлæ уырыссаг фысджытæ нукуы уагътой нæ ратæдзæнтæн æвдисæнтæ къæхты бын ссæндын дæр. Фыдыбæстæ хъахъхъæнджыты рухс ном чыгæнджытæн хатыр никад кодтой. Истори знаджы пайдæйæн ногæй фыссынаен бар нæ лæвæрдтой. Адæм адæм цæмæй сты, уыцы миниуджытæ кайыны, мадæлон æвзаг марыны ныхмæ дзырдтой.

Афæдзæй-афæдзмæ нæ дисæн кæрон нæ уыд, Уæрæсейæ æргомæй йæ сæфт чи уыдта, хицаудзинад уыдоныл кæй узæлыд, æхсызгонæй сыл кæй æмбæлыд, уымæ гæсгæ. Украинæимæ баст уавæры уынгтæм,

телеэкрантаем æмæ социалон хызæгтæм фыццаг уыдон ралæстысты, «Уæрæсейы митæ мæм худинаг кæсынц», зæгъгæ, дзурæг ахеджаковагъуыз цæсгæмттима. Лæмбынаг куы ‘ркæсæм, уæд фендзыстæм: «худинаджы гакк» æвæрджытæ та ацы хатт дæр сты, орден «Фыдыбæстæйы раз сгуыхт-дзинадты тыххæй»-йæ алы аивæдты сгуыхт æмæ адамон архайджыты цинты онг алцæмæй дæр «фæлыст» гоймæгтæ. Диссаг, цымæ сæ-иу чи бавдыста, стæй разыйы гæххæттыты йæ къух чи æвæрдта? Хæрзаудæнтæ сты, зæгъгæ, уый æфсон алыхуызон фондтæ аразыны бар чи лæвæрдта? Нæ паддзахад æмæ уырыссаг литературæйы номæй чингуыты дунеон армукъатæ-равдыстыты дзурджыты номхыгъдтæм сæ чи хаста?

Мыййаг, уыдæттæ уынгæйæ, не ‘рцагуырджытæ æххуыс украинаг националисттæ, НАТО æмæ Ныгуылæны къорд паддзахадаы дарддæр, Уæрæсейы мидæг «фæндзæм колоннаыæ» дæр, уымæй сæ бандеровон-ты æмрæнхъ æвæрынц, уый не ‘мбаргæйæ? «Фæндзæм колоннаыæ» уæнгтæ та, ныр сæ цæссыг кæуыл калынд, уыдоны къухты фашист-ты тырысатæ нæ уыдтой, «москальты» ныццагъдыны сидтытæ нæ хъуыстой, уырыссагау дзурджыты адамыл кæм нæ нымайынц, ахæм нацистон паддзахад сæвзæрд, уый не ‘мбæрстой?

Ныр уыдонæн комкоммæ зæгъæн ис: «Ау, уæ сæр нæ ахсы уæхи афтæ бафæрсын: «Путины схæцын дзæгъæлы бафæндыд, æви йын уыд, кæй нæ зонæм кæнæ нæ зонын кæй нæ фæнды, ахæм аххосæгтæ?»

Ноджы ма йæ ныр зонæм, Донбассмæ Украинæйы уæлдæфон тыхты æмæ нацистты батальонты ныббырстæй Уæрæсейы сæрмагонд тыхты цæф нымад сахæттæ кæй фæраздæр, уый. Украинæ аст азы дæргъы æдзух кæй æхста, уыцы зæххыл туг куы ныууарыдаид, уæд ныгуылæйнаг пропагандисттæ се ‘ргом цæмæ аздæхтаиккой, уый зонут? Уæрæсе йæ граждæнтæн не ‘ххуыс кæны, зæгъгæ, дзурынмæ. Уый фæстæ арæныл сарæх уыдаиккой провокацитæ, æмæ дзы кæцыдæр æнæмæнг райрæзтаид Америкы домæнтæм гæсгæ гæрзифтонг быцæумæ.

Гъемæ уæдæ – сæйраг хъуыды: Украинæ йæхицæй сарæзта Уæрæсе-мæ ныббырстытæн ахъаззаг бынат.

Аст азы Уæрæсе архайдта ууыл, цæмæй, Минскаг бадзырдтæ куыд амыдтой, афтæ Украинæ Донбассы йæхи зæххыл банымайа. Уæрæсе архайдта! Фæлæ – никуы æмæ ницы: «колорадты», дам, танчытæй цъист æмæ судзын хъæуы. Ныгуылæн баппæрста артмæ Украинæйы, йæхæдæг та, алы хатт куыд вæййы, афтæ иуварсæй кæсы æмæ, кæцæй цы ратона, ууыл архайы.

Æз стыр бузныг зæгъын нæхи Уæрæсейы Фысджыты цæдисæн.

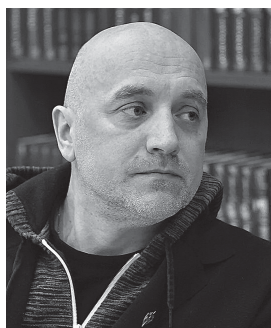
Мах ныридагæн федтам, Ныгуылæнæн йæ иузæрдиондзинад равдисыны охыл телекамерæты цурмæ чи азгъордта, культурайы ахæм архайджыты. Кæцыдæртæ та дзы хуыггæмтты амбæхстысты, сæ хъуыды зæгъынмæ сæ ныфс нæ бахæсгæйæ.

Мæнæй та, куыд сæрдарæй, нæ регионалон разамонджытæ уайтагъд æрдомдтой бæлвырд æмæ æргом цæстæнгас равдисын. Уæдмæ нæ секретариат дæр цæттæ кодта Фысджыты цæдисы Сидт. Уым, куыд рабæрæг, афтæмæй равдыстам нæ цæдисы æппæт уæнгты хъуыдытæ дæр уавæры тыххæй. Стæмтæ не сразы сты йемæ. Сæ бар – сæхи. Æхсызгонæй сæ йæ рæнхъытæм чи айса, æндæр ахæм цæдистæ – бирæ.

Кусæм дарддæр, «Райдайæн», зæгъгæ, схонæн кæй ис, ахæм дуджы. Ног дуджы. Уæрæсе, Советон Цæдисы фехæлдимæ ныл цы хæст бафтыдтой, уым састы бынаты кæм нал зайы, ахæм дуджы.

Николай ИВАНОВ, Уæрæсейы Фысджыты цæдисы сæрдар

УÆРÆСЕЙЫ ДЗЫЛЛÆ САЙЫН НÆ БАКУЫМДТА

Кæдæй-уæдæй сæ кæрæдзи ссардтой. Сæ бастдзинадæн фæхицæнгæнæн нæй. Хæсты бонты сын иунæг хатт дæр нæ фæлæмæгъ. Бавдæлдысты, æмæ сæ сæр бафснайдтой, ныууагътой сæ дарæг бæстæ сæдæ адæймаджы. Уымæ, æдыхст ут, куыддæр сын ацамоной, афтæ фæстæмæ æрбаздæхдзысты.

Хуымæтæг дзыллæ кæй хонынц, уый уарзы йæ бæстæ, æнувыд ыл у, куыд йæ бон у, афтæ, æфсæдимæ иумæ, хæссы хæсты уæззау уаргъ æмæ æнхъæлмæ кæсы уæлахизмæ.

Буржуази æмæ креативон къласæн, цытæ цæуы, уыдон æнæуынон сты. Æххæстæй дæр се сæфт уынынц æнæхсæст æмæ æнæмбаргæ дзыллæйæ, сæ императорыл кæй баууæндыдысты, йæ кадыл ын кад кæй бафтыдтой, уый тыххæй.

Ныр, цымæ, уыцы императормæ паддзахады уавæры тыххæй абон цавæр докладтæ цæуы?

Хорз докладтæ, маенмæ гæсгæ: дзыллæ æмбаргæ разынд, фæндзæм колоннаейæн йæ тых асаст, революци нæ уыздæн, театрты, университеты иугай разамонджытимæ, ресторатортæ, декоратортæ, блогосферæйы стъалытимæ стæм быцæутæ уыйас ницы давынц.

Ницы давынц, уымæн æмæ Уæрæсе тыхджын у йæ дзыллæйæ.

Иуæй – æгæд бынаты æвæрд, иннæмæй – тыхамæлттæй кæбæр амалгæнæг, буржуази æмæ креативон кълас кæуыл не ‘рвæссынц, æнæбафсис, къуымых æмæ æдзæсгом поп-культурæйæ йæ уды нарагмæ чи сси, уыцы дзыллæйæ. Диссагæй цы кæныс – тасæфтауæг ивгъуыдæй хорзæй ницы хæссаг фидæнмæ фæндагыл цæугæйæ, нæ фæиппæрд йæ сыгъдæг дзуæрттæй, æфсадфæтæгтæй, йæ калинка-малинкайæ æмæ зæдæнгæс десантныктыл æууæнкæй.

Бæлвырдæй æрмæстдæр уыцы дзыллæ хъахъхъæны паддзахад æмæ ма либералон зондахастимæ политикон элитæйæн йæхи дæр.

*Захар ПРИЛЕПИН,
фыссыг, политикон æмæ æхсæнадон архайæг*

ЗДÆХÆМ НÆ ИУМÆЙАГ УИДÆГТÆМ

Ныртаккæ Украинæйы цытæ цæуы, уыдон сты Советон Цæдисы фæхæлды историйон бæрæгтæнæнтæ. Чи ма йæ хъуыды кæны, республикæтæн Цæдисмæ бацæуыны уагæвæрд кæй уыд, уырдыгæй рацæуынæн та – нæ, уый. Йæ рæстæджы куы сфидарчындыдаид, СССР Цæдисæй рахицæн уæвыны фæндыл хæст хъуамæ, цы арæнты йæм бацыд, уыдоны фæстæмæ дæр рацæуа, уæд ныр Приднестровьейы, Абхазы, Хуссар Ирыстоны, Донбасы æмæ æндæр ахæм регионты арт сирвæзтæй хызт уаиккам. Æз рагæй фыстон, уый нын ивгъуыд дугæй баззайæг геополитикон рæмудзæн кæй у, æмæ кæй скуздæн. Æмæ афтæ рауад.

Сæрмагонд операцийы фæстæ нæ сæйраг нысан суыздæн, æфсымæрон паддзахады сæ сæртæ кæмæн сдзæгъæл кодтой, уыцы цæрджыты

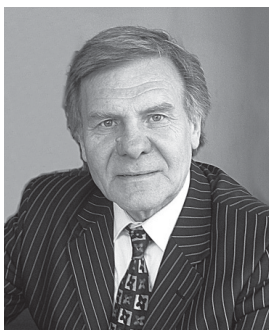
нæ иумæйаг традицион бындуртæм раздахын. Фæлæ та ам дæр замана: Донецкы æмæ Луганскы адæмон республикæты хæдбардзинад банымайыны тæккæ размæ сфæлдыстадон интеллигенцийы иу къорды раныхасы фæстæ Культурæйы министрад баурæдта Уæрæсейы традицион удварны хæзнатæ фидар кæнынимæ баст Президенты Указы проектыл ныхас. Куыд æмбаргæ у уый?

Украинайы хорз сыхаг нын суæвынмæ æфсæддон-стратегцион архайдæй æркæнынмæ кæй сарæхсдзыстæм, уый мын дызæрддыггаг нæу, кæд ныридагæн ацы нысаны сæрвæлтау сæ цард нывондæн æгæр бирæ адæм хæссынц, уæддæр. Фæлæ дарддæр та цы? Иу кæнæ иннæ хъуыддагыл искæй баууæндын кæнынæн уал ыл хъуамæ дæхæдæг баууæндай. Фыдыбæстæйыл æууæнчы та нæ элитæйы уавæр зæрдæйы фæндиаг нæу. Культурæйы æмæ хабархæссæг фæрæзты тыгъдады Уæрæсейæн йæхи мидæг бындурон ивддзинæдтæ куына ‘рцæуа, уæд нын тæссаг у не знæгты фæндиаг фæуынай...

Юрий ПОЛЯКОВ,

Драматургты националон ассоциацийы сæрдар

ФАГ НÆМ НÆ ХЪУЫСЫ ЛИТЕРАТОРЫ НЫХАС

Æнахуыр уавæр нæм сæвзæрд: Уæрæсейы – Дзырды паддзахады – æфсæддон архайдты-ты рæстæг хаттæй-хатт йеддæмæ нæ хъуысы телеуынынадæй литераторы, публицисты, поэты зæлланггæнæг ныхас. Экраныл уынæм пропагандистты, политологты, æлхæд журналистты. Кæсын дæр сæм нал фæразæм!

«Бирæтæ не ‘мбарынц, Уæрæсе Украинæйæн хорз фидæн аразынæн, дзыллæйæн националисттæй фæрвæзынæн кæй æххуыс кæны. Европæйы æмæ Америкы паддзахæдты цæрджытæ, аст азы дæргъы Украинæ Донбассмæ куыд лæбурдта, уый тыххæй æппындæр ницы зонынц.

Æмæ, кæй бафарстауыд, уыдонæн æрмæст сæ чысыл хай нымайы, Уæрæсе информацийон хæсты иуæй-иу хатт кæй фæуæлахиз вæййы.

Уымæн, æмæ, дам, йæ разамынд уайтагъд рамбулыныл йæ ныфс дардта, æмæ ацы хуызы хæсты дæр дæргъæвæтин рæстæг архаинаг нæ уыд. Нæ паддзахад информацион хæст æмбулы, зæгъгæ, чи хъуыды кæны, ахæмтæ та æппындæр нæй», – фыссы мæ фыццагкурсон студенткæ Валерия Хоркина, ацы темæйыл мæ хæслæвæрдæн дзуапп дæтгæйæ.

Цы кусæг сты, уæдæ, амынд къабазы бæрнон депутаттæ, министртæ, Президенты администрацийы кусджытæ?

Нæхи хъомысджын, ныхкъуыр дæттæг платформæтæ Уæрæсейы арæзт не ‘рцыдысты, æмæ фæсивæд, стæй фысджытæ дæр, бадтысты америкаг хызæгты Интернеты. Суанг ма пандемийы рæстæг нæхи ахуырады платформæ дæр не срæвдз, кæд рухсады министр Сергей Кравцов Путинæн уымæй зæрдæ фидарæй æвæрдта, уæддæр. Раззагдæр технологиты рæзтыл дзуаппдæттæг министр Шадаевимæ ацарæзтой æрмæст фæлвæх платформæ «Сферум»-ы презентаци. Мæ студенттæ куыд раиртæстой, афтæмæй бæззы æрмæст скъолатæн, æнцон басæттæн кæй у, уымæ гæсгæ. Гъемæ дзы милуангай скъоладзаутæ æмæ студенттæй æрмæст цалдæр дæс мины пайда кæнынц!

Æгъгæд у ам фæстæрдæм цæуынæн! Президент Владимир Путин УФ-йы Æдасдзинады советы æмбырды загъта, Уæрæсейы тыхджын æмæ бирæнацион адæмы минæварæй хи æнкъарынай сæрыстыр кæй у. Украинæйы хæстон операцийы уæрæсейаг салдæттæ æмæ афицертæ сæхи æцæг хъæбатыртæй кæй æвдисынц, уымæ гæсгæ бафиппайдта: «Æз уырыссаг дæн, мæ тъымы-тъыма Ивантæ æмæ Марьятæ сты, фæлæ Дагестаны райгуырдæг, йæ нацимæ гæсгæ лакъаг уæвæг æрыгон лæппу Нурмагомед Гаджимагомедовы, нæ иннæ хæстонты стугхъытæ уынгайæ, мæн фæнды зæгъын: «Æз дæн лакъаг, дагестайнаг, цацæйнаг, махъхъæлон, уырыссаг, тæгæйраг, дзуттаг, мордвинаг, ирон. Уæрæсейы æппæт этникон къордтæ ранымайæн нæй, фæлæ сæрыстыр дæн мæхи уыцы дунейы, Уæрæсейы хъаруджын, бирæнацион дунейы иу хайыл æнкъарынай»...

Æмбарын уыцы сæрыстырдзинад, æмæ зæгъын: бындур ын æвæрдта бирæнацион советон литературæ дæр йæ тæлмацы æвæджиау скъола æмæ æмбæлгæ хуызы культурон политикаимæ. Мæнæ, зæгъæм, ацы аз Дагестаны парахатæй бæрæг кæнынц Фазу Алиевайы 90 азы. Бынтон ахадгæ юбилей нæу, фæлæ бирæнацион республикайы æмбарынц, æцæг адамон поэтессæйы сфæлдыстад æмæ æхсæнадон архайдæн цы нысаниуæг ис, уый. Уымæ йæ суанг бирæ æвзæгтыл дзураг Дагестан дæр нæ базыдтаид, хæстон поэт Владимир Туркин, уырыссаг поэтессæтæ –

украинагтæ Юнна Мориц, Ларисæ Ромарчук æмæ уый фæстæ Уæрæсейæ алидзæг Тамарæ Жирмунская æмæ Иннæ Лиснянскаяы тæлмацтæ куына уыдаиккой, уæд. Иннаимæ, хæдæгай, Фазу тынг хæларæй цард, фæлæ уый басаст, Литинституты йе ‘мкурсон Алиевайы бирæ кæй фæтæлмац кодта кооперативон фатер балхæныны охыл. Ахæм гонорартæ уыд уыцы рæстæг! Кæм сты нырыккон поэтты тæлмацтæ уадзыны программæтæ та? «Роспечать»-ы тæлмацгæнджыты хъарутæй равдисынаен зынаргъ антологи сарæзтам, æмæ ууыл ахицæн! Афæмæй раззагдæр технологиты рæзтыл дзуапдæттæг министрады æгæр бирæ паддзахадон хæстæй иу у рауагъдадон æмæ иумæйагæй литературон процессмæ цæст дарын. Кæм сты гранттæ æмæ фидæнмæ арæзт рауагъдадон программæтæ? Кæм ис сæ æмархайд хъусæй лæууæг Культурæйы министрадимæ Уæрæсейы адæмты культурон бынты азы? Никуы æмæ ницы...

Ацы хъуыддагыл ма кусын – уый гадзрахатæй фæстæты æрбахсынæй уæлдай нæу.

*Александр БОБРОВ,
Уæрæсейы Фысджыты цæдисы секретарь*

НЫР НÆ КÆД ФÆЛЛОЙГÆНÆГ АДÆЙМАГМÆ РАВДÆЛИД

Бирæ алыхуызон æнкъарæнтæ æвзæрын кæнынц, Украинæйы цы цаутæ цæуы, уыдон. Сæ сæйрагдæр у разы уæвыны æнкъарæн – знон дæр ма мæстæлгъæдæй аккагыл нымайын цы нæ уагътой, уый абон нæ зондахасты йæ бынат ссардта.

Зæгъæм, дзырд «уырыссаг» ацы бонты телеуынынадæй райхъуыст, ног уæрæсейаг историйы 30 азы дæргъы цы хъуыст, уымæй бирæ фылдæр хæттыты! КУЫД æй дзурынц «бæр-бæра сæртæ», уый æндæр хъуыддаг у. Знон дæр ма уырыссаг цардыуагимæ баст æппæт хабæрттæй иувæрсты чи лыгъд, уыдон æвиппайды патриотон пафосæй фæхайджын сты, фæлæ нæ ныртæккæ, се ‘дзæсгомдзинад цæйбæрц арф у, уый иртасынмæ не ‘вдæлы.

Нæ удтæ уал цин кæнынц, паспорттæй дæр ма кæй сыскъуыдтой,

уыцы «ардагæмбæхст уырыссагдзинад» æвиппайды худинаджы гаччы бæсты закъоныл хæст гражданины æвдисæн кæй сси, ууыл. Æрмæст, нæ цин куы фæдзæгъæлы уа, уымæй дæр æдас не стæм – уæд та кæйдæр къух кънопкæ фелхъывта, æмæ «ногвых» патриоттæн уырыссаджы миниуджытæ фæстæмæ се ‘нæуынон фестадысты...

Ныгуылæн Уæрæсейыл цы санкцитæ сæвæрдта, уыдон, кæй зæгъын æй хъæуы, мыдау адджын не сты. Фæлæ сæ хорздзинад дæр ис! Йæ тæккæ афон у не ‘ргом нæхи экономикæмæ раздахынæн, куыстуæтты рæзтмæ бавæрæн хæссынæн, цæмæй æххæст хъарутæй скусой нæхи заводтæ æмæ фабрикæтæ, цæмæй згъартайынгæнджытæ, æндадзджытæ, хъæдыгуыстгæнджытæ, зырдæйзилджытæ нæ паддзахадæн фыдбирæ дуаргæс-хъахъхъæнджытæй æмæ «офисты планктонæй» хъæугæдæр суой!

Кæддæр-нæуæддæр уымæн уæвæн ис, æмæ уый хорз, фæлæ сагъæссаг дæр у – хæлæттаг æмæ уæд мингай куыстуæттæ æнди-дзынæн хъæуы тынг бирæ фæрæзтæ æмæ фидар политикон ныфс. Нæ паддзахад сæ æххæстæй хайджын у? Нæ бон, хæдтулгæтæй, хостæй райдай æмæ фæлхасы продукттæй фæу – алцы уадзын дæр уыздæн?

Искæй зынтыл цин кæнын хорз нæу. Фæлæ, миллиардер Абрамовичæн йæ хиирхæфсæн – футболон клуб «Челси» – лаварæмхасæн æнæ ауæйгæнгæ нал ис, нæ иннæ фырхъæздыгæн испайнаг наулаууæны украинаг механик маст исыны охыл йæ егъау яхтæ фæдæлдон кодта, Лондоны уæрæсейаг буржуйты галуанты лыгъд адамы æрцæрынгæнынмæ хъавынц, уыдæттæ хъусгæйæ, зæрдæйы арфы, хорз сын фесты, зæгъгæ, ахæм æнкъарæн базмæлы. О, фæлæ уыцы фырхъæздгуыты мулк нæ иумæйаг газ, нефть, хъæдæрмаг, æвзалы, бирæ æндæр хæзнатимæ цæстфæливлæн митæй сæвæрд. Уымæ гæсгæ нæхи ис-бис сæфы. Цы нын ис уым цины хосæй?

Уымæ баскетболон, хоккейон, футболон æмæ æндæр уæрæсейаг клубтæй стыр æхцайæ æххуырст хъæзджытæ æмгуыппæй кæй лидзынц, уый та æцæг æхсызгон хабарыл нымайын. Чи зоны, ныр ÆЦСК – уæрæсейаг æфсады центрон спортивон клуб – ногæй «лейтенантты командæ» суа, нæ капекк цæуæд æмæ нæ гуыбынтæ æфсæст уæнт, æндæр нæ уæ паддзахады хъысмæт кæм бандæвта, зæгъгæ, чи дзуры, уыцы, фæсфурдæй æмæ Европæйæ ласт лæмæгъ хъæзджытæй фервæза. Ехх, ныр уыцы «капекк» сывæллæтты æмæ фæсивæды ‘хсæн æцæг физкультура æмæ спорты рæзтмæ аздах! Уый æххуырст хъæзджыты уæлахизтæй бирæ ахъаззагдæр у!

Æхсызгон ма мын у, сфæлдыстадон интеллигенцийæ йæ паддза-хадмæ чи цы зæрдæ дары, уый «официалон æгъдауæй» кæй раргом. Бæрæг нæма у æрмæст, нырмæ хицаудзинад æппæт бартæ дæр кæмæн лæвæрдта, уыцы мæнг патриоттæ культурайы æмæ аивады сæ хъарм разамонæг-æфтиагхæссæг бынæттæй фæхаудзысты æви нæ, уый.

Юрий ЩЕРБАКОВ,

Уæрæсейы Фысджыты цæдисы Астраханы хайады сæрдар

ФÆСТÆМÆ ФÆНДАГ НЫН НАЛ ИС!

Уæрæсе ныббырстæввонг украинаг æфсадæй цалдæр боны фæраздæр, æмæ ныр Ныгуылæн агъуыд сырды хуызæн сси. Нæ уыд уый æнхъæл, æмæ не ‘фсад афтæ цæттæ, ныфсджынаг кæй ба-цархайдзæн. Сæ НАТО-йы мидæг фæсте дзæвгар аздадысты, æмæ сын уый бамбарын æгæр зын у.

Нæ сын бантыст нæхи мидæг ныгуылæйнаг либералты руаджы нæ адæмы миддуне сæхи домæнтæтæм гæсгæ рацаразын дæр. Уымæ гæсгæ не ‘фсады операци Украинæйы æмæ Ныгуылæны санкцитæ нæ паддзахады хъуыдыгæнынхъом адæмы дихтæ нæ, фæлæ æнгомдæр фæкодтой. Æмæ сæйраг хабар: хæстон операци тынг хорз рав-дыста Уæрæсейы знæгты, паддзахады мидæг ныгуылæны фарс политикаæ чи тауы, уыдоны. Иууылдæр федтой, телеканалтæ «Эхо Москвы» æмæ «Дождь» Уæрæсейы ныхмæ пропагандæйыл хæст кæй сты... Федтой, нæ паддзахады æхца æмæ сызгæрин знаджы сейфыты чи дары, уыцы министрты... Æвиппайды бамбæрстой, Уæрæсейы парахатгонд ныгуы-лæйнаг ахуырад нæ фæсивæды æнæхъæн фæлтæры кæй байсæфта... Бирæ цыдæртæ ма ис ранымайæн. Уыдæттæ кæй бамбæрстам, уымæ гæсгæ ныфс дарæн ис паддзахады исты ивдзинæдтыл. Сæйрагдæр та у, Америкайæн йæ хъуыдыйы кæрон дæр кæй нæ уыд, йе ‘нæсæрфат цъиувæдисы руаджы адæммæ æваст, Уæрæсе бындзарæй ныппæгъдыны охыл хæст æцагæй цæуы, уый кæй бахъардзæн! Суанг ма, Уæрæсейæ йæ бæллиццаг æмæ уарзон Ныгуылæнмæ чи фæлыгъд, уыдон дæр сæхи цармыл банкъардтой: ныгуылæйнаг «демократийæн» уырыссаг уæвын æлгъыст у. «Куыйтæн æмæ уырыссагтæн бацауыны бар нæй!» – ацы хъусынгæнинаг сæрымæгъзтæ хорз асыгъдæг кæны.

Карздæр тох нырма разæй ис. Ныгуылаен ног ныббырстытæ араздзæн, æнхъæл кæм не стæм, уым. Англосакстæ афтæ сты. Хылмондаг куыдзы туг сæ кæлы, се ‘фсæрты фæхæцты фæлæмæгъмæ, цалынмæ сæ зæрдæ бахъарм уа, уæдмæ ма ‘нхъæлмæ кæс. Фæлæ уыдонæн дæр бамбарын афон у: лæгæй-лæгмæ йе знаджы чи федта, уыцы уырыссагтæ сæ сæрыл схæцынц, æмæ сын бауromaн нал вæййы. Ныр Уæрæсейæн фæзынд Ныгуылаены хъадамантæ аскъуыныны æмæ дзы 30 азы дæргъы «размæ» цы финансон цалхы мидæг згъорын домдта, уырдыгæй хи ратоныны фадат...

Фæстæмæ фæндаг нын нал ис, бынтон сæфтмæ нæ æркæндзæн!

*Николай БАШМАКОВ,
фыссæг, отставкайы булкъон*

АЛЦЫДÆР ЙÆ ГАЧЧЫ СБАДДЗÆН...

Не ‘хсарджын хæстонты тох бандеровон сырдитмæ куыдфæнды хон, фæлæ, уавæрæн аргъ кæнын йæ бон кæмæн у, уый уыны, дунеон æмвæзадыл кæй цæуы раст æмæ зылын, рухс æмæ тар, хорз æмæ æвзæр тыхты карз, æнауæрдон æмæ æппæтгæрсыг хæст. Хæйрæджджын низæй дзæбæх кæнынц ныр дуне нæ адæм æмæ йæ Гæрзифтонг Тыхтæ.

Нырыккон хæсты дунембарынадон, информацион, финансон, экономикон æмæ æндæр миниуджытæ нæ аивтой. Гитлеры раздæры фæсдзæуинтæ Америкы æмæ Англисы агурынц Уæрæсе æмæ уырыссаг дуне фесафынæн гæнæнтæ.

Уæрæсейы Гæрзифтонг Тыхтæ кæддæриддæр уыдысты йæ паддзахаддинадæн æвдисæнты астауыстæг, сæ дзыллæйы хъахъхъæнаг æмæ цыфæнды æндæр паддзахадон оргæнтæй хуыздæр æмæ арфдæр æнкъардтой адæмæн æрмæст сæ абоны цин æмæ сагъæстæ нæ, фæлæ ма паддзахады стратегион геополитикон интересæ дæр. Советон салдат зыдта, кæй æмæ цæй тыххæй хæцы Корейы, Вьетнамы, Лаосы, Анголæйы, Афганистаны, Сирийы, ноджы ма дæсгай æндæр бæстæты. Æмбæрста, дунеон жандармы æдзæсгом, хæстмондаг митæн ныхкъуыр кæй дæтты. Уæрæсейы нырыккон салдат дæр зоны, кæимæ хæцы, уый. Англосакстæ æмæ сæ хъузæтты мæнгард æмæ къуындæг зондахастмæ гæсгæ æппæт фыдракæндтæ дæр

славяйнагтæ æмæ чырыстон динаей цауынц. Лæгæй-лæгмæ тохы нын сæ бон ницы у, æмæ рагæйдæр хотыхæн райстой сайд, фæлывд, гадзрахатæй цауын æмæ æнауынондзинад. Æнусты дæргъы нæ хъахъхъæнын хъæуы нæ удварн, паддзахады хæдбардзинад, фыдæлты зæхх.

Ныгуылæн ныл иунаг хатт дæр нæ фæуæлахиз æргом ныхмæ-лæуд, тох кæнæ хæсты, фæлæ уырыссаг æмæ сæ хъысмæт Уæрæсеимæ сбæттæг адæмты историйы цалдæр хатты Ныгуылæнæн æмæ йе схаст фæсдзæуинтæн бантыст нæ паддзахады нынкъуысын кæнын æмæ йын йæ рæзт бауromын революцитæй æмæ рацарæзтæй. Не знæгтæ нæ ивынц Уæрæсейы æхсæнадон змæстыты сценари – кæддæриддæр райдайынц æфсадыл цыф калынаей, цы 1905 æмæ 1917 азты, цы ивгъуыд æнусы 90-æм азты рацарæзты рæстæг. Не ‘мдугонтæй бирæтæ сæхи цæстæй федтой, рацарæзты азты коммунизмæ тохы тырысаимæ не знæгтæ Уæрæсейы паддзахаддзинады бындуртæ, фыццаджыдæр, йе ‘фсад, куыд хæлдтой, уый. Афганистаны йе ‘ппæт хæстæ дæр сæххæстгæ-нæг, иунаг хæстон операцийы дæр састы бынаты нæ баззайæг æфса-дыл Америкы фарсхæдджытæ уыйбæрц тугтæ фæмысыдысты, æмæ афицертæ сæ хæрзиуджытæ дарын нæ, фæлæ ма се ‘фсæддон дарæсы рацæуын дæр нæ уæндыдысты. Æфсад кæй слæмæгъ, уый руаджы рацарæзты хъузæттæ Советон Цæдис дæр фехæлдтой.

Æппæт ацы хабæртæ фыссын, цæмæй, æфсады хъуыддагæн чи ницы æмбары, уыдон ма сидой хæст, йæ нысанта нæ сæххæст уæвгæйæ, бауromынмæ. Уæлахиз хъарм кабинетты æмæ æбæрnon дзæнгæдайæ нæ райгуыры. Уæлахиз свæййы æппæт дзыллæйы æмæ, йæ паддзаха-ды æмæ хионты фидæны сæраппонд тохы быдыры йæ цардыл чи нæ ауæрд, уыдоны уæззау æмæ удуæлдай куысты фæстиуæг.

Ацы уæлахизы фæстæ нæ адæмы бахъæудзæн, национ æмæ паддза-хадон интересы цæстæй кæсгæйæ, гражданин-аразæджы хъомылады стратеги сбæлвырд кæнын. Бацархайын хъæудзæн раст, хъаруджын æмæ сабырдзинад уарзæг паддзахады рæзт хъыгдарæг æппæт цæлх-дуртæ дæр аиуварс кæныныл.

*Леонид ПЕТУХОВ,
Уæрæсейы Фысджыты цæдисы уæнг,
отставкаейы инсепар-майор*

*Æрмæг мыхуырмæ бацæттæ кодта
ТЪЕХТЫ Тамерлан*

МÆЙЫ ЦАУТЫЛ АФÆЛГÆСТ

► **7 мартыйы** Дзæуджыхъæуы фæсивæдон библиотекайы уыд Гæздæнты Гайтойы уацмысты æмбырдгонд «Алыксандр Вольфы æндæрг»-ы презентаци. Ирон æвзагмæ сæ ратæлмац кодта Безаты Фаризæ. Чиныг рацыд Мæскуыйы.

► **26 мартыйы** Тæбæхсæуты Балойы номыл паддзахадон Ирон академион театры уыд спектакль «Дурджын зæхх»-ы премьерæ. Тедеты Георгийы дыууæархайдон драмæ «Уацамонгæ, цирхъ æмæ гутон»-мæ гæсгæ йæ савæрдта режиссер Сæбанты Тамерлан.

► **18 апрелы** Мæздæджы районы станицæ Черноярскаяйы уыд Ирыстоны адамон поэт, публицист, æхсæнадон архайæг Гулуты Андрейы номыл мысæн изæр йæ райгуырды 130 азы боны кадæн. Арæзт æрцыд РЦИ-Аланийы Фысджыты цæдисы æмæ бынæттон библиотекæйы кусджыты хъæппæрисæй.

► **10 апрелы** уыд Хуссар Ирыстоны Президенты æвзæрстытæ. Кандидаттæй фылдæр хъæлæстæ райстой парти «Ныхас»-ы разамонæг Гаглойты Алан (36,9 проценты) æмæ ныры Президент Бибылты Анатоли (33,5 проценты).

Президенты æвзæрстыты дыккаг тур уызæн 28 апрелы.

► **11 апрелы** Сергей Меняйло историон наукæты доктор, профессор, Аланийы истори иртасæг Владимир Кузнецовæн радта «Цæгат Ирыстоны кадджын гражданин»-ы ном, ирон адæмы историон-культурон бынтæ бахъахъхъаныны æмæ раиртасынмæ цы стыр æвæрæн бахаста, уый тыххæй.

Переводчик А. В. ЗОЛОЕВ
Корректор А. К. КАРГАЕВА
Дизайн, верстка А. А. ГАБИСОВ

Журнал зарегистрирован в Управлении Федеральной службы
по надзору в сфере связи, информационных технологий
и массовых коммуникаций по РСО-Алания.

Свидетельство о регистрации ПИ № ТУ 15-00148 от 9 июня 2017 г.

Редакци авторы хъуыдытимæ алкæд разы нæ вæййы.

Журналы цы æрмæг рацæуа, уымæй æндæр мыхуырон оргæн куы пайда кæна,
уæд хъуамæ амынд уа, «Мах дуг»-æй ист кæй у, уый.

Журналмæ цы къухфыстытæ лæвард цæуынц, уыдон редакци рецензи
нæ кæны, стæй сæ автортæн фæстæмæ не здахы.

Учредитель: Комитет по делам печати и массовых коммуникаций РСО-Алания
362003, г. Владикавказ, ул. Димитрова, 2.

Адрес редакции и издательства: 362015, г. Владикавказ, пр. Коста, 11, 2-й этаж.
E-mail редакции: mahdug@mail.ru; адрес сайта: <http://www.mahdug.ru>.
Тел.: гл. редактор – 25-09-64; шеф-редактор, корректор – 25-09-74;
редакторы прозы, поэзии и критики – 25-20-52; бухгалтерия, компьют. – 25-22-47.

Подписано в печать 18.04.2022. Формат 60х90 1/16. Бум. офсет. №80 г./м².
Вклейка 1 печ. л. мелованная. Гарнитура шрифта Times New Iron.
Печать офсетная. Усл. печ. л. 9. Учетно-изд. л. 14,88. Тираж 1000 экз.
Заказ № 171. Цена свободная. Выход из печати 28 апреля 2022 г.

Отпечатано в ОАО «Осетия-Полиграфсервис»
РСО-Алания, 362015, г. Владикавказ, пр. Коста, 11. Дом печати.

